

Helling

An illustration on a blue background. In the foreground, a woman with dark hair, wearing a black top and light blue trousers, stands at a white podium with a microphone. Behind her is a white bar chart with five bars of decreasing height. In the background, a man in a white lab coat and light blue trousers stands with his arms raised, reaching towards a pie chart that is part of a larger data visualization. The background also features several line graphs with black and red lines, some with square markers, and a few white clouds.

JOYEETA GUPTA
'AANPAK CORONA
IS ALLEEN VOOR
DE RIJKEN'

GROENE BURGEMEESTER BOEDAPEST

'Straf EU-regeringen die
de rechtsstaat schenden'

EÉN IC-BED, TWEE PATIËNTEN

Ethische dilemma's in de
gezondheidszorg

Dossier Red de feiten

Hoe komen we tot betrouwbare kennis?

*‘Is het mogelijk
om ‘alternatieve
feiten’ serieuzer
te nemen, meer
ruimte te laten
voor het bestaan
ervan?’*

— Dick Pels, p. 21

Feiten en de scholensluiting

Het was een feit dat een wetenschappelijke basis ontbrak voor het kabinetsbesluit op 15 maart om de scholen en kinderdagverblijven te sluiten. Het was een feit dat de maatschappelijke druk vanuit leerkrachten en ouders op de overheid om de scholen en crèches te sluiten snel groeide. Het was een feit dat premier Rutte in zijn eerdere persconferentie had gezegd: we volgen de wetenschap. Het was een feit dat we in een paar dagen tijd in een crisis terecht waren gekomen die niemand in Nederland ooit had meegemaakt en waarbij de regering niet kon terugvallen op ervaring en draaiboeken.

En het was een feit dat bij de gedachte aan dichte scholen en crèches alleen al een lichte paniek zich van mij meester maakte. In de uren voor de scholen-persconferentie negeerde ik daarom hardnekkig de feiten van de maatschappelijke druk en de oproep van de Federatie Medisch Specialisten (die overigens niet op feiten gebaseerd bleek te zijn, zo reconstrueerde de NOS later) en beet ik me vast in die ene uitspraak van Jaap van Dissel, die ik gretig als feit aannam: jonge kinderen lijken geen rol te spelen in de verspreiding van het virus.

Maar het feit van de maatschappelijke druk won. En net als honderdduizenden andere ouders zaten mijn man en ik op 16 maart ineens thuis met een kleuter, een peuter, twee banen en de handen in het haar. Totale rade-loosheid werd bijna een feit.

De scholensluiting speelde voortdurend door mijn hoofd tijdens het samenstellen van het dossier over (alternatieve) feiten, meningen en desinformatie in deze *Helling*. Want hoe houden we het hoofd koel wanneer verschillende feiten met elkaar om voorrang strijden? Hoe komt het dat we zo selectief shoppen in feiten, zoals ik deed toen ik de dreiging van de scholensluiting op me af zag komen? En welke gevolgen heeft dat?

In de vier artikelen in dit dossier proberen de auteurs via onder meer bovenstaande vragen de feiten over de feiten boven tafel te halen, waaronder Dick Pels in een prikkelend essay met als titel 'Moeten de feiten wel worden gered?'

Het is een feit dat we met veel plezier aan dit dossier en de rest van dit nummer hebben gewerkt. Uw mening over het resultaat is van harte welkom.

Suzanne van den Eynden

Hoofdredacteur

Reacties en tips: svdeynden@groenlinks.nl

Hoe komt het dat we zo selectief shoppen in feiten, zoals ik deed toen ik de dreiging van de scholensluiting op me afzag komen?

PS Op pagina 56 vindt u een nieuwe rubriek: *Het Experiment*, met daarin een vernieuwende oplossing van een van onze lokale GroenLinks-politici.

— COLOFON

De Helling is het tijdschrift over groene en linkse politiek.

Jaargang 33, nr. 3, herfst 2020

Uitgever Stichting Wetenschappelijk bureau GroenLinks

Hoofdredactie Suzanne van den Eynden

Redactie Liesbeth Beneder, Lot van Hooijdonk, Farah Karimi, Alfred Kleinknecht, David Klingen, Suzanne Kröger, Herman Meijer, Simon Otjes, Socrates Schouten, Farid Tabarki, Stan Termeer, Rens van Tilburg, Barbara Wegelin

Aan dit nummer werkten mee Femke Rethans, Willemijn Ruberg, Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra

Vormgeving Rimke Bartels, Twin Media bv, Culemborg

Beeld Robbert Bodegraven, Farhad Foroutanian, Daphne Kuilman, Sjoerd van Leeuwen, Klaas Verplancke

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier + digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, met vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Postadres Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Bezoekadres St. Jacobsstraat 12, Utrecht

Telefoon 030-2399900

E-mail info@wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Internet www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Directeur Robbert Bodegraven

Medewerkers Suzanne van den Eynden, Sarah Hardus, Atty-Marije Horjus, Evert Nieuwenhuis, Hans Rodenburg, Richard Wouters

Stagiairs Bram van de Glind, Cherelle de Leeuw

ISSN 0922-0119

Copyright © 2020, De Helling.

Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden, inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

*'De politiek ontkomt
niet aan wetgeving
tegen desinformatie
op sociale media'*

p. 26

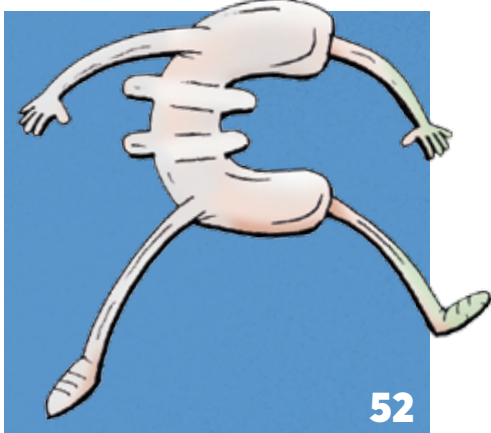

Dossier *Red de Feiten*

- 14 Zijn feiten ook maar een mening?**
Jeroen de Ridder
- 19 Zijn feiten modern?**
Willemijn Ruberg
- 21 Moeten de feiten wel worden gered?**
Dick Pels
- 26 Red de feiten, versterk de vrije pers**
Kathelijne Buitenweg en Richard Wouters

illustratie cover SJOERD VAN LEEUWEN

Inhoud

Interviews

6 Joyeeta Gupta

'Aanpak corona is alleen voor de rijken'

Robbert Bodegraven

35 Gergely Karácsony

'Straf EU-regeringen die rechtsstaat schenden'

Suzanne van den Eynden

Achtergrond

39 De macht van de CPB-rekenmeesters

Wimar Bolhuis

52 Hoe een nieuw geldstelsel het klimaat kan redden

Dirk van Hoorn

Essay

46 Eén IC-bed, twee patiënten

Robin Bongers-Karmaoui en Maartje Schermer

Opinie

58 Eerst een woning!

Cody Hochstenbach

Rubrieken

32 In Beeld

Carlijn Kingma

34 Column Andrée van Es

Tweede golf

51 Column Daniëlle Hirsch

Schaduw

56 Het Experiment (nieuw!)

Schuldenaanpak Utrecht

67 De Bomen en het Bos

Immigratie en eerlijk delen
Simon Otjes

Lezen

60 Recensie: Democratie zonder sluiproutes

Pieter Pekelharing

62 Recensie: Eten is leven

Gustaaf Haan

66 Signalerings

Kinderen van Apate en
Land van kleine buffers

'Aanpak corona is alleen voor de rijken'

Covid-19 laat zien dat de klimaatcrisis vooral een gezondheidscrisis is. Dat zegt Joyeeta Gupta, hoogleraar Milieu en Ontwikkeling van het globale Zuiden. Om deze crisis te bestrijden, hebben we onder andere een mondiale grondwet nodig die mensenrechten en milieu prioriteit geeft en die juridisch boven andere internationale afspraken en verdragen staat. De bal ligt bij de overheid: "Zij moet de regels maken waarbinnen het bedrijfsleven moet opereren."

"De boodschap die de Wereldgezondheidsorganisatie geeft om corona te bestrijden, is een boodschap aan de rijken. Mensen met een wc en schoon water. Daarmee wordt de helft van de wereldbevolking uitgesloten die de mogelijkheid niet heeft om zijn handen te wassen." Joyeeta Gupta kijkt de interviewer aan en valt even stil. Dan zegt ze met stemverheffing: "Dat is een heel grote fout."

Het is niet de enige keer dat er tijdens ons gesprek verontwaardiging doorklinkt in de stem van de →

CV

GEBOREN

Delhi, 12 juni 1964

OPLEIDING

Economie en Rechten aan de universiteiten van Delhi, Gujarat en Harvard. Promoveerde in de economie aan de Vrije Universiteit Amsterdam

WERK

Gupta is hoogleraar Milieu en Ontwikkeling in het globale Zuiden aan de Universiteit van Amsterdam. Hiervoor was ze hoogleraar Klimaatverandering aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Gupta was vicevoorzitter en hoofdauteur van de UNEP Global Environment Outlook-6 en werd onlangs benoemd tot vicevoorzitter van de Earth Commission. Ze was een van de hoofdauteurs van het IPCC-rapport over klimaatverandering. Ze is lid van de Raad van Toezicht van Oxfam Novib en het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT). Van 2011 tot 2019 was ze vicevoorzitter van de Commissie voor Ontwikkelingssamenwerking en lid van de Adviesraad Internationale Vraagstukken, waarin ze diverse ministers adviseerde.

Indiase hoogleraar. Al vele jaren bestudeert Gupta de samenhang tussen het gedrag van regeringen, overheden en bedrijven in de rijke westerse wereld en ontwikkelingen in het Zuiden. Ze schreef als hoofdauteur mee aan IPCC-rapporten over klimaatverandering en was vicevoorzitter van de groep wetenschappers die de Global Environment Outlook ("Healthy Planet, Healthy People") van de milieuorganisatie van de VN schreef. Ministers en regeringen laten zich door haar adviseren, de lijst publicaties van haar hand is niet meer te tellen. Gupta studeerde rechten en werd hoogleraar in uiteenlopende gebieden als klimaatbeleid, ontwikkeling van het Zuiden, duurzaamheid en waterbeheer.

Vanuit al die onderzoeksgebieden bekijkt Gupta de effecten van ons economische systeem op de ontwikkelingskansen van arme landen. Ze onderzoekt de relatie tussen globalisering en de klimaatramp en brengt de gezondheid van mensen direct in verband met de gezondheid van de aarde. De Global Environment Outlook beschrijft hoe de klimaat- en milieucrisis tot miljoenen doden leidt. In een tijd waarin de Covid-19-crisis de wereld in haar greep houdt – en de klimaatcrisis zich kortstondig verbergt om later des te harder terug te keren – is er dus alle reden om met Gupta te praten.

Uw expertise is enorm breed en loopt van ontwikkelingssamenwerking langs globalisering tot aan watermanagement en gezondheidszorg. Hoe combineert u dat allemaal?

"Voor mij is die variatie juist interessant, veel dingen hangen met elkaar samen. Als kind had ik die brede interesse al, ik kreeg hem van huis uit mee. Mijn vader kwam uit een relatief arme familie in Tripura in Noord-India. Hij klonk op tot ingenieur en solliciteerde bij Shell. Maar omdat hij arm was, eenvoudig gekleed en geen schoenen aan had, werd hij bij de receptie al weggestuurd. Daarop besloot hij zich aan te melden bij het leger, omdat je daar een uniform met schoenen kreeg.

Mijn moeder kwam uit een goeie familie. Zij stimuleerde me om te studeren en me in te zetten voor een betere wereld, voor rechtvaardigheid. Mijn vader zag meer in natuurkunde. Toen ik rechten wilde studeren verzette

hij zich ertegen, hij vond dat ik een te romantisch beeld had van de advocatuur. Ik moest van hem bij advocatenkantoren langsgaan en kijken hoe daar werd gewerkt. En hij had gelijk: in de advocatenpraktijken in New Delhi ging het heel anders dan in de wereld die ik uit de Perry Masonboeken kende [destijds populair Amerikaans boek over een gelijknamige strafrechtadvocaat, RB].

Ik twijfelde aan mijn keus. Op dat moment vond de giframp in Bhopal plaats, de Union Carbidefabriek die gas lekte. Duizenden mensen gingen dood. Meteen dacht ik: dat is het, ik wil me inzetten voor strengere regels voor multinationals die milieunormen en mensenrechten schenden.

Toen ik uiteindelijk rechten studeerde en naar Amerika vertrok, richtte ik me dus op multinationals. Ik verdiepte me in de farmaceutische industrie. Als kind had ik astma en slikte medicijnen. Die wilde ik meenemen, maar ze bleken verboden in de VS, vanwege gezondheidsrisico's. Ik dacht: wat heb ik dan al die tijd geslikt? Medicijnen van een Amerikaanse farmaceut die in Amerika verboden waren, maar in India gewoon werden verkocht.

Opnieuw stuitte ik op een multinational die het niet zo nauw nam met de rechten van mensen. In de daaropvolgende jaren breidde ik mijn onderzoek uit naar de rol die multinationals in ontwikkelingslanden spelen. Dat werd mijn specialisme. Later kwamen daar duurzaamheid en milieu bij."

Multinationals die een loopje nemen met de mensenrechten en het klimaat, grote bedrijven die kortetermijnwinst boven maatschappelijk belang op de langere termijn stellen: er zijn talloze voorbeelden. In de huidige coronacrisis zien we hoe farmaceuten hun winsten beschermen ten koste van het maatschappelijke belang.

"Dat is de aanpak die we kennen. Bedrijven strijken hun winst op, de samenleving draagt de kosten. Ik ben niet tegen het bedrijfsleven, maar de regels moeten strenger. In de economie draait alles om de groei van het bnp. Maar de effecten van die groei, de vervuiling, het verlies aan gezondheid, de vernietiging van de biodiversiteit: dat wordt allemaal niet meegerekend.

Populistische politieke leiders doen hetzelfde. Ze praten alleen over hun kortetermijnsuccessen, de negatieve effecten van hun beleid zwijgen ze dood of worden op de samenleving afgewenteld.

In de grote zuidelijke landen staan populistische leiders aan het roer. Ze nemen een voorbeeld aan Trump. De pers is de vijand, de ruimte voor het maatschappelijk middenveld wordt verkleind en burgersvrijheden worden ingeperkt. Controle op deze leiders is er nauwelijks, de

grote nieuwszenders hebben het alleen over Europa, de Brexit en Amerika. De mensen in de zuidelijke landen worden in de steek gelaten.”

Wat betekent dat voor de bestrijding van de coronacrisis in het Zuiden?

“Door het gebrek aan controle komen populistische leiders met bijna alles weg. Ze zeggen: corona is niet mijn probleem, ik heb het niet veroorzaakt, het is een buitenlandse ziekte. Ze hebben het alleen over hoe fantastisch ze het oplossen. Maar hun gezondheidssystemen kunnen het niet aan, publieke voorzieningen worden verwaarloosd en ze negeren de doden en de zieken. Het bestrijden van het virus is in ontwikkelingslanden heel moeilijk omdat de overheid vaak zo zwak is, zeker in de kleinere landen. En we zien hoe belangrijk juist die overheid is bij de bestrijding van corona. Hier in het Westen functioneren overheden goed, ze heffen belastingen en investeren in publieke voorzieningen. Er is straatverlichting, er zijn wegen, er is onderwijs en gezondheidszorg. In het Zuiden zijn overheden vaak klein, mede doordat we die landen wijs hebben gemaakt dat een vrije markt en een kleine overheid voorwaarden zijn voor ontwikkeling. In de jaren zeventig en tachtig

de sloppenwijken van de steden. Toen daar we's kwamen, bleek het gebruik geld te kosten. Dus werden ze niet gebruikt. Het gevolg van deze aanpak is dat schoon water en sanitatie er alleen voor de rijken is. En dat het grootste deel van de bevolking zich dus niet kan beschermen tegen Covid-19.”

Terwijl ze opgeroepen worden zoveel mogelijk hun handen te wassen.

“Precies, en dat kan dus niet. Net zo goed als mensen in een sloppenwijk vaak moeilijk anderhalve meter afstand kunnen houden. Zulke oproepen getuigen van westers denken, gaan uit van de gedachte dat ontwikkelingslanden het net als wij moeten doen. Maar zo werkt dat niet.”

U bestudeert klimaat en ontwikkeling vanuit het zuidelijke perspectief. Hoe kunnen die kleine en zwakke zuidelijke overheden zowel de klimaatcrisis als de gezondheidscrisis en de ongelijkheids crisis toch het hoofd bieden?

“Het klimaatprobleem is het echte langetermijnprobleem, Covid-19 is een symptoom van een grotere crisis. Om die op te lossen moeten we gezondheid centraal zetten. Gezondheid wordt door iedereen belangrijk gevonden. Klimaatverandering en vervuiling maken mensen ziek, de

‘Mensen in sloppenwijken kunnen vaak moeilijk anderhalve meter afstand houden’

leenden ontwikkelingslanden grote bedragen van de Wereldbank en het IMF, onder de voorwaarde dat de overheid diensten zou privatiseren en bedrijven de vrijheid zou geven te ondernemen. De kleine overheid werd nog kleiner en kon nog maar heel beperkt publieke voorzieningen betalen.

Het gevolg is dat de overheid in ontwikkelingslanden geen middelen heeft om de crisis te bestrijden. Een goed voorbeeld is de manier waarop het Westen ontwikkelingslanden wilde helpen met schoon drinkwater en sanitatie [wc's, riolering, schoon water, inclusief voorlichting over hygiëne, RB]. In het Westen werd dit in de twintigste eeuw door de overheid geregeld. Maar in ontwikkelingslanden schreef het Westen voor dat het met geleend geld door private partijen moest worden ontwikkeld. Dus werd het aanbesteed en moesten de kosten terugverdiend worden.

De mensen die het minste toegang tot schone wc's en drinkwater hebben, zijn arm, wonen op straat en in

armsten het eerste. Maar als arme mensen ziek worden, ondervinden de rijken ook de gevolgen. Dat zien we nu bij Covid-19: een virus houdt zich niet aan grenzen. En als gezondheid bedreigd wordt door een slechter milieu zullen mensen zich verplaatsen; migratie naar rijkere landen neemt toe. Dus door gezondheid centraal te stellen maken we het belang van klimaat- en milieumaatregelen meteen duidelijk. Voor mensen in ontwikkelingslanden, maar ook in het rijke Westen.

Daarom pleit ik ervoor om de ministeries van Gezondheidszorg en Milieu in ontwikkelingslanden te versterken en meer samen te laten werken. Daarmee kunnen ze tegenwicht bieden aan de ministeries van Economische Zaken en Financiën, die nu overal de dienst uitmaken. Daarnaast moeten we het internationale juridische systeem aanpassen.”

Wat is er mis met het juridische systeem?

“Internationale afspraken over klimaatbeleid worden →

→ 'Uiteindelijk, en ik weet dat dit erg idealistisch is, moeten wij gaan werken aan een mondiale grondwet'

nu alleen gemaakt als iedereen aan tafel zit en het eens wordt. Dat betekent dat er blokkades mogelijk zijn. Amerika blokkeert afspraken door zich niet te binden aan het klimaatakkoord, zich niet te binden aan afspraken over biodiversiteit of de bescherming van zeeën en oceanen. Gevolg is dat andere landen ook afhaken. Daarom moeten anderen buiten de VS om afspraken

gaan maken. Ik vind dat de EU tot akkoorden zou moeten komen met de G77 [groep ontwikkelingslanden inclusief China, RB], zonder de VS. Wij, de EU, moeten veel betere relaties gaan opbouwen met dat deel van de wereld. Uiteindelijk, en ik weet dat dit erg idealistisch is, moeten wij gaan werken aan een mondiale grondwet. Het uitgangspunt van die grondwet zouden de internationale mensenrechten, milieu- en klimaatprincipes en de agenda van de duurzame ontwikkelingsdoelen moeten zijn.

Probleem van die huidige internationale verdragen is dat het *soft law* is, die overvleugeld wordt door de *hard law* van het contractrecht, de Wereldhandelsorganisatie en de bilaterale investeringsverdragen. Een voorbeeld: een fossiel bedrijf heeft een veertigjarig contract met de Indiase regering om naar olie te boren. Nu wil India de klimaatdoelen van Parijs volgen en het bedrijf weigeren nog olie op te pompen. Dan moet de Indiase regering het bedrijf compensatie betalen, omdat het contractrecht de bedrijfsbelangen beschermt en geen rekening houdt met milieubelangen.

Een mondiale grondwet die mensenrechten en milieu prioriteit geeft, moet juridisch boven andere internationale afspraken en verdragen staan. Deze moet bindend zijn, *hard law*. Zodat het recht van multinationals niet langer boven de rechten van mens en natuur gaat, en hun schadelijke activiteiten niet meer afgewenteld kunnen worden op de samenleving. In 1945 hebben we de VN opgericht, het zou mooi zijn als we de wereldwijde grondwet honderd jaar later, in 2045 invoeren."

U geeft de EU een leidende rol, en wil een samenwerking met de G77 zonder de VS. Denkt u dat China meedoet?

"China ziet zichzelf als constructief medespeler. Ze ondersteunt vrijwel alle internationale verdragen voor klimaatbeleid, ze neemt dat zeer serieus. De biodiversiteit in China is al vergaand verdwenen, ze zijn bang voor watertekorten en ze zien de gevaren van klimaatverandering voor hun economie. Natuurlijk willen ze hun invloed uitoefenen en bedrijven ze machtspolitiek, maar uiteindelijk denk ik dat China mee wil doen aan afspraken over goed klimaatbeleid, en aan de uitvoering van de duurzame ontwikkelingsdoelen."

Bent u niet wat te optimistisch? China is wereldwijd nog altijd koploper vervuiling. En met de mensenrechten neemt het land het ook niet erg nauw.

"Er moet zeker nog veel verbeteren in China. Maar China heeft twee gezichten. Het is het land dat meer dan welk ander land investeert in de ontwikkeling van duurzame

energie, en tegelijkertijd is het land afhankelijk van fossiele energie. Een paar jaar geleden deed ik onderzoek naar fossiele brandstoffen met een Chinese partner. Mijn conclusie was dat investeringen in fossiele grondstoffen dom zijn, want de fossiele economie loopt af en is uiteindelijk niks meer waard. Maar mijn Chinese partner schreef dat er nog veel geld te verdienen valt met investeringen in fossiele brandstof, vooral in conflictgebieden. Westerse landen branden er hun vingers niet aan, dus de Chinezen moeten in dat gat springen, vond hij. Vanuit het perspectief van de techneut die een leven lang olie bestudeerde viel dat te begrijpen. De kunst is hem, samen met alle anderen, ervan te overtuigen dat olie al snel niet meer te verkopen is. Dat is een enorme uitdaging.

Maar voor het oplossen van de klimaatcrisis is het wel cruciaal dat we fossiele investeringen terugdringen. Op dit moment wordt de waarde van de wereldwijde fossiele sector geschat tussen de 16 en 300 biljoen dollar. Als je bedenkt dat het wereldwijd opgetelde bnp jaarlijks 86 biljoen bedraagt, begrijp je dat het om een enorm bedrag gaat. Zo groot dat investeerders het niet graag laten liggen.”

Dat geldt niet alleen voor Chinese en andere investeerders uit ontwikkelingslanden. Het geldt ook voor westerse investeerders.

“Westerse investeerders willen van hun fossiele belangen af. Dus ze verkopen ze. En aan wie? Niet aan de rijke westerse fondsen, zij willen er ook van af. De investeerders in de armste landen kopen ze, want zij hopen op de kortetermijnwinsten. Niet slim, want als steeds meer grote investeerders, zoals onze pensioenfondsen, fossiel van de hand doen, daalt de waarde. En zitten de armere landen met de gebakken peren.

De oplossing is dat we onze fossiele investeringen niet verkopen maar afschrijven. Het zijn *stranded assets*. Ja, dan worden onze pensioenen minder waard en gaat ons bnp omlaag. Maar het is beter dan nieuwe fossiele belangen in zuidelijke landen te dumpen. Nu het gebruik van fossiele brandstoffen tijdens de coronacrisis terugloopt, is dit het uitgelezen moment om de toch al in waarde dalende investeringen maar helemaal af te schrijven.”

Zuidelijke landen zullen zeggen dat het Westen ze een mogelijkheid om zich te ontwikkelen ontnemt, een weg uit de armoede.

“Dat is een reëel probleem, dat we alleen kunnen oplossen door samen met zuidelijke landen veel meer onderzoek te doen en aan te tonen dat hernieuwbare energie

veel duurzamer en goedkoper is dan fossiel. Toen onze Global Environment Outlook af was [het VN-rapport waar Gupta aan meeschreef over de klimaatdoelstellingen en de duurzame ontwikkelingsdoelen, RB] kwamen milieuministers uit de hele wereld bij elkaar om de aanbevelingen te bespreken. Het rapport bepleit minder vleesconsumptie. Latijns-Amerikaanse delegaties protesteerden hiertegen. Ze vonden het oneerlijk dat lagere vleesconsumptie in het Westen hun inkomsten uit export zou verlagen. Andere ontwikkelingslanden herkennen dat argument. Eerst werd ze verteld dat ze hun bossen niet mochten kappen – dat kostte ze geld. Dan vertellen we ze dat ze hun olie en gas niet meer op mogen boren – dat kost ze ook geld. En nu mogen ze ook geen vlees meer exporteren. Ontwikkelingslanden erkennen de problemen, maar hoe gaan ze aan hun burgers uitleggen dat ze nog armer worden?

Natuurlijk moeten rijke landen de armste landen dus financieel helpen om het klimaatbeleid uit te voeren, het rijke Westen heeft verreweg het meeste vervuild. Milieuministers hebben bovendien wereldwijd een nieuw narratief nodig om hun collega-ministers en hun burgers te overtuigen van het belang van een gezonde planeet. Zonder gezonde planeet geen gezonde mensen. Als we beter de verbinding leggen tussen klimaatbeleid en gezondheid, voedselproductie, migratie, dan begrijpen landen dat ze moeten ingrijpen. Dan worden de economische effecten van gebrek aan klimaatbeleid zichtbaar.”

Hoe realistisch vindt u dat? De rijke westerse wereld is toch ook rijk geworden door het gebruik van fossiele brandstoffen en de import van grondstoffen uit armere landen? Zijn die landen nu niet aan de beurt?

“Dat lijkt logisch, maar we hebben de tijd niet meer. Het Westen moet drastisch veranderen en de vervuiling terugdringen. Ontwikkelingslanden moeten ruimte krijgen om op hun eigen manier te verduurzamen. Als het Westen ze niet steeds belemmert, is dat mogelijk.”

Hoezo belemmert?

“We vertellen nog steeds aan ontwikkelingslanden hoe ze moeten ontwikkelen. Ik lees nog steeds rapporten van de Wereldbank waarin staat beschreven hoe landen hun infrastructuur moeten opbouwen, of hun gezondheidssysteem. En de Wereldbank wil daar dan geld voor uitleenen. Het resultaat is steeds een toename van schulden en niet de ontwikkeling die de landen zelf willen of kunnen betalen.

Hetzelfde gebeurt met de exportkredieten die we geven aan bedrijven die in ontwikkelingslanden willen

ondernemen. Die ondersteunen nog steeds fossiele activiteiten. Daarmee helpen we onze eigen fossiele industrie en maken het bovendien moeilijk voor ontwikkelingslanden om de overstap naar duurzame energie te maken. We zouden die fondsen ook aan de ontwikkeling van duurzame energie kunnen besteden. Maar dat doen we niet.

En zelfs als we de ontwikkelingslanden helpen bij de sprong naar duurzame energie, handelen we vanuit eigenbelang. Bij de onderhandelingen en de uitvoering van het Klimaatakkoord is aangenomen dat het Westen de technische mogelijkheden heeft om de uitstoot van broeikasgassen te reduceren. Ontwikkelingslanden zouden van die techniek gebruik moeten maken om ook snel te verduurzamen. Een uitkomst voor het Westen, dat een markt voor zijn technologie creëerde en vooral de eigen bedrijven helpt.”

**Hoe kan het Zuiden zich daartegen beschermen?
Meer protectionisme?**

“Dat was altijd het verhaal. Bescherm je eigen industrie en productie, tot je sterk genoeg bent om de wereldmarkt op te gaan. Maar dat geldt niet meer zonder meer.

En speelt het bedrijfsleven daar nog een rol in?

“De overheid moet het initiatief nemen. Eerlijk gezegd hoor ik van het bedrijfsleven al jaren dat het zich inspant om de duurzame ontwikkelingsdoelen uit te voeren, maar ik zie vooral *window dressing*. Ondanks hun vele *codes of conduct* stellen ze vooral hun productie en banen veilig. Ze moeten bijdragen aan welvaart, aan de kwaliteit van leven, aan bestrijding van armoede. En om te beginnen gewoon eerlijk hun belasting betalen.

Daarom ben ik ook geen voorstander van de zo geprezen publiek-private samenwerkingsprojecten. Het leidt tot verlies voor de samenleving. De overheid wordt de speelbal van het private belang, want je kunt je partner niet reguleren als je deel bent van het partnerschap. Terwijl de overheid de regels moet maken waarbinnen het bedrijfsleven moet opereren.”

Dus we zijn afhankelijk van een goede overheid?

“Ja, overheden moeten de regie nemen en ons uit de crisis leiden. Door de grondoorzaken van de crisis aan te pakken. Dat vergt moed, want in een crisis wordt iedereen geraakt. Er is altijd de neiging om naar het bekende te grijpen, de goedkoopste oplossing te kiezen.

‘Ik ben geen voorstander van de zo geprezen publiek-private samenwerkingsprojecten. Deze leiden tot verlies voor de samenleving’

Meer productie en meer handel botst met de planetaire grenzen die we moeten bewaken. Natuurlijk willen ontwikkelingslanden produceren en verkopen, dat is belangrijk. Maar tegelijkertijd moeten we af van de handel die schadelijk is voor mens en milieu. Protectionisme dat tot de verkeerde groei leidt is dus geen oplossing. De wereldwijde grondwet, gebaseerd op de duurzame ontwikkelingsdoelen, moet de kaders scheppen om duurzame groei mogelijk te maken, binnen de grenzen van de planeet.”

Nu moeten we die vicieuze cirkel doorbreken. De overheid moet een breed begrip van welvaart centraal stellen, in plaats van de monomane focus op de groei van het bnp. Fossiele brandstoffen moeten uitgebannen worden en tegelijkertijd moeten de meest kwetsbaren beschermd worden. Door werk te creëren, te zorgen dat iedereen in eigen levensonderhoud kan voorzien. Alleen op die manier maken we de weg vrij voor een gezonde planeet, waar gezonde mensen kunnen leven.” X

DOSSIER

Red de feiten

***Is een feit ook
maar een mening?***

Jeroen de Ridder

p. 14

Zijn feiten modern?

Willemijn Ruberg

p. 19

***Moeten de feiten
wel worden gered?***

Dick Pels

p. 21

***Red de feiten,
versterk de vrije pers***

Kathalijne

Buitenweg en

Richard Wouters

p. 26

illustraties SJOERD VAN LEEUWEN

De coronacrisis en het bijbehorende overheidsbeleid ('we varen op het kompas van betrouwbare feiten') schijnt nieuw licht op een eeuwenoude kwestie. Wat is nu precies een betrouwbaar feit? Wanneer wordt een feit een mening? En wat moeten we aan met al die alternatieve feiten? In het dossier Red de Feiten buigen vier auteurs zich over het verleden, het heden en de toekomst van (onze omgang met) feiten.

Zijn feiten ook maar een mening?

Een feit is soms moeilijk van een mening te onderscheiden. Maar dat betekent niet dat feiten 'ook maar een mening' zijn en we er naar eigen inzicht uit kunnen shoppen. Hoe voorkomen we dat de feitenkennis die nodig is voor feitenrijke politiek gekleurd raakt door eenzijdige meningen?

door JEROEN DE RIDDER

Wat is de overeenkomst tussen opiniepeilingen, iPad-scholen en aerosolen? Inderdaad, Maurice de Hond. Op het hoogtepunt van de coronacrisis in april meende hij op basis van 'groot-schalige internationale onderzoeken', 'experts uit andere landen' en een bij elkaar geraapte reeks van artikelen uit wetenschappelijke tijdschriften dat de Nederlandse corona-aanpak rammelde. Het kernidee was dat microdruppeltjes, zogenaamde aerosolen, een veel grotere rol speelden in de verspreiding van het Covid-19-virus dan het RIVM tot dan toe erkende. De Nederlandse lockdown zou minder intelligent zijn dan de regering zei en er zou een andere exitstrategie nodig zijn.

Maurice de Hond is geen expert op het gebied van infectieziekten,

outbreakmanagement of publieke gezondheid, dus het was niet zo gek om zijn bijdragen weg te zetten als 'maar een mening'. Maar hij beriep zich wel op buitenlandse wetenschappers, citeerde wetenschappelijke artikelen en kon helder verwoorden hoe het volgens hem zat. Sterker nog, in juni begon ook de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) te wijzen op het belang van goede ventilatie van afgesloten ruimten. Was De Hond's mening toen alsnog een feit geworden?

In dit artikel ga ik op basis van inzichten uit de hedendaagse wetenschapsfilosofie en kenler nader in op het verschil tussen feiten en meningen. Ik zal betogen dat het onderscheid tussen feiten en meningen niet glashard is en dat veel van de →

→ **Jeroen de Ridder** is universitair hoofddocent wetenschapsfilosofie en kennisleer aan de Vrije Universiteit Amsterdam, bijzonder hoogleraar christelijke filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen en momenteel voorzitter van De Jonge Akademie van de KNAW.

**— Wat we rapporteren als feit, is eigenlijk niet het echte feit
maar onze benadering daarvan. Die benadering hangt mede af
van onze mening over wat de beste rekenmethode is**

feiten die relevant zijn voor politieke en bestuurlijke beslissingen mede afhangen van meningen. Toch betekent dit niet dat die feiten subjectief zijn en dat politici, bestuurders en burgers ze naar eigen smaak kunnen uitzoeken.

Hard en zacht

In ons alledaags taalgebruik zijn feiten hard en meningen zacht. Het is een *feit* dat de Mont Blanc de hoogste berg van Europa is en een *mening* dat het de mooiste berg van Europa zou zijn. Het is een *feit* dat het Covid-19-virus dodelijker is dan een gewone griep, een (onjuiste) *mening* dat het dat niet zou zijn. Zo bezien is een feit een stukje van de werkelijkheid.

Feiten zijn hard en objectief en trekken zich niets aan van hoe wij over hen denken. Een mening daarentegen is iets wat iemand denkt; zacht, subjectief. Filosofen maken onderscheid tussen ontologie (zijnsleer) en epistemologie (kenleer); feiten horen bij het eerste, meningen bij het tweede.

Dit is een goed vertrekpunt, maar te simpel. Het is bijvoorbeeld een feit dat een briefje van 10 euro een reële financiële waarde van 10 euro vertegenwoordigt, maar dat is alleen zo omdat wij dat met z'n allen in Europa hebben bepaald. Het bijlet op zich heeft, los van onze afspraken erover, geen waarde. Het is een feit dat ik als echtgenoot diverse rechten en plichten heb, maar dat is alleen zo omdat er wetten zijn die dat vastleggen en die wetten bestaan bij de gratie van afspraken tussen mensen. Sommige feiten hangen dus wel degelijk af van hoe mensen erover denken. De Amerikaanse filosoof John Searle maakt daarom onderscheid tussen *ontologisch objectieve* en *ontologisch subjectieve* feiten. Ontologisch objectieve feiten zijn wat ze zijn, ook als mensen

er nooit over zouden hebben nagedacht of als mensen plotseling helemaal van het toneel zouden verdwijnen. Feiten over de natuurlijke werkelijkheid zijn veelal ontologisch objectief. Ontologisch subjectieve feiten daarentegen bestaan alleen dankzij de gedachten, gevoelens, beslissingen en afspraken van mensen. Ze zouden er dus nooit geweest zijn (of niet blijven bestaan) zonder mensen. Veel feiten over de sociale werkelijkheid – die van mensen en hun gedrag, interacties, politiek en cultuur – zijn ontologisch subjectief. Je kunt dus zeggen dat sommige feiten – namelijk ontologisch subjectieve feiten – afhangen van meningen.

Politiek en openbaar bestuur kunnen niet zonder feiten. Van grote maatschappelijke uitdagingen als klimaatverandering, racisme, ongelijkheid, misinformatie, de energietransitie en kunstmatige intelligentie, tot kleine lokale vragen over ruimtelijke ordening, zorgbudgetten, parkeerbeleid of burgerparticipatie: alleen met *feitenrijke* politiek kun je ze succesvol aanpakken. Scherper en vollediger zicht op de feiten maakt betere beslissingen en beter beleid mogelijk. Niet dat je er met feiten alleen bent – naast feiten blijven normatieve morele en politieke afwegingen noodzakelijk – maar zonder feiten gaat het zeker niet. Om feiten op waarde te kunnen schatten, is het van belang je te realiseren dat er verschillende soorten zijn. Daarom is het bovenstaande abstracte filosofische onderscheid ook van belang voor politiek en bestuur. Ontologisch objectieve feiten zijn hard en vormen zodoende randvoorwaarden voor politieke besluitvorming. Ontologisch subjectieve feiten zijn – in principe – te veranderen door menselijke besluiten en beleid, zij het niet altijd op staande voet.

Coronabesmettingen

Om beleid te kunnen baseren op de feiten, moeten die feiten er niet alleen zijn; we moeten ook weten wat ze zijn. Als we inzoomen op processen van kennisverwerving zien we dat feitenkennis soms ook afhangt van meningen – een tweede manier waarop feiten en meningen niet waterdicht van elkaar te scheiden zijn.

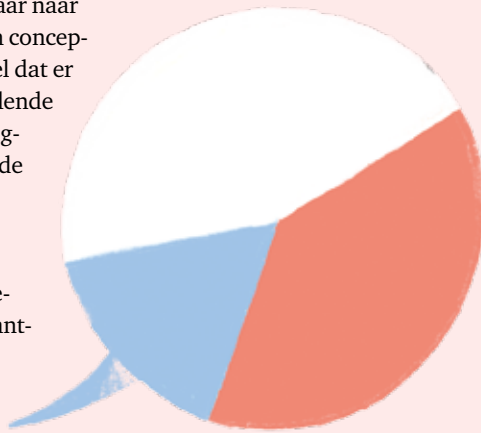
Neem bijvoorbeeld het aantal coronabesmettingen op een bepaalde dag. Dat is op zich een ontologisch objectief, hard feit. Maar hoe komen we te weten wat dit aantal is? Door te testen. Maar niet iedereen die besmet is, heeft al direct symptomen en sommige besmette mensen ontwikkelen helemaal geen symptomen. Bovendien laat niet iedereen zich testen en zijn de testen niet 100 procent betrouwbaar. We hebben dus geen toegang tot het echte harde feit van het aantal besmettingen op een dag. Daarom moeten we het doen met een benadering. Dat brengt keuzes met zich mee: rekenen we alleen de positief geteste gevallen of tellen we daar een realistische correctie bij op? Voor beide opties valt iets te zeggen. Wat we dus rapporteren als feit, is eigenlijk niet het echte feit maar onze benadering daarvan. Die benadering hangt mede af van onze mening over wat de beste rekenmethode is.

Aan veel feiten over de sociale werkelijkheid gaan nog meer keuzes vooraf. Wat verstaan we onder *arbeid*? Alleen betaald werk of ook vrijwilligerswerk en huishoudelijk werk? Wat is een *gezin*? Eén adres, geregistreerd partnerschap, huwelijk, maximaal twee verzorgers of kunnen het er ook meer zijn? Welke indicatoren gebruik je om de *welvaart* in een land samen te vatten en te vergelijken met andere landen? Een gemiddeld inkomen, modaal inkomen, bruto

nationaal product of een verzameling van meer diverse indicatoren? Wat is *racisme*? Moet daar een bewuste intentie achter schuilgaan of gelden ook onbewuste institutionele uitsluitingspatronen als zodanig?

Om de sociale werkelijkheid te beschrijven en er kennis over te verzamelen, hebben we dus concepten nodig: afspraken over wat we onderzoeken als arbeid, welvaart en racisme verstaan. Die concepten kunnen doorgaans op meer dan één manier gedefinieerd worden, zonder dat er een uniek beste manier is. Dat wil niet zeggen dat iedereen maar naar hartenlust zijn of haar eigen concepten kan gebruiken, maar wel dat er vaak ruimte is voor verschillende keuzes die allemaal verdedigbaar zijn. Daarom wordt in de sociale wetenschappen ook altijd nauwkeurig aandacht besteed aan het geven van expliciete definities van relevante concepten en het verantwoorden van de keuzes die daarbij gemaakt worden.

Wetenschapsfilosofen als Helen Longino en Heather Douglas hebben bovendien laten zien dat keuzes om een concept op een bepaalde manier te definiëren ook waardegeladen kunnen zijn. Als alleen betaald werk tot 'arbeid' gerekend wordt, onttrekt dat mensen met onbetaald werk aan het zicht en daar kleeft doorgaans een waardeoordeel aan. Moet je het links-rechts-spectrum in de politiek definiëren aan de hand van financieel-economische standpunten of morele kwesties? Zijn er voor 'geslacht' twee opties of meer, of zelfs een spectrum? Of is het concept 'geslacht' nutteloos en kunnen we beter 'gender' gebruiken? Stellingnames over deze kwesties zijn nooit neutraal.

Achter veel kennis van feiten over de sociale werkelijkheid blijken dus meningen te zitten, namelijk over welke definitie van een concept het meest bruikbaar, relevant, vruchtbaar of normatief wenselijk is. Dat kunnen goed onderbouwde en alleszins redelijke meningen zijn, maar het blijven meningen en geen keiharde feiten. Pas als concepten gekozen en gedefinieerd zijn, kun je de complexe, veelzijdige en veranderende sociale werkelijkheid beschrijven en er feitenkennis over verzamelen.

Je zou het bovenstaande zo kunnen lezen dat veel van onze kennis over de natuurlijke en sociale werkelijkheid blijkbaar subjectief is: het hangt er maar vanaf welke concepten je kiest en hoe je ze meet. Iedereen zijn of haar eigen feiten. Dat zou echter een misverstand zijn. Een betere manier om erover te denken is in termen van 'conditionele objectiviteit': *gegeven* bepaalde definities van arbeid, welvaart en racisme, en *gegeven* methoden om de zo gedefinieerde concepten te meten, kun je onderbouwde objectieve uitspraken doen over die zaken. Maar met andere definities en andere meetmethoden zou je tot andere – evenzeer objectieve – uitspraken komen. Beide sets van uitspraken kunnen over dezelfde werkelijkheid en over dezelfde feiten gaan, maar ze classificeren en beschrijven die feiten anders.

'Vertrouw de experts'

Was besmetting via aerosolen nu een mening toen Maurice de Hond het zei en een feit toen de WHO erover begon? Nee, het was altijd al een ontologisch objectief feit dat het virus zich wel (of niet – op het moment dat ik dit schrijf is het onderzoek nog steeds onzeker) gemakkelijk via microdruppels kon verspreiden. Of dat zo is, hangt immers af van →

— Voor het vaststellen van veel feiten die relevant zijn voor bestuurlijke en politieke besluitvorming is transparantie en bredere discussie nodig, juist ook buiten de kring van experts

biochemische en fysische processen en niet van hoe wij erover denken. Zowel de uitspraken van Maurice de Hond als die van de WHO waren meningen. Maar de mening van de WHO is veel beter gefundeerd dan die van Maurice de Hond. Kennis over het Covid-19-virus ontwikkelde zich de afgelopen maanden razendsnel. Waren er in maart nog maar beperkt aanwijzingen voor besmettelijkheid via microdruppels, in juni waren er al meer. Bovendien baseert de WHO haar meningen op een legioen aan biomedische experts, die veel beter dan Maurice de Hond in staat zijn om al het relevante onderzoek te overzien en op waarde te schatten.

Het is dus een goed uitgangspunt dat je voor de feiten bij experts te rade moet gaan. Toch geeft het bovenstaande ook aanleiding om enkele kanttekeningen te plaatsen bij leuzen als ‘vertrouw op de experts’ en ‘volg de wetenschap’. Experts, of ze nu wetenschappers zijn of mensen met veel relevante praktijkervaring, hebben uiteraard veel en diepgaande kennis en vaardigheden. Die kennis betreft wetenschappelijke achtergronden, aannames, meetmethoden, complexiteit van de werkelijkheid, veranderlijkheid, nuances, de rommeligheid van praktijken, inzicht in wat wel en niet werkt enzovoorts.

Maar achter veel van die kennis zitten keuzes: over wat wel en niet te bestuderen, hoe te meten, hoe de concepten te definiëren en hoe om te gaan met de onvermijdelijke onzekerheid. We zagen dat er vaak geen uniek correcte manier om die keuzes te maken en bovendien kunnen ze waardegeladen zijn. Hier zit een grens aan expertise: een expert zou weliswaar goed moeten kunnen uitleggen waarom zij bepaalde keuzes heeft gemaakt, maar is daarmee nog geen autoriteit voor hoe die keu-

zes het beste gemaakt kunnen worden, zeker niet waar het waardegeladen keuzes betreft. Een politicoloog kan uitleggen hoe je politieke voorkeuren van mensen via enquêtes kunt vaststellen, maar keuzes over het classificeren van die voorkeuren als links of rechts of op een andere schaal blijven waardegeladen afwegingen waar de politicoloog niet het alleenrecht op heeft.

Daarom is voor het vaststellen van veel feiten die relevant zijn voor bestuurlijke en politieke besluitvorming transparantie en bredere discussie nodig, juist ook buiten de kring van experts. Alleen door diverse geïnformeerde en onderbouwde burgers, bestuurders, politici en experts met elkaar in discussie te laten gaan over hoe de feiten het beste bepaald kunnen worden, kunnen we voorkomen dat de feitenkennis die nodig is voor feitenrijke politiek gekleurd raakt door eenzijdige meningen.

Vanuit dit perspectief zit er toch ook een positief randje aan het optreden van Maurice de Hond, net als eerder aan dat van de protesterende boeren die met hun eigen stikstofmetingen kwamen. Ze waren te stellig, maar ze verbreedden wel het gesprek over welke meningen aan vermeend harde feiten ten grondslag liggen en welke keuzes de experts maken in het bepalen van de feiten. Dat blijft nodig, wil een democratie waarin we besluiten en beleid proberen te baseren op expertise en feiten niet verworden tot een technocratie. X

Literatuur

Douglas, H. (2009) *Science, Policy, and the Value-Free Ideal* Pittsburgh, PA: Pittsburgh University Press

Kitcher, P. (2011) *Science in a Democratic Society* New York: Prometheus

Longino, H. (1990) *Science as Social Knowledge* Princeton, NJ: Princeton University Press

Moore, A. (2017) *Critical Elitism* Cambridge: Cambridge University Press

Oreskes, N. (2019) *Why Trust Science?* Princeton, NJ: Princeton University Press

Searle, J. (1995) *The Construction of Social Reality* Londen: Allen Lane

Zijn feiten modern?

Een kleine geschiedenis van kennis

Twijfel aan wetenschappelijke kennis wordt vaak gezien als kenmerkend voor de huidige tijd. De term *post-truth society* wekt de indruk van een verleden waarin wel in de waarheid werd geloofd. De inhoud van de termen 'feit' en 'objectiviteit' veranderde echter in de loop van de geschiedenis.

door WILLEMJIN RUBERG

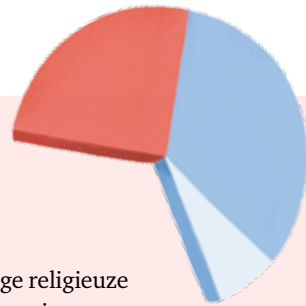
Wetenschapshistorici stellen dat het concept 'feit' zijn moderne betekenis kreeg tijdens de wetenschappelijke revolutie in de zeventiende eeuw. Natuurwetenschappers zoals Galilei en Newton gaan dan wiskundige technieken en experimenten combineren met systematische waarneming. Eigen observatie neemt de plaats in van het geloof in teksten en ideeën van destijds gezaghebbende denkers als Aristoteles. In Engeland werd in 1660 de Royal Society opgericht, een wetenschappelijk genootschap van heren uit de hogere stand. Het doel van dit genootschap was om

in een periode van heftige religieuze en politieke conflicten kennis te maken op basis van feiten in plaats van religieuze of metafysische argumenten en zonder inmenging van politieke leiders. Dit zou kunnen bijdragen aan een vreedzame samenleving. De Ierse scheikundige en filosoof Robert Boyle, lid van de Royal Society, pleitte ervoor naar 'de feiten zelf' te kijken. Hij stelde dat natuurkundige feiten gekend kunnen worden door het verrichten van proeven met behulp van instrumenten, onder toezicht van betrouwbare getuigen van de Royal Society. Dit laatste betekent dat ondanks de retoriek over het functioneren van dingen en de feiten zelf, uiteindelijk het wederzijds vertrouwen van een groep *gentlemen* nodig was om die feiten vast te stellen, zo betogen wetenschapshistorici Steven Shapin en Simon Schaffer.

Rechtspraak

Ook in de rechtspraak werd in de zestiende en zeventiende eeuw een nieuwe definitie van feiten gehanteerd. Getuigen werden onderdeel van Engelse processen. De jury kreeg de taak deze getuigen te beoordelen. Historica Barbara Shapiro stelt dat deze jury nieuwe procedures ontwikkelde om mondelinge en schriftelijke getuigenverklaringen te analyseren volgens het principe van de onpartijdigheid om zo een juridisch feit, ofwel een misdaad, te kunnen vaststellen. Vanuit de rechtspraak zou deze nieuwe nadruk op brononderzoek en feiten vervolgens de wetenschap hebben beïnvloed. Ook werd een groot deel van de Engelse bevolking zich zo bewust van het idee dat →

—Willemijn Ruberg is universitair hoofddocent cultuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht en medewerker van *de Helling*.

— Rond 1900 verwees 'objectiviteit' naar een geschoold oordeel: een gedegen training zou een expert objectief maken

20

DE HELING • NR 3 2020

feiten door getuigenverklaringen bewezen konden worden en dat gewone mensen de capaciteiten hadden om de geloofwaardigheid van die getuigenverklaringen te onderzoeken. Shapiro spreekt zelfs van een *culture of fact* in de achttiende eeuw: de Engelse cultuur was toen doordrongen van de noodzaak tot het vaststellen van feiten, bijvoorbeeld door het citeren van ooggetuigen in kranten.

De centrale plaats die feiten nu innemen in wetenschappelijke kennis stamt dus uit de zeventiende eeuw. Bovendien laat onderzoek zien dat de sociale context invloed heeft op het tot stand komen van die feiten: menselijke samenwerking en wetenschappelijke procedures gaan hand in hand.

Objectiviteit

Ook de inhoud van het begrip 'objectiviteit' veranderde door de tijd heen. Tegelijkertijd verschoven de opvattingen over hoe wetenschappers dan met de juiste methoden tot dit soort kennis konden komen. De oorsprong van de moderne notie van objectiviteit ligt halverwege de negentiende eeuw, maar wetenschapshistorici Lorraine Daston en Peter Galison hebben laten zien dat de precieze methoden die zouden leiden tot objectieve kennis ook in die eeuw verschilden. Zij bestudeerden afbeeldingen van planten en meteorologische fenomenen in wetenschappelijke atlassen en concludeerden dat wetenschappers in de achttiende en vroege negentiende eeuw planten 'natuurgetrouw' weergaven: een afbeelding van een plant moest bijvoorbeeld een weergave van een bepaalde plantensoort als perfect 'type' zijn, niet zozeer een accurate afbeelding van een individuele plant met specifieke afwijkingen van dit ideaal. Rond 1850 verschoof het doel naar 'mecha-

nische objectiviteit': een individuele plant werd met al zijn details getekend of gefotografeerd om de natuur weer te geven. De subjectiviteit van de beschouwer moest worden uitgesloten. En rond 1900 verwees objectiviteit naar een 'geschoold oordeel': een gedegen training zou een expert objectief maken. Een atlas werd objectief dankzij visuele data van natuurverschijnselen, gegenereerd door instrumenten maar persoonlijk door de wetenschapper geretoucheerd op basis van zijn kennis. Kortom: de betekenis van objectiviteit verandert door de tijd heen.

Feministische kritiek

Naast wetenschapshistorici hebben vooral feministische wetenschapsfilosofen kritisch gekeken naar wat nu eigenlijk als (wetenschappelijke) kennis geldt. Vanaf het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw kwam de zogenaamde standpunttheorie op. Feministische wetenschapsfilosofen bouwden hierbij voort op de marxistische stelling dat kennis gegrond in ervaringen van de proletarische arbeidersklasse, ofwel diegenen die lijden onder kapitalistische uitbuiting, andere én betere kennis was dan die van de heersende klasse van kapitalisten die geen idee hadden van hoe het er in de fabrieken precies aan toe ging. Volgens deze redenering zouden vrouwen ook beter doorzien hoe een patriarchale samenleving werkt dan de mannelijke overheersers zelf. Het idee dat wetenschappelijke kennis neutraal en objectief was (in de zin van losgekoppeld van de persoon van de wetenschapper, waardenvrij en apolitiek) werd hier omgekeerd: onderzoek zou juist beter en objectiever worden door het incorporeren van bepaalde standpunten en ervaringen die voorheen waren uitgesloten.

Literatuur

- Daston, L. en Galison, P. (2010) *Objectivity*. New York: Zone books
- Harding, S. (1986) *The Science Question in Feminism*. Ithaca: Cornell University Press
- Latour, B. (2004) 'Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern', *Critical Inquiry* 30:2 225-248
- Shapiro, B. (2000) *A Culture of Fact: England, 1550-1720* Ithaca: Cornell University Press
- Shapin, S. en Schaffer, S. (1985) *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life*. Princeton University Press
- Shapin, S. (1994) *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*. Chicago University Press

Losse schroeven

De laatste decennia zijn (feministische) wetenschapsfilosofen, -historici en -sociologen die de sociale context rond wetenschappelijk onderzoek kritisch tegen het licht hielden, ervan beschuldigd het vertrouwen in feiten en objectieve kennis op losse schroeven te zetten. Die beschuldigingen zijn vaak onterecht, omdat deze denkers simpelweg willen aantonen hoe kennis tot stand komt en hoe dit verbonden is met machtsverhoudingen. Zo liet de Franse filosoof en wetenschapsantropoloog Bruno Latour zien dat kennis wordt gevormd door sociale instituties en interactie, en niet zozeer het resultaat is van neutrale metingen met instrumenten in een laboratorium. Aan wat uiteindelijk als 'feit' terechtkwam in een academisch tijdschriftartikel bleek een lang proces van discussie vooraf te zijn gegaan, waarbij gezinsvanzelfsprekend was welke gegevens het feit vormden. En juist Latours nadruk op 'het ontbreken van wetenschappelijke zekerheid' zag hij misbruikt worden door Republikeinse strategen in de VS die klimaatverandering ontkennen. Ironisch genoeg is het plaatsen van de wetenschap in een sociale context, en de kritiek op de verwevenheid van wetenschap en macht met als doel om kennis democratischer te maken, contraproductief geworden. X

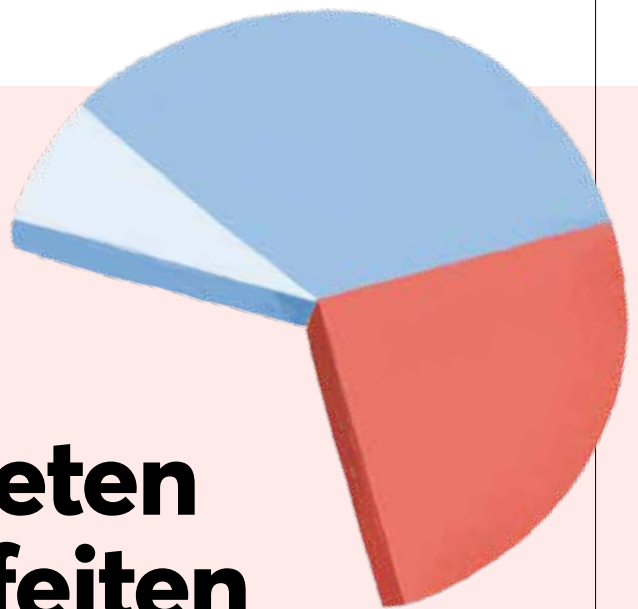
Moeten de feiten wel worden gered?

Het beroep op feiten is in de praktijk vaak een slinkse manier om anderen te intimideren en het zwijgen op te leggen. Voor het herstel van onderling vertrouwen in politiek en samenleving hebben we dan ook niet meer feiten nodig, maar juist meer bereidheid om te erkennen dat de ander ook (voor een deel) gelijk kan hebben. Democratie is immers niet het organiseren van waarheid, maar van twijfel.

door **DICK PELS**

-Dick Pels is publicist en was van 2010 tot 2013 directeur van Wetenschappelijk Bureau Groenlinks.

— Als je geen spoor van twijfel kent, heb je geen behoefte aan tegenwerpingen of democratisch debat

22

DE HELING • NR 3 2020

De corona-optimist: “Deze pandemie is een *reality check* zonder weerga! Wie kan de ernst ervan ontkennen? Corona maakt ons allemaal tot realisten. Eindelijk hebben we wat meer vertrouwen in de wetenschap, deskundigen, feiten en cijfers. *So much for post-truth* en de feitenvrije politiek!”

De corona-realist: “Oh werkelijk? En al die mensen dan die ‘vals alarm!’ roepen, die geloven dat corona niet erger is dan de gewone griep, dat Rutte liegt, het RIVM pseudowetenschap bedrijft en dat de overheid de pandemie misbruikt om ons een dictatuur in te rommelen? En al die autoritaire leiders die de feiten ontkennen, hun medische adviseurs ontslaan en geloven in bleekwater, bidprentjes of wodka? Waarom tieren de complottheorieën (QAnon, 5G, anti-vaxxers, Viruswaarheid) weliger dan ooit?”

Vat vol paradoxen

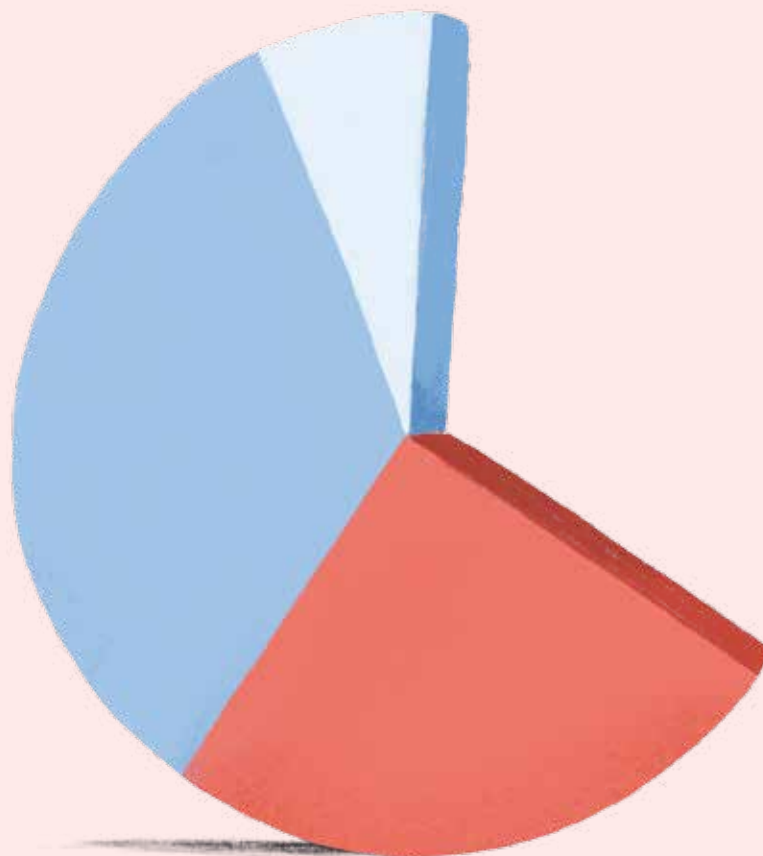
Is Covid-19 een feit? Dat lijkt een idiote vraag, maar als we even nadenken blijkt de coronacrisis een vat vol paradoxen te zijn. Het valt inderdaad moeilijk te ontkennen (hoewel sommigen dat blijven doen) dat we worden geconfronteerd met iets groots en gevaarlijks. Met een term van de Franse filosoof Bruno Latour: het virus is een machtige actor, die ons nare dingen aandoet. Als we het gevaar bagatelliseren en weigeren te luisteren naar medische experts, haalt het virus ons in en gaan we eraan dood. De cijfers over massasterfte, de waarschuwingen over overbelasting van de IC's, de beelden van koelwagens voor de ziekenhuizen in New York en van massagraven in de rode aarde van São Paulo: wie vindt die bewijzen niet overtuigend?

Als de regering-Johnson niet zo lang had gearzeld met de lockdown,

had zij de helft (20.000!) van het huidige aantal coronadoden kunnen voorkomen, aldus de Britse epidemioloog Ferguson. Overal blijkt het virus opnieuw op te laaien als de regels te snel worden versoepeld en laksheid intreedt. De moeite die ontkenners doen om de doden- en besmettingscijfers te bagatelliseren, zegt al genoeg: blijkbaar dringen deze feiten zich zo heftig op dat ze uit alle macht moeten worden onderdrukt. In dit opzicht heeft het virus een dwingende realiteit.

Niettemin blijven de contouren ervan onscherp, is nog steeds onduidelijk waar het vandaan komt, is het

tasten naar effectieve remedies, en steggelen we over de sociale en economische gevolgen. Daarin verschilt Covid-19 niet wezenlijk van abstractere fenomenen als de klimaatopwarming (die wél steeds scherpere contouren krijgt) of de komende economische crisis. Existentiële risico's als deze moeten nog steeds (wetenschappelijk) worden gerepresenteerd, zij ontkomen niet aan interpretatie en constructie. Tegelijkertijd blijkt dat de wetenschap niet met één mond spreekt, zoals de debatten over mondkapjes, aerosolen, hydrochloroquine, schoolsluitingen en de afweging tussen gezondheidsschade en

economische schade uitvoerig laten zien. Landen voeren sterk uiteenlopende corona-strategieën, ofschoon ze zich stuk voor stuk beroepen op hun medisch-wetenschappelijke teams. Dat gaat van vroege en strenge quarantaines (Nieuw-Zeeland, Zuid-Korea) via 'intelligente' lockdowns (Nederland) en experimenten met *herd immunity* (Zweden) tot en met struisvogelpolitiek, verlate reacties en zwalkend beleid (VS, VK, Brazilië, Rusland, Iran).

Vandaar de paradox: de corona-pandemie is een gegeven dat zich keihard opdringt (zoals een orkaan of een kernramp) maar dat niettemin

verschillend kan en moet worden geïnterpreteerd. Het is een feit, maar ook een onzeker feit. Covid-19 'spreekt niet voor zich'. Het virus heeft net als andere feiten en actoren *woordvoerders* nodig die zeggen wat het wil en wat het doet.

Onzekerheid troef of dwingende waarheid?

Hier openbaart zich meteen een belangrijke asymmetrie tussen de houding van de mainstream wetenschap en democratische politiek en die van de populistische ontkeners. Terwijl de eersten erkennen dat ook inzake corona onzekerheid troef is en

controverse onontkoombaar, claimen de laatsten een enkelvoudige, absolute, dwingende waarheid. Premier Rutte waarschuwt dat 'de cijfers er niet om liegen', maar benadrukt ook dat zijn regering 'met 50 procent kennis 100 procent van de beslissingen moet nemen'. Realisme stoelt hier niet op zekerheid maar juist op een besef van *onzekerheid*. Democratische leiders lijken het voordeel van de twijfel en het debat te waarderen, en worden daarin gesterkt door de wanprestaties van arrogante leiders, die niet luisteren naar hun medische experts (of die 'alternatieve' experts benoemen die hun 'alternatieve' feiten onderschrijven).

Een sprekend voorbeeld van dit mentaliteitsverschil levert de recente uitspraak van de voorzieningenrechter ten nadele van de actiegroep Viruswaarheid (eerder Viruswaan – de naamsverandering zelf spreekt al boekdelen). Terwijl zij pretendeert te weten wat de enig juiste aanpak is, siert het de staat, aldus de rechter, dat hij erkent niet 100 procent zeker te weten of de gekozen aanpak achteraf de beste zal blijken. De staat stelt simpelweg keuzes te maken op basis van gedegen deskundige voorlichting, daarbij rekening houdend met alle (ook economische) belangen en met diverse onderzoeken rondom het virus'. Viruswaarheid meent daarentegen de waarheid in pacht te hebben, net als collega-populisten als Wilders ("De waarheid ligt niet in het midden maar aan onze kant, wen er maar aan") en Baudet ("Mijn meningen zijn feiten").

We stuiten hier op een van de meest basale scheidslijnen tussen (groepen) mensen, die even belangrijk is als religieuze, sociaaleconomische, politieke, etnische of nationale (en deze dwars doorsnijdt): die tussen absolutisten en pluralisten. →

— Is het mogelijk om 'alternatieve feiten' serieuzer te nemen, meer ruimte laten voor het bestaan ervan?

24

DE HELING • NR 3 2020

Democratie is de organisatie van onzekerheid, van matiging en *checks and balances*, niet van het gelijk van de 'stem van het volk' of (wat op hetzelfde neerkomt) dat van de autoritaire volkstribuun. Als je geen spoor van twijfel kent, heb je geen behoefte aan tegenwerpingen of democratisch debat. Het gaat om het gevoel, en 'gevoelens liegen niet'. *Mut zur Wahrheit* is een bekende slogan van het rechtspopulistische Alternative für Deutschland. "Truth Matters", zeggen de Flat-Earthers en alle andere complotdenkers.

Leven we in het tijdperk van de post-waarheid? Was het maar waar! De Waarheden met een hoofdletter vliegen ons om de oren. *Truthiness* -de expressie van gevoelens en meningen als harde feiten- is alomtegenwoordig. Wie het hardst schreeuwt, krijgt gelijk. Vaak zijn het niet meer dan losse beweringen ('Hoax!', 'Rigged!', 'Fake News!') die worden 'waargemaakt' door de maximale herhaling ervan via de nieuwe media. Dit nonchalante absolutisme wordt vaak verpakt in valse ironie, hondenfluitjes en een pose van vermoorde onschuld.

Feitenvrij absolutisme

Moeten de feiten worden gered van dit 'feitenvrije' absolutisme? Voordat we terugvallen in deze klassieke verlichtingsreflex, moeten we eerst vaststellen dat *alle* strijdende partijen zich op 'de feiten' menen te kunnen beroepen. Verwijten van 'leugens' en 'nepnieuws' gaan over en weer, van Trump richting mainstream media en vice versa, en van Viruswaarheid richting het RIVM en omgekeerd. 'Fakten statt Fakes' is het motto van een speciaal nummer van het AfD-blad *Compact* over de coronacrisis: "Warum sagen Sie nicht die Wahrheit, Frau Merkel?" Gegeven die jijk-

logica is het iets te gemakkelijk om de bekende formule van de Amerikaanse senator Daniël Moynihan maar weer eens te herhalen dat 'iedereen recht heeft op zijn mening, maar niet op zijn feiten'.

Het is daarom prikkelend om nog eens te kijken naar de geboortescène van de 'alternatieve feiten': de beruchte verdediging door Trumps voormalige spindoctor KellyAnne Conway van de uitspraken van perschef Sean Spicer over de aantallen aanwezigen bij Trumps inaugurele rede. Volgens Spicer was dit "the largest audience to ever witness an inauguration – period – both in person and around the globe". Maar volgens vele commentatoren 'spraken de feiten dit tegen', zoals bewezen geacht door luchtopnamen van de National Mall en Washingtonse openbaar vervoersstatistieken. De dag erop interviewde CNN Conway, die zich onsterfelijk maakte door te beweren dat de president en zijn perschef 'alternatieve feiten' hadden gehanteerd.

De interviewer en vele anderen

sabelden deze vervolgens verontwaardigd neer als evidente leugens en onwaarheden. Conway sprak later van 'alternatieve informatie' en meende dat dergelijke publieksaantallen onmogelijk met zekerheid kunnen worden vastgesteld. In een radio-interview van februari 2018 stelde zij dat professionele fact-checkers doorgaans politieke *liberals* zijn die selectief te werk gaan, terwijl "Americans are their own fact-checkers. People know, they have their own facts and figures, in terms of meaning which facts and figures are important to them". Dus volgens haar hebben 'de mensen' wel degelijk recht op hun eigen feiten.

Het is wederom verleidelijk om hier een tegenstelling te zien tussen (onze) goede, feitengeladen en (hun) slechte, feitenvrije politiek. Maar het gaat hier eerder om een tegengestelde opvatting over wat feiten zijn en wat zij doen. Het belangrijkste in Spicers bewering is niet zozeer de inhoud ervan (we kennen Trumps kinderachtige wil om in alles de grootste, beste etc. te zijn), maar het

stopwoordje *'period'*: een letterlijke discussiestopper. Conways 'alternatieve feiten' moesten dienen als bouwstenen van een verhaal waaraan niet kon en mocht worden getwijfeld. Maar komt de *knee-jerk*-reactie van de CNN-interviewer daar niet dicht bij in de buurt? Heeft het traditionele beroep op de objectieve feiten (die 'voor zich spreken') ook niet veel weg van een discussiestopper?

Misschien is het vloeken in de kerk (dat doe ik overigens graag), maar is het mogelijk om 'alternatieve feiten' serieuzer te nemen, meer ruimte laten voor het bestaan ervan? Want eigenlijk staan zij voor alternatieve waarheden, voor werelden die niet langer in contact staan met de onze. Zij staan voor het afkalven van onderling vertrouwen en van een basis van gemeenschappelijkheid; voor het (versoberende, misschien tragische) besef van de diepte van de kloven waardoor mensen worden gescheiden, die niet eenvoudig met rationele middelen te overbruggen zijn.

Volumeknop

Dat betekent dat we beter ons best moeten doen om andersdenkenden van ons gelijk te overtuigen, zonder ons te beroepen op dooddoeners zoals 'de feiten spreken voor zich'. Nee: *wij spreken voor onszelf!* 'Het is een feit dat...' is vaak niet meer dan een epistemologisch schouderklopje, een verheffing van stem, een draai aan de volumeknop. De rede, de wetenschap of de feiten dwingen niet; het zijn altijd mensen die andere mensen dwingen. 'Harde' gegevens worden altijd 'gegeven' door mensen die er meteen een hard verhaal bij vertellen. Het beroep op de feiten is daardoor vaak een slinkse manier om anderen te intimideren en het zwijgen op te leggen. En laat dat nou

precies zijn wat populistten met hun 'alternatieve feiten' beogen te doen.

Feiten zijn eerder 'korte verhalen', die passen in grotere verhalen, die op hun beurt altijd normatief en politiek geladen zijn. Het zijn geen 'dingen' die een betoog in beton gieten, maar een ander soort argumenten. Ze spreken nooit voor zich, maar hebben altijd woordvoerders nodig die tevens belanghebbenden zijn. Dat betekent dat waarheid en macht, wetenschap en politiek, feiten en waarden veel nauwer verwant zijn dan vaak wordt gedacht.

Is dat erg? Welnee, er is wel degelijk leven na de waarheid. In de strijd tegen het nieuwe absolutisme is de postmoderne waarheidskritiek relevanter dan ooit. In plaats van te klagen over de *post-truth society*, kunnen we beter een eigen democratisch-pluralistische versie van *post-truth* formuleren en verdedigen. We kunnen op vele manieren naar de werkelijkheid kijken, en moeten daarom zoveel mogelijk verschillende perspectieven verzamelen en met elkaar in verbinding brengen. Zoals Nietzsche schreef: "...hoe meer affecten we over een zaak aan het woord laten, hoe meer ogen, verschillende ogen, we voor dezelfde zaak weten te gebruiken, des te vollediger zal ons "begrip" van deze zaak, onze "objectiviteit" zijn".

Voor de absolutisten is echter eenoog koning. Tegenover hun 'alternatieve feiten' moeten wij de onze beter bewapenen, politieke kracht bijzetten, want ze spreken niet voor zich. In plaats van ons te laten dragen door de waarheid (met een grote of kleine letter), moeten we feller opkomen voor onze waarden: eerlijkheid, pluralisme, generositeit, bereidheid tot zelfkritiek.

Als we erkennen dat de waarheid altijd precair is en nooit absoluut,

wordt *waarachtigheid* van cruciale betekenis voor de onderlinge communicatie en het vertrouwen in elkaar. Waarachtigheid gaat zowel over nauwkeurigheid (denk aan de coronacijfers!) als over eerlijkheid (dat je meent wat je zegt). Het veronderstelt een besef van onzekerheid: de bereidheid om te erkennen dat de ander ook (voor een deel) gelijk kan hebben. Dat is niet alleen een deugd van individuele burgers, maar ook een deugd die moet worden verankerd in het democratische systeem. Want democratie is niet de organisatie van de waarheid, maar eerder de organisatie van de twijfel. X

Literatuur

Gescinska, A. (2020) *Kinderen van Apate. Over leugens en waarachtigheid*. Amsterdam: Stichting Maand van de Filosofie

Nietzsche, F. (2000) *De genealogie van de moraal*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers [1887]

Pels, D. *Feiten zijn niet heilig*.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, 26 maart 2012

Pels, D. *Iserlezen na de waarheid?* De Groene Amsterdammer, 5 december 2019

Williams, B. (2002) *Truth and Truthfulness. An essay in Genealogy*. Princeton: Princeton University Press

Journalistiek
als wapen
tegen des-
informatie

Red de feiten, versterk de vrije pers

Feiten zijn onmisbaar voor een democratisch politiek debat. Sociale media verlagen de drempel voor burgers om zich in dit debat te mengen, maar zijn ook kampioen in het verspreiden van desinformatie – en bedreigen daarmee de positie van feiten. Overheden moeten de grote platforms dan ook nadrukkelijker aanspreken op hun verantwoordelijkheid voor een open, eerlijk en op feiten gebaseerd politiek debat. Daarbij hoort ook een herwaardering van een traditionele steunpilaar van de democratie: de vrije pers.

door KATHALIJNE BUITENWEG & RICHARD WOUTERS

Sociale media spelen een steeds grotere rol in de politiek. Volgens de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) is er zelfs een nieuwe periode aangebroken in onze representatieve democratie: de publieksdemocratie maakt plaats voor de platformdemocratie. In de publieksdemocratie vindt de democratische gedachtewisseling vooral plaats in de traditionele media, met burgers in de rol van publiek. In de platformdemocratie wordt de gedachtewisseling overwegend gevoerd op digitale platforms. De drempel voor toegang tot en verspreiding van informatie ligt veel lager dan voorheen. Een toenemend aantal burgers kan zelf deelnemen aan het debat. Zij hebben de massamedia of politieke partijen niet meer nodig om andere burgers te bereiken en zich te organiseren. Maar wat ook toeneemt, zijn de mogelijkheden om mensen bewust op het verkeerde been te zetten met desinformatie: opzettelijk valse weergaven van de werkelijkheid, vaak met politieke motieven.

Bij het woord 'desinformatie' denken velen vrijwel direct aan Donald Trump. De Amerikaanse president grossiert in desinformatie. Sinds zijn aantreden heeft hij meer dan 3700 onjuiste of misleidende berichten geplaatst op Twitter, voor

politiek gewin in eigen land. Maar er zijn ook overheden, die van Rusland en China voorop, die desinformatie in andere landen verspreiden om daar het publieke debat, verkiezingen of de rechtsgang te manipuleren. Ook Nederland is een doelwit, zo merkt onze inlichtingendienst. “De AIVD constateert dat er sprake is van voortdurende (online) beïnvloedingsactiviteiten op sociale media vanuit Rusland”, schreef minister Kajsa Ollongren van Binnenlandse Zaken in 2019 aan de Tweede Kamer. “Een van de onderwerpen waarover doelbewust desinformatie verspreid wordt is MH17.”

Ook winstbejag kan een drijfveer zijn voor de verspreiding van desinformatie. Hoe langer de sociale media ons aan ons beeldscherm gekluisterd weten te houden, hoe meer ze verdienen aan advertenties. Hun algoritmen belonen daarom extreme opvattingen, die de aandacht langer vasthouden, met een groter bereik. Handelaren in desinformatie spelen daar handig op in. Met opzienbarende koppen in sociale mediaberichten lokken zij mensen naar websites en YouTubekanalen vol pulpnieuws en complottheorieën, bijvoorbeeld over het coronavirus. Ook de desinformatiehandelaren lopen binnen dankzij de advertenties die zij bij de teksten en video's laten plaatsen. Die advertenties zijn niet zelden afkomstig van respectabele bedrijven die niet in de gaten hebben wiens kas zij spekken.

Politieke en commerciële desinformatie wordt vaak versterkt door de inzet van bots. Deze geautomatiseerde accounts verhogen het aantal volgers van een account en het aantal interacties met diens berichten. Daardoor krijgen deze berichten een groter bereik op sociale media. In juni 2017 was maar liefst een kwart van

de Twitterberichten over het klimaat afkomstig van bots, zo blijkt uit Amerikaans onderzoek. Het overgrote deel van deze (re)tweets ontkende de realiteit van klimaatverandering.

'Echt' nieuws

Journalisten ontkrachten de desinformatie van liegende politici, trollen en bots. Helaas bereikt het 'echte' nieuws, uit journalistieke bronnen, niet iedereen even goed. Weliswaar betrekken de meeste Nederlanders hun nieuws nog van kranten en televisiezenders, maar voor een kwart van de Nederlandse jongeren vormen sociale media en blogs al de belangrijkste nieuwsbron.

Verspreiders van desinformatie weten maar al te goed dat de pers hun grootste tegenstander is. Niet voor niets beschuldigt president Trump de 'lamestream media' voortdurend van *fake news*. De echte bedenkers van nepnieuws en complottheorieën zijn erop uit om het vertrouwen van burgers in professionele nieuwsmedia te ondermijnen - net als het vertrouwen in andere instituties die de waarheid hoeden, zoals wetenschap, onderwijs en de rechterlijke macht. Als ze daarin slagen, zijn we ver van huis. Een democratie kan niet zonder gedeelde feiten. In de woorden van de Amerikaanse historicus Timothy Snyder:

"Wie afstand doet van de feiten, doet afstand van de vrijheid. Als er niets waar is, kan niemand kritiek op de macht uitoefenen omdat daarvoor geen basis is. Als er niets waar is, wordt alles spektakel. De grootste portemonnee betaalt voor het meest verblindende licht."

—Kathalijne Buitenweg is Tweede Kamerlid voor GroenLinks en voorzitter van de tijdelijke commissie Digitale Toekomst.
—Richard Wouters is medewerker van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

— Sociale mediagebruikers die desinformatie gezien hebben, moeten ook de factcheck te zien krijgen

Mensen verblinden, dat is precies de politieke strategie van Trump. In mei 2020 lag hij onder vuur vanwege zijn aanpak van de coronacrisis. Het Amerikaanse volk, zorgverleners voorop, snakte naar beschermingsmaterialen. Trump had hen aangeraden om het virus te verslaan door een desinfectiemiddel te injecteren. Plots begon de president te twitteren over *Obamagate*. Wat dat schandaal behelst, is tot op de dag van vandaag onduidelijk. Trump was daarover bewust vaag. Maar omdat de media zich verplicht voelden om over dit feitenvrije nieuwsfeit te berichten, slaagde

Trump erin de aandacht af te leiden van zijn falend leiderschap in de coronacrisis.

Natuurlijk zijn feiten soms omstreden. Journalisten, wetenschappers, rechters en ook onze kinderen op school leren om feiten kritisch te onderzoeken. Maar daarbij gelden wel belangrijke spelregels. Zoals: wie andermans feiten bekritiseert, moet zijn argumenten onderbouwen. En andersom: wie zich beroept op feiten, moet bereid zijn zich te laten corrigeren. Zo ontstaan gedeelde feiten. De waarheid komt tot stand in dialoog.

Fact-free politics

Ook in de politiek doen feiten ertoe. Naast waarden, emoties en visies vormen zij een onmisbaar element in elk politiek discours of debat. Zonder gedeelde feiten wordt het lastig om te redetwisten over de zaken waarover we wél van mening verschillen, laat staan om compromissen te sluiten. Alle politiek wordt dan retoriek. *Fact-free politics* en desinformatie hebben een uitwerking op kiezers. Een groeiend deel van hen wordt cynisch, gaat liegende politici normaal vinden of zelfs bewonderen omdat ze met hun leugens weg weten te komen. Dat zien we nu al gebeuren bij de achterban van Trump. Daarmee dreigt de geschiedenis zich te herhalen. Over Hitler en Stalin schreef filosoof Hannah Arendt:

"De totalitaire leiders van de massa's baseerden hun propaganda op de correcte psychologische veronderstelling dat je mensen de meest fantastische verklaringen kon laten geloven op de ene dag, en er dan op kon vertrouwen dat ze de volgende dag hun toevlucht zouden nemen tot cynisme als je ze onbetwistbaar bewijs van de valsheid van die verklaringen zou voorleggen. In plaats van hun leiders die hen hadden belogen de rug toe te keren, zou de massa protesteren dat ze al die tijd al wisten dat de verklaringen onjuist waren en ze zouden hun leiders bewonderen voor hun superieure tactische slimheid."

Arendt publiceerde deze vlijmscherpe analyse in 1951. Sindsdien zijn de mogelijkheden om desinformatie te verspreiden enorm gegroeid, mede dankzij kunstmatige intelligentie. *President Trump is a total and complete dipshit*, dat kun je oud-president Obama laten zeggen in een video die niet van echt te onderscheiden valt. De kijker herkent Obama, hoort zijn stem en ziet hoe zijn lippen synchroon bewegen met zijn woorden. Filmmaker Jordan Peele maakte deze *deepfake* in 2018, om te waarschuwen voor het gevaar van gemanipuleerde video's. Elke whizzkid kan het hem nadoen. Wat als bots en trollen de sociale media overspoelen met een *deepfake* waarin Trump of Poetin een nucleaire aanval aankondigt?

Gedeelde feiten

Het goede nieuws is dat we niet machteloos staan tegenover desinformatie. Hier ligt een belangrijke taak voor de sociale mediaplatforms zelf en voor overheden, maar laten we beginnen bij onszelf, de gebruikers. Als we opzienbarend nieuws tegenkomen op sociale media, doen we er goed aan om de betrouwbaarheid te controleren voordat we het gretig gaan delen. Bijvoorbeeld met de HALT-methode: 1. Ho 2. Analyseer de feiten 3. Lokaliseer de bron en 4. Traceer de originele context. Laten we niet te gauw denken dat we immuun zijn voor desinformatie. Velen van ons hebben deze uitspraak van Trump wel eens gelezen, die zo goed past bij zijn karakter:

"Als ik me ooit kandidaat zou stellen, dan als Republikein. Zij zijn de domste groep kiezers in het land. Als ik lieg, slikken ze het nog. Ik wed dat ik enorm zou scoren."

HALT! Deze uitspraak blijkt nep. Trump heeft dit nooit gezegd.

We vinden het nepcitaat van Trump zonder moeite terug op Facebook. In veel gevallen ontbreekt de waarschuwing die erbij hoort: "Valse informatie. Gecontroleerd door onafhankelijke factcheckers." Het voorbeeld laat zien dat de sociale media nog een lange weg te gaan hebben richting een verantwoordelijke rol in de platformdemocratie. Onder publieke druk hebben zij in de afgelopen jaren wel een paar goede stappen gezet bij het bestrijden van desinformatie. Zo brengt YouTube journalistiek nieuws vaker onder de aandacht van gebruikers. Het platform heeft in drie landen factcheckers ingeschakeld. Ook Twitter en Facebook huren factcheckers in om desinformatie tegen te gaan. Anders dan Twitter weigert Facebook om links naar factchecks te plaatsen bij berichten van politici en partijen. Wel verwijderde Facebook onlangs voor het eerst een bericht van Trump, omdat het schadelijke desinformatie bevatte over het coronavirus. Accounts die meermaals desinformatie verspreiden, worden door Facebook gestraft met een kleiner bereik.

Nepnieuws is sensationeler dan factchecks. In 2017 werden vijftig grootste *hoaxes* op Facebook dan ook tweehonderd maal vaker gedeeld of van commentaar voorzien dan de factchecks die erop volgden. Er is sprake van een zelfversterkend effect, want berichten die veel reacties →

Literatuur

Arendt, H. (1951) *The origins of totalitarianism*. New York: Schocken

Heymans, R. *'Zelfcoronaberichten checken? Gebruik HALT'*; nieuwscheckers.nl, 6 maart 2020. <https://nieuwscheckers.nl/nieuwscheckers/zelf-coronaberichten-checken-gebruik-halt/>

Raad voor het Openbaar Bestuur (2019) *Zoeken naar waarheid. Overwaarbeidsvinding in de democratie in het digitale tijdperk*. Den Haag

Snyder, T. (2017) *Oer-Tirannie*. Amsterdam: Ambo Anthos

oproepen, worden aan meer gebruikers getoond. Het streven van de platforms om desinformatie tegen te gaan wordt dus ondergraven door hun eigen algoritmen. Die zijn, zoals we zagen, ingesteld op het vasthouden van onze aandacht, teneinde de advertentie-inkomsten te maximaliseren.

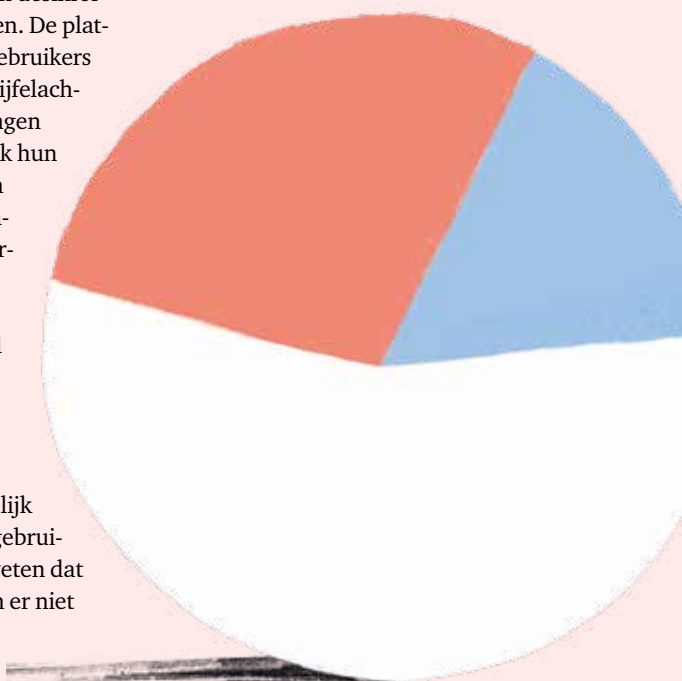
Wetgeving

Een kip met gouden eieren zet zichzelf niet snel op dieet. Daarom denken wij dat de politiek niet ontkomt aan wetgeving tegen desinformatie op sociale media. Eén eenvoudige regel zou al helpen: sociale mediagebruikers die desinformatie gezien hebben, moeten ook de factcheck te zien krijgen. Deze regel, voorgesteld door de actiegroep Avaaz, corrigeert de algoritmen: waarheidsvinding gaat boven commercie. De regel brengt met zich mee dat sociale mediaplatforms voldoende onafhankelijke factcheckers dienen in te schakelen om desinformatie tijdig te ontkrachten. De platforms moeten het voor gebruikers eenvoudig maken om twijfelachtige berichten voor te dragen voor een feitencheck. Ook hun eigen algoritmen moeten actief speuren naar desinformatie, inclusief gevaarlijke *deepfakes*.

Deze aanpak houdt het *safe harbour*-beginsel uit de Europese wetgeving voor digitale dienstverlening overeind. Volgens dit beginsel zijn platforms niet aansprakelijk voor de inhoud die hun gebruikers plaatsen, tenzij ze weten dat deze inhoud illegaal is en er niet

'prompt' tegen optreden. Daardoor wordt de vrijheid van meningsuiting beschermd: zonder *safe harbour* zouden platforms alle berichten van hun gebruikers vooraf moeten controleren. De regel die wij voorstellen, verplicht de platforms om naast illegale inhoud, zoals racistische haatzaaijerij, ook desinformatie aan te pakken – zonder voorafgaande censuur. Het inschakelen van onafhankelijke factcheckers, zoals journalisten of universitaire onderzoekers, voorkomt dat het platform zelf of de politiek gaat bepalen wat wel en niet desinformatie is. Het plaatsen van factchecks bij onware of misleidende berichten, gekoppeld aan het verminderen van het bereik van accounts – waaronder bots – die recidiveren in desinformatie, is beter te verenigen met de vrijheid van meningsuiting dan het verwijderen van berichten die desinformatie bevatten.

De Europese Commissie werkt op

— We moeten in Nederland gaan nadenken over permanente subsidies voor de vrije pers, zoals andere democratische landen die kennen

dit moment aan een *Digital Services Act* die de regels voor digitale platforms bij de tijd moet brengen. Dat biedt een kans om desinformatie beter aan te pakken.

Sterkere journalistiek

Wetgeving voor de platformdemocratie is niet compleet zonder maatregelen om journalistieke media te versterken – zowel hun bestaansmiddelen als hun bereik in de digitale wereld. Journalistiek nieuws helpt tegen polarisatie, filterbubbels, manipulatie en desinformatie. Journalisten brengen nuance aan, prikken leugens door en attenderen ons op feiten en meningen die anderen voor ons verborgen willen houden. Dat vloeit voort uit hun beroepsethiek. Een goede journalist is waarheidsgetrouw en onpartijdig, verifieert feiten, gebruikt meerdere bronnen, pleegt wederhoor en rectificeert zijn of haar vergissingen. Veel redacties hebben een statuut dat hun onafhankelijkheid garandeert en laten de zorgvuldigheid van hun werk toetsen door een onafhankelijke klachteninstantie – in Nederland is dat de Raad voor de Journalistiek.

We kennen in Nederland gelukkig nog een sterk en divers mediaveld. Daarvan is de publieke omroep een belangrijk onderdeel, zo constateert de ROB:

"De publieke omroep brengt de grote diversiteit aan opinies in Nederland in beeld en geeft via radio, tv en internet ruimte voor ontmoeting en dialoog."

Het is niet toevallig dat een radicaal-rechtse partij als Forum voor Demo-

cratie de sloophamer wil loslaten op de publieke omroep.

Volgens de Mediawet moeten omroeporganisaties een redactiestatuut hebben dat zowel hun onafhankelijkheid als de journalistieke ethiek waarborgt. Toen commerciële omroepen hun intrede deden, besloten regering en parlement dat ook deze over een redactiestatuut moeten beschikken. Nu sociale media voor een deel van de Nederlanders de voornaamste nieuwsbron vormen, ligt het voor de hand om ook deze platforms – althans de grote, zoals Facebook, Twitter en YouTube – als nieuwsorganisaties te gaan beschouwen. Dat betekent niet dat ze zelf journalistiek moeten gaan bedrijven, maar wel dat nieuws uit een gevarieerde reeks van journalistieke bronnen een gegarandeerde plaats krijgt in de tijdlijn van gebruikers. We zagen dat YouTube er al mee is gestart. Transparantie is hierbij essentieel: de selectie van nieuwsberichten moet inzichtelijk zijn, net als de lijst met journalistieke bronnen die een platform hanteert. De toegankelijke nieuwsvideo's die de publieke omroep publiceert, lenen zich er bij uitstek voor om *gepusht* te worden op sociale media.

Goede journalistiek, zelfs als deze gratis is op sociale media, moet wel ergens van betaald worden. Een verbod op het gebruik van onze persoonsgegevens voor sterk gepersonaliseerde advertenties op sociale media zou al helpen. Zo'n verbod op *micro-targeting* zou niet alleen onze privacy en autonomie beschermen, maar ook zorgen voor een eerlijker speelveld tussen sociale mediaplatforms en uitgevers van nieuwsmedia in de strijd om adverteerders. We moeten in Nederland ook gaan nadenken over permanente subsidies voor de vrije pers, zoals andere democrati-

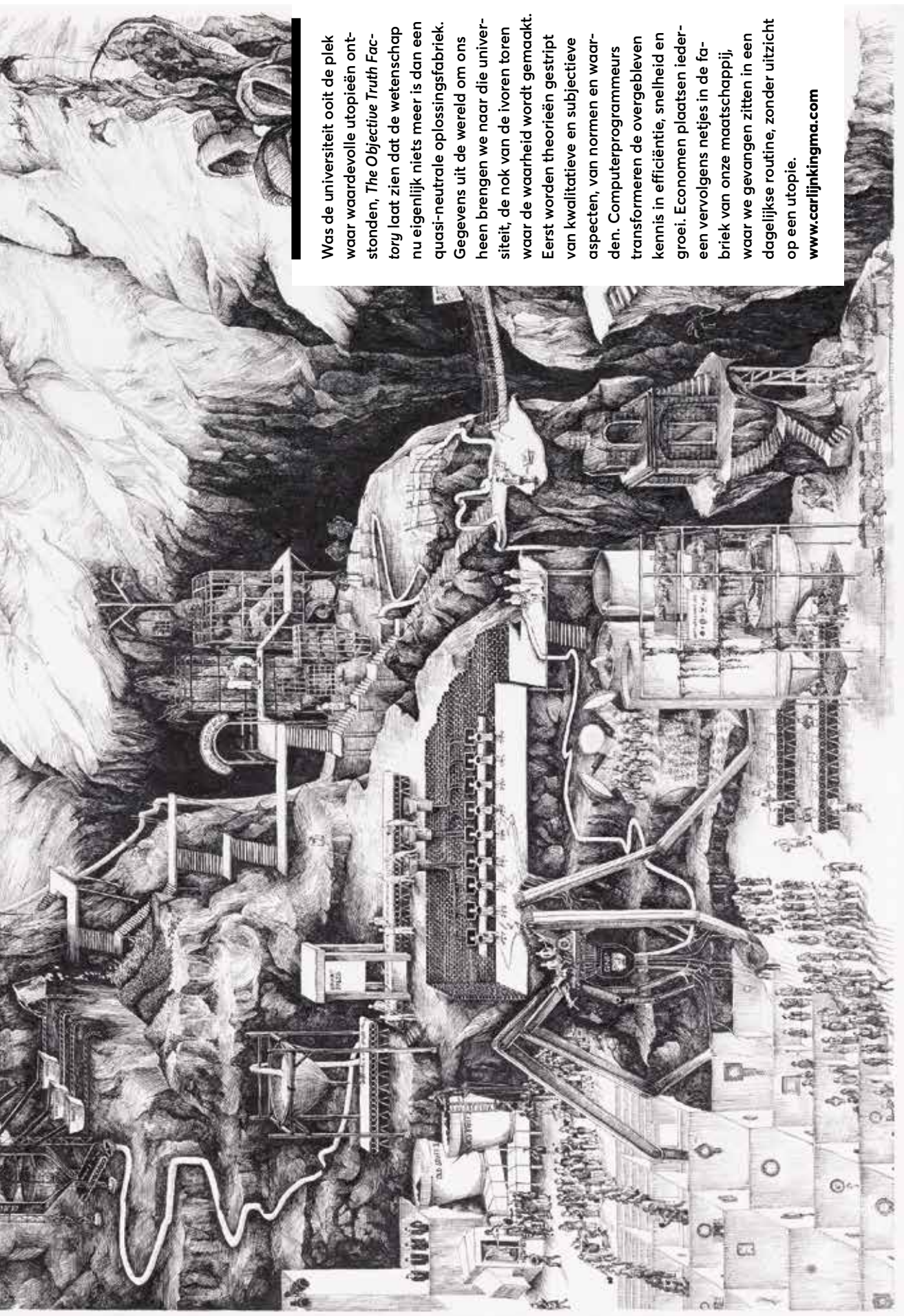
sche landen die kennen. In Zweden krijgt de op-één-na-grootste krant in elke regio de meeste subsidie, om een monopolie op het nieuws te voorkomen. In Nederland mogen burgers al blij zijn als er één krant is die de lokale en provinciale politiek verslaat. Natuurlijk moeten de subsidies dan worden verdeeld door onafhankelijke fondsen en moeten zowel kranten, tijdschriften als digitale nieuwsmedia ervoor in aanmerking komen. Ook een ruimhartige financiering van de publieke omroep betaalt zich dubbel en dwars terug, in de vorm van sociale cohesie. Omroeporganisaties dienen ruim baan te krijgen om een online publiek te bereiken – niet alleen via Facebook en consorten, maar ook via nieuwe, niet-commerciële platforms, zoals de coalitie Public Spaces nastreeft.

Juist omdat informatie zich zo gemakkelijk verspreidt op het internet, neemt het belang van de vrije pers toe. Dat is de paradox van de platformdemocratie. Een marktplein zonder poortwachters, waar iedereen zijn waar kan uitventen, heeft keurmeesters nodig. Journalisten en factcheckers helpen ons om feiten te onderscheiden van fabels en fabricaties. Daarom is ons tweede advies aan moderne, digivaardige burgers: als je het kunt betalen, neem dan een krantenabonnement. ✕

Met dank aan Thomas Drissen.

Op maandag 5 oktober is Kathalijne Buitenweg een van de sprekers tijdens de masterclass *Nepnieuws & privacyschendingen*, van 19.30 tot 21.30 (online). Meer informatie en aanmelden: <https://wetenschappelijkbureau-groenlinks.nl/agenda/masterclass-5-nepnieuws-privacy-schendingen>

Was de universiteit ooit de plek waar waardevolle utopieën ontstonden, *The Objective Truth Factory* laat zien dat de wetenschap nu eigenlijk niets meer is dan een quasi-neutrale oplossingsfabriek. Gegevens uit de wereld om ons heen brengen we naar die universiteit, de nok van de ivoren toren waar de waarheid wordt gemaakt. Eerst worden theorieën gestript van kwalitatieve en subjectieve aspecten, van normen en waarden. Computerprogrammeurs transformeren de overgebleven kennis in efficiëntie, snelheid en groei. Economen plaatsen iedereen vervolgens netjes in de fabriek van onze maatschappij, waar we gevangen zitten in een dagelijkse routine, zonder uitzicht op een utopie.

www.carlijnkingma.com

Tweede golf

Op vele manieren en op vele plekken in de wereld is dit jaar herdacht dat de Tweede Wereldoorlog 75 jaar geleden ten einde kwam. Op 4 mei op een lege Dam, indrukwekkender dan ooit. Op 15 augustus stonden we in Den Haag stil bij het einde van de oorlog, in Azië. Toen pas was het echt voorbij.

Herdenken van oorlogsleed, stilstaan bij wrede onderdrukking in het verleden: het wordt belangrijker in het leven van de na-oorlogse generatie. De aandacht voor de slinkende groep overlevenden, voor hun verdriet en dat van nabestaanden, groeit - en terecht.

Het worden gelegenheden waarbij aanwezig, fysiek of via een beeldscherm, met elkaar voor korte tijd het 'nooit meer oorlog' durven toestaan in hun voorstellingsvermogen.

De werkelijkheid leert anders. Op 1 augustus publiceerde het Financieele Dagblad een artikel met als kop 'De nieuwe wapenwedloop'. Daarin wordt nauwgezet beschreven hoe de wapenuitgaven wereldwijd stijgen, van China, tot Europa. De moeizame maar succesvolle besprekingen over kernwapenbeheersing van de afgelopen decennia lijken plaats te maken voor grote investeringen in zeer geavanceerde wapens. De retoriek verandert mee. 'Zijn we bestand tegen nieuwe dreigingen?' De onvolprezen Ko Colijn analyseerde op 6 augustus in NRC Handelsblad dat geen akkoord de internationale wapenwedloop lijkt te kunnen intomen. 'Wapenbeheersing is uit, maar o zo nodig', luidt de kop boven zijn artikel. Er dreigt namelijk een tweede golf als het om kernwapeniging gaat, stelt hij vast. Duizenden miljarden euro's worden uitgegeven voor een nieuwe generatie atoomwapens. China haalt in hoog

tempo zijn achterstand in. Op het Plein van de Hemelse Vrede werd tijdens de viering van de zeventigste verjaardag van de republiek de groeiende militaire macht getoond met, tijdens een grootscheepse militaire parade, de onthulling van de Dongfeng 17: een nucleair wapensysteem dat in een halfuur de VS kan bereiken. En in die VS wordt een verkiezingscampagne gevoerd, waarin het vijanddenken de boventoon voert, nationaal en internationaal. Alle grootmachten rammelen met de kettingen.

Straks is het Prinsjesdag met daaropvolgend de algemene en politieke beschouwingen. Dan komen de begrotingen op de politieke agenda, ook die van de ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie. Ooit waren dit de hoogtepunten van de parlementaire herfst. Ik geef toe: toen was er een massale vredesbeweging. De kwestie of er toch nog een enkel wapen met een kernkop uitgerust mocht worden, vormde een splijtzwam binnen de PvdA in de jaren tachtig van de vorige eeuw.

Duizenden miljarden voor wapens - ik probeer het echt tot me door te laten dringen. Zoals ik op 4 mei tot me door probeer te laten dringen hoe het geweest moet zijn. Hoe ik ook mijn best doe, ik kan die twee dingen niet los van elkaar zien. Wat ik wél weet, is dat ontwapening hoger op de agenda moet. Te beginnen in Nederland. X

CV

ANDRÉE VAN ES

1981 - 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 - 2014

Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

Voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.

Gergely Karácsony
 groene burgemeester
 van Boedapest

‘Straf EU-regeringen die de rechtsstaat schenden’

EU-lidstaten die de rechtsstaat schenden, zoals Hongarije, moeten gekort kunnen worden op hun subsidies. Dat zegt Gergely Karácsony, de groene burgemeester van Boedapest, in een gesprek met de Helling. Om te voorkomen dat burgers in de betreffende landen daar de dupe van worden, moet de EU veel meer samenwerken met steden - ook financieel. Op die manier straft de EU alleen de nationale regering. "De Hongaarse regering heeft geen respect voor EU-normen, maar wel heel veel respect voor EU-geld."

door SUZANNE VAN DEN EYNDEN

Suzanne van den Eynden is
 hoofdredacteur van de Helling.

Een scherm, een tolk en een halfuur de tijd. De omstandigheden van het gesprek met Gergely Karácsony (1975), burgemeester van Boedapest en lid van de Hongaarse groene partij, zijn niet ideaal. Maar meer zit er echt niet in: zeker in coronatijd zit de agenda van Karácsony overvol. In 2019 werd de partij van Karácsony de grootste in Boedapest, de stad die tot dan toe net als het land bestuurd werd door Victor Orbán's Fidesz-partij. Ook in tien andere belangrijke steden won de oppositie. Aangezien 40 procent van de Hongaren in steden woont, betekende dit een aanzienlijke politieke machtsverschuiving: Fidesz was niet meer almachtig maar zag zich na negen jaar nationale en lokale dominantie gedwongen om in een aantal steden de macht te delen. Sindsdien leidt Karácsony de hoofdstad van een land dat internationaal steeds meer onder vuur komt te →

liggen. Het populisme viert hoogtij, de rechterlijke macht wordt steeds verder ingeperkt, de vrijheid van meningsuiting en de persvrijheid staan onder grote druk, aan de grenzen worden de mensenrechten van vluchtelingen en asielzoekers geschonden en geslachtswijziging is verboden. Tijdens de corona-crisis regeerde Orbán tweeënhalve maand per decreet, en door een nieuwe wet is het voor hem eenvoudiger om in de toekomst opnieuw de noodtoestand uit te roepen.

Het Europees Parlement stemde in 2019 op initiatief van toenmalig Europarlementariër Judith Sargentini voor een artikel 7-procedure die ertoe kan leiden dat Hongarije zijn stemrecht verliest in de Europese Commissie. Na de initiële feestvreugde in Europa en woede in Hongarije hierover, blijft het opmerkelijk stil. De EU uit zorgen en waarschuwt, maar concrete stappen – waaronder in het kader van de artikel 7-procedure – blijven uit. Dat geldt ook voor andere lidstaten waar de rechtsstaat gevaar loopt en die strijdig met Europese normen en regels handelen. Wat verwacht Karácsony van de EU?

Hoe verklaart u de grote winst van de oppositie ten koste van Fidesz bij de gemeenteraadsverkiezingen vorig jaar?

“De belangrijkste verklaring is de samenwerking tussen de oppositiepartijen. We hebben onze belangen opzijgezet en gezamenlijke kandidaten afgevaardigd, zowel voor de positie van de burgemeester als voor de districten in Boedapest. Voor de positie van de burgemeester hebben we voorverkiezingen gehouden, waarin kiezers zich konden uitspreken voor de kandidaat van hun keuze. Wat ook hielp, is dat in de steden veel kiezers wonen die een Europese, groene en democratische agenda steunen. Maar samenwerking en een open, democratisch proces hebben de doorslag gegeven.”

'Als steden de beschikking krijgen over EU-gelden, wordt het voor burgers duidelijker wat de EU voor hen doet'

U bent een 'groene' burgemeester in een land met een nationale regering die diametraal tegenover uw eigen waarden staat. In hoeverre beïnvloedt dat uw werk in Boedapest?

“Op papier heeft Fidesz geaccepteerd dat ze op lokaal niveau de macht moet delen en toont ze zich bereid samen te werken. Maar de nationale regering doet er al voor de coronacrisis alles aan ons het leven zo moeilijk mogelijk te maken. We verwachtten dat de pandemie ons nader tot elkaar zou brengen, omdat dit een crisis is die ons allemaal hard treft. Maar de verdeeldheid is alleen maar groter geworden, helaas. In eerste instantie reageerde de nationale regering afwachtend op corona, en liet ze het aan de gemeenten over om maatregelen te nemen. Pas toen wij en andere gemeenten mondkapjes verplicht stelden, werd dit nationaal beleid. Tegelijkertijd pleegde Orbán karaktermoord op ons en op Boedapest, door ons verantwoordelijk te houden voor het grote aantal besmettingen in verpleeghuizen. Maar de meeste bewoners van verpleeghuizen raakten besmet in de door de nationale regering geleide ziekenhuizen. Tot een paar jaar geleden vielen die ziekenhuizen nog onder lokaal bestuur, maar de regering heeft ze genationaliseerd.

In de coronacrisis hebben we veel extra verantwoordelijkheden gekregen zonder dat daar budget tegenover staat. De regering heeft onze financiën al eerder ingeperkt. Hierdoor draagt Boedapest volgend jaar nota bene meer geld aan de landelijke regering af dan dat we ontvangen.

Ook probeert de regering onze besluiten te blokkeren. Zo komt er een groot museumcomplex in het oudste en grootste stadspark van Boedapest. De burgers willen het niet, de gemeenteraad wil het niet, maar de landelijke regering drukt het erdoor.”

De Europese Groenen en een aantal Europese regeringen willen voorwaarden stellen aan EU-subsidies die lidstaten ontvangen, bijvoorbeeld de voorwaarde dat de rechtsstaat wordt gerespecteerd. Ook willen de Groenen de mogelijkheid hebben om subsidies rechtstreeks over te maken aan lokale overheden. Wat vindt u van deze ideeën en zijn ze haalbaar?

“Ik zou het goed vinden als de EU voorwaarden stelt aan subsidies om de rechtsstaat in lidstaten te beschermen. Daarnaast ben ik groot voorstander van meer mogelijkheden voor lokale regeringen om aanspraak te maken op EU-subsidies. In de eerste plaats omdat het steden zijn die een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan een aantal EU-doelen. Door vaker direct samen te werken met steden, kan de EU daarnaast een brug slaan naar mensen die het gevoel hebben dat de EU-instellingen mijlenver van ze af staan. Als steden de beschikking krijgen over EU-gelden, wordt het voor burgers duidelijker wat de EU voor hen doet.

In de derde plaats kunnen meer lokale subsidiemogelijkheden voorkomen dat burgers de dupe worden van nationale regeringen die de rechtsstaat schenden, zoals in Hongarije gebeurt. Als lokale regeringen een beroep kunnen doen op de subsidie die de landelijke overheid misloopt, wordt alleen de nationale regering gestraft bij strafkortingen, en niet de burgers. De regering kan op die manier dan ook niet meer volhouden dat de EU ‘tegen’ de bevolking is.

De EU is en blijft een unie van staten dus die moeten de belangrijkste ontvangers blijven van EU-subsidies. Ik pleit er niet voor om die systematiek te veranderen, maar om lokale

fondsen beschikbaar te stellen naast de belangrijke nationale subsidies, waar steden met een goed en transparant voorstel aanspraak op kunnen maken. Er bestaan al voorbeelden van, zoals het *Innovative Urban Action Fund*, en het zou goed zijn om meer van dergelijke regelingen te hebben.”

Op welke thema's is samenwerking tussen steden en de EU logisch?

“Klimaat is een hele belangrijke. Steden stoten heel veel CO₂ uit via onder meer verwarming en openbaar vervoer, en lokale regeringen kunnen relatief sneller en directer ingrijpen dan een nationale overheid. In stedelijke gebieden ondervinden burgers bovendien grote gevolgen van klimaatverandering en er is relatief veel draagvlak voor klimaatmaatregelen. Ook het tekort aan woningen is typisch een stedelijk vraagstuk. Gemeenten kunnen bijvoorbeeld zorgen voor meer én duurzame sociale huurwoningen, iets wat ook nog eens banen oplevert. Samen met de burgemeesters van Bratislava, Praag en Warschau heb ik in een open brief aan de Europese →

Commissie pleit voor een aantal aandachtspunten bij maatregelen om de economie van lidstaten te herstellen. Zo willen we dat de Europese Green Deal een vast onderdeel wordt van de post-corona herstelmaatregelen, dat lidstaten hun CO₂-uitstoot verminderen tot 55 procent in 2030 en dat de EU direct overeenkomsten met steden sluit om die uitstoot te helpen verminderen. Ook vragen we om een speciaal renovatiefonds in te stellen, dat een combinatie van subsidies en leningen beschikbaar stelt - rechtstreeks aan burgers of via commerciële banken. Op die manier komen er in de steden meer mogelijkheden om gebouwen te verduurzamen, wat zowel de werkgelegenheid in de door de crisis getroffen bouwsector als het klimaat ten goede komt.

Natuurlijk hebben landelijke regeringen ook een enorme verantwoordelijkheid bij de klimaatopgave. Zij moeten zorgen voor het uitfasen van fossiele brandstoffen en het herzien van de energie-infrastructuur. We willen en kunnen niet alles van de regering overnemen. Maar op lokaal niveau kunnen wij de nationale inspanningen aanvullen omdat wij de gevolgen zo direct merken. Steden zouden de ideale partners van de EU zijn in de strijd tegen klimaatverandering.”

Op dit moment treedt de EU nauwelijks op tegen lidstaten die de rechtsstaat schenden, zoals Hongarije maar ook Polen. De artikel 7-procedure zit in een impasse, concrete stappen worden niet gezet. Frustreert dat u?

“Het zou inderdaad goed zijn als de EU concrete stappen zet. De artikel 7-procedure is te hoog gegrepen, maar de EU kan wel voorwaarden verbinden aan subsidies aan lidstaten. Dat is eenvoudiger te realiseren en heeft bovendien veel meer impact. De rege-

ring-Orbán heeft EU-geld misbruikt om mediabedrijven op te kopen en een oligarchie op te bouwen, waarin een kleine groep superrijken het voor het zeggen heeft. Als de EU dit systeem niet meer ondersteunt met subsidies, waar het nu in feite op neerkomt, en die EU-gelden niet meer via de nationale maar via lokale overheden bij de burgers terecht komen, heeft dat zeker impact. Het EU-geld zou bovendien op de plekken terecht komen waarvoor het bedoeld is, wat nu voor een groot deel niet het geval is. Regeringen zoals die van ons hebben geen respect voor EU-waarden, maar wel heel erg veel respect voor EU-geld.”

U hebt geen vertrouwen in de artikel 7-procedure?

“Deze procedure heet niet voor niets de ‘nucleaire optie’. Het is een hele grote, vergaande stap en helaas niet realistisch. Alle lidstaten, op het zwarte schaap na, moeten het eens zijn over de te nemen stappen in de procedure en het ziet er niet naar uit dat dit gaat gebeuren. Daarom heeft deze maatregel ook nauwelijks invloed in Hongarije. Via voorwaarden aan subsidies kan de EU veel meer bereiken.”

Sommige Europarlementariërs pleiten voor individuele actie van lidstaten tegen staten die de rechtsstaat schenden als de Europese Commissie te weinig doet om die staten tot de orde te roepen. Hoe denkt u daarover?

“Het is natuurlijk problematisch dat de Europese Commissie momenteel niets onderneemt tegen lidstaten die de rechtsstaat of andere EU-normen schenden. Maar ik vind het geen goed idee als individuele lidstaten die rol zouden gaan overnemen. De EU is een gemeenschap van waarden en moet dat ook blijven uitstralen. Daarom is het van groot belang dat de EU gezamenlijk blijft optrekken, ook tegen landen die de rechtsstaat schenden. Als individuele lidstaten een staat als Hongarije gaan aanpakken, kan dat worden opgevat als handelen uit eigenbelang. Daar moet de EU ver van blijven.”

Profiteert u van de huidige kritiek van de EU op de regering-Orbán, of profiteert de nationale regering daar zelf van?

“Op dit moment profiteert Orbán. De EU stelt vragen en formuleert kritiek zonder tot strafmaatregelen over te gaan en zonder de EU-regels en normen te handhaven. Zelfs de huidige wetgeving wordt nu onvoldoende gehandhaafd. Als relatief arme lidstaat ontvangt Hongarije, net als een aantal andere voormalige Oostbloklanden, zogeheten cohesiefondsen. Deze fondsen verplichten de regering om samen te werken met lokale overheden, maar dat gebeurt niet in Hongarije. En dat is de boodschap die Hongaren nu meekrijgen, via de door de regering gedomineerde media: de EU is machteloos omdat ze niet de daad bij het woord voegt, en de regering is machtig omdat ze de kritiek van de EU zonder gevolgen naast zich neerlegt.” X

MAAK BREDE DOORREKENING
PARTIJPROGRAMMA'S VERPLICHT

De macht van de CPB-reken- meesters

—Wimar Bolhuis is econoom, bestuurskundige en sociaal-psycholoog. In 2018 promoveerde hij op het proefschrift 'Van Woord tot Akkoord; Een analyse van de partijkeuzes in CPB-doorrekeningen van verkiezingsprogramma's en regeerakkoorden, 1986-2017.'

De doorrekeningen door het Centraal Planbureau van de verkiezingsprogramma's van politieke partijen geven een eenzijdig beeld van de werkelijkheid. Doordat het CPB alleen de financieel-economische gevolgen van voorgenomen beleid in kaart brengt, krijgt de kiezer geen informatie over de effecten van partijprogramma's op welzijn en milieu. GroenLinks moet pleiten voor een verplichte combinatie van doorrekeningen die de gevolgen van beleidskeuzes op meerdere aspecten van welvaart inzichtelijk maken.

door WIMAR BOLHUIS *illustratie* FARHAD FOROUTANIAN

Komende maanden zullen politieke partijen voor de tiende keer in de geschiedenis hun plannen vrijwillig langs een financieel-economische meetlat laten leggen door het Centraal Planbureau (CPB), de rekenmeesters van de politiek. In 2017 deden elf politieke partijen mee aan de laatste *Keuzes in Kaart (KiK)*, de vaste naam van de CPB-bundeling van alle doorge-rekende verkiezingsprogramma's. Een recordaantal, ondanks de steeds terugkerende discussie over nut en noodzaak van KiK-deelname als de verkiezingen in zicht komen.

De komende doorrekenronde in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen op 17 maart 2021 zal vanwege de economische recessie als gevolg van het coronavirus met nog meer belangstelling worden gevolgd. Reden genoeg om de geschiedenis, uitgangspunten en beperkingen van de →

Een cruciaal kenmerk is dat de CPB-doorrekeningen de effecten van verkiezingsbeloftes op het milieu, het klimaat en het welzijn buiten beschouwing laten

CPB-berekeningen eens onder de loep te nemen. Een financieel-economische meetlat houdt immers geen rekening met effecten van beleidskeuzes op bijvoorbeeld CO₂-uitstoot of het welzijn van mensen.

Hoe komt het dat de CPB-doorrekening zo invloedrijk is geworden in de politiek? Welke waarden liggen eraan ten grondslag en wat betekenen de genoemde beperkingen voor het streven van GroenLinks naar een brede welvaartsopvatting?

Onafhankelijke scheidsrechter

De eerste doorrekening van de verkiezingsprogramma's verscheen in 1986, op verzoek van de drie grootste partijen in de Tweede Kamer. De PvdA, het CDA en de VVD, die samen 128 van de 150 zetels hadden, vroegen het CPB om vertrouwelijk te rapporteren wat de effecten zouden zijn van de financieel-economische en sociale paragrafen van hun conceptverkiezingsprogramma's. De partijen wilden voor zichzelf weten welke gevolgen zij van hun programma konden verwachten. Doorrekenen gebeurt overigens nog steeds op vrijwillige basis; partijen kunnen besluiten niet mee te doen. Deze nieuwe taak vroeg om een onafhankelijke scheidsrechter met de relevante expertise. En zo kwamen de politici in 1986 uit bij het CPB, wat betekende dat het ambtenaren waren die politieke ideeën tegen het licht zouden houden. In eerdere jaren had het CPB al meermaals alternatieve begrotingen van de PvdA voor het regeringsbeleid van Lubbers I doorgerekend. Zowel het CPB als de politieke partijen hadden dus ervaring met doorrekeningen.

Een belangrijke reden voor deze partijen om bij een onafhankelijke expert onderbouwing te vragen voor hun financieel-economische verkiezingsprogramma's was het feit dat de crisis

van de jaren tachtig in Nederland relatief hard had toegeslagen. In die periode woedde een politieke ideeenstrijd over hoe de economische groei en de werkgelegenheid het beste hersteld konden worden, maar Nederlandse politici deelden de mening dat de alternatieven geloofwaardig moesten zijn en daadwerkelijk een oplossing moesten bieden. Zij wilden zich ervan verzekeren dat hun economische beleidsplannen uitvoerbaar, consistent en realistisch waren. Dit paste bij de grotere wens voor een meer bedrijfsmatig opererende publieke sector, waarbij de waarden zuinigheid, doelmatigheid en doeltreffendheid belangrijk waren.

Geen free lunch

De keuze voor het CPB heeft de nodige consequenties. Een belangrijk kenmerk is dat deze doorrekening altijd een uitsluitend *economische* uitruil (*trade-off*) laat zien tussen de verschillende politieke doelen. Een *free lunch* (een maatregel zonder kosten en zonder negatieve effecten), luchtkasteel of goedkope verkiezingsretoriek zit er niet in. Op hoofdlijnen bestaat er bijvoorbeeld altijd een uitruil tussen 'meer groei en werk', 'meer inkomensongelijkheid' en 'zuinige overheidsfinanciën': je kunt niet alles hebben (zie kader: Het economisch trilemma). De doorrekening 'disciplineert': het is voor deelnemende partijen haast niet meer mogelijk om onrealistische of vage beloftes te (blijven) doen.

Doelmatigheid is een andere belangrijke waarde in de CPB-doorrekening: hoe minder middelen er nodig zijn om een politiek doel te behalen, hoe minder dit ten koste gaat van andere doelen. Als er toch een *free lunch*-beoordeling van een beleidsmaatregel uit een CPB-model komt, dus een maatregel waarvoor de partij niets lijkt te hoeven inleveren, dan worden de berekeningen nagelopen door de wetenschappelijk medewer-

kers. Desnoods stellen zij op basis van hun oordeel uitkomsten bij, zodat de uitruil van een keuze voor de partij, de kiezer en de media zichtbaar wordt.

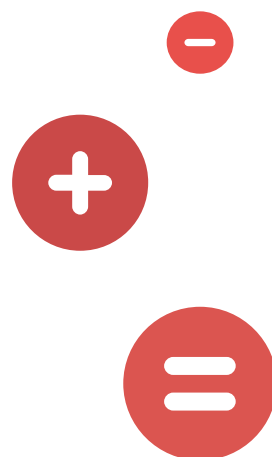
Partijen die deelnemen aan de *KiK* accepteren daarnaast automatisch de prognoses van het CPB voor de ontwikkeling van de economie en de overheidsfinanciën voor de komende kabinetsperiode (het basispad of de middellangetermijnverkenning). Deze prognoses vormen zo altijd de startpositie voor hun doorrekening. Ook moeten partijen accepteren dat het CPB – na een goede uitwisseling van argumenten met vertegenwoordigers van de partijen die de uitkomst kan wijzigen – uiteindelijk de effecten van de programmakeuzes vaststelt. Zoals oud-CPB-directeur Gerrit Zalm zei: “Het CPB bepaalt het speelveld.”

Klimaat en welzijn buiten beschouwing

Een cruciaal kenmerk is dat dit speelveld dus beperkt blijft tot financieel-economische gevolgen, doordat de CPB-doorrekeningen de effecten van verkiezingsbelofte op het milieu, het

klimaat en het welzijn buiten beschouwing laten. Het bureau is hier altijd heel duidelijk over geweest: het is zijn expertise en taak om een financieel-economische inschatting te maken. Partijen die andere gevolgen van hun programma in kaart willen laten brengen, zijn aangewezen op aanvullende doorrekeningen. Sinds 1994 publiceert het PBL (en voorheen het RIVM en MNP) daarom een ‘groene’ doorrekening, vooral omdat dit voor GroenLinks een voorwaarde was om aan *KiK* mee te gaan doen. Deze twee doorrekeningen naast elkaar maken voor de kiezer inzichtelijk welke uitruil er bestaat tussen financieel-economische doelstellingen en duurzaamheidsdoelstellingen in de verkiezingsprogramma’s. Hogere milieuheffingen die leiden tot duurdere fossiele productie zullen op middellange termijn de uitvoer, investeringen en economische groei laten teruglopen, maar milieu en klimaat zullen hier juist wel bij varen.

Logisch dus dat GroenLinks als voorwaarde aan *KiK*-deelname ook een groene doorrekening eiste. In die zin was 1994 een historisch moment: →

het 'smalle' welvaartsbegrip (bbp) van het CPB werd uitgebreid naar een 'breder' welvaartsbegrip (milieu, klimaat) door het PBL in het doorrekeningsproces te betrekken. Toch kunnen verkiezingsprogramma's nu zeker nog niet op hun volledige brede welvaartseffecten worden doorgerekend. Het Centraal Bureau voor de Statistiek publiceert sinds 2018 weliswaar jaarlijks de Monitor Brede Welvaart voor Nederland, maar dit is een feitelijke momentopname van veel bredere aard. Zo'n brede doorrekening van beleidsplannen op hun toekomstige effecten is technisch (helaas nog) niet mogelijk.

Bovendien besluiten vrijwel elke ronde minder partijen mee te doen aan de groene dan aan de financieel-economische doorrekening. Van twee partijen in 1994 – D66 en GroenLinks – namen in 2017 zeven partijen deel aan de groene doorrekening: VVD, PvdA, SP, D66, CU, GroenLinks en de Vrijzinnige Partij. Weliswaar deden er in 2010 negen partijen en in 2012 tien partijen mee met zowel de CPB- als de PBL-doorrekening over energieopwekking, klimaat, natuur, infrastructuur, weggebruik, openbaar vervoer en reistijdbaten, maar dit kwam doordat de planbureaus toen samen de *KiK* maakten en publiceerden. Partijen

deden zo automatisch mee aan beide doorrekeningen. Toen het PBL in 2017 weer zijn eigen, afzonderlijke doorrekening van de leefomgevingseffecten maakte, besloten slechts zeven partijen (opnieuw) mee te doen – een daling van drie. Dit terwijl aan de afzonderlijke financieel-economische CPB-doorrekening maar liefst elf partijen meededen – een toename met één.

De doorrekening en het regeerakkoord

De CPB-doorrekening is bovenal het grote politieke en ambtelijke voorwerk voor het regeerakkoord dat in de for-

Het economisch trilemma

Hoe werken de uitruilen (of *trade-offs*) in de CPB-doorrekening precies? Een grove manier om deze inzichtelijk te maken is door middel van een klassiek economisch trilemma, bestaande uit de drie doelen 'Meer groei en werk', 'Meer inkomensgelijkheid' en 'Zuinige overheidsfinanciën'. Elke politieke partij maakt keuzes op basis van politieke voorkeuren. De CPB-doorrekening laat zien dat een keuze niet zonder gevolgen kan blijven, en het trilemma dat de drie genoemde maatschappelijke doelstellingen niet tegelijkertijd gerealiseerd kunnen worden. De bood-

schap: politiek betekent keuzes maken.

1 Meer groei en werk (*bbp en werkgelegenheid*).

Nagenoeg alle partijen streven naar meer economische groei en minder werkloosheid, het zijn bijna 'heilige' wensen. Dat is in werkelijkheid (en dus ook in de modellen van het CPB) echter lastig te bereiken zonder wat in te leveren op de andere twee doelstellingen: zuinige overheidsfinanciën en meer inkomensgelijkheid. Een grotere overheidsimpuls (bijv. meer investeringen) en minder

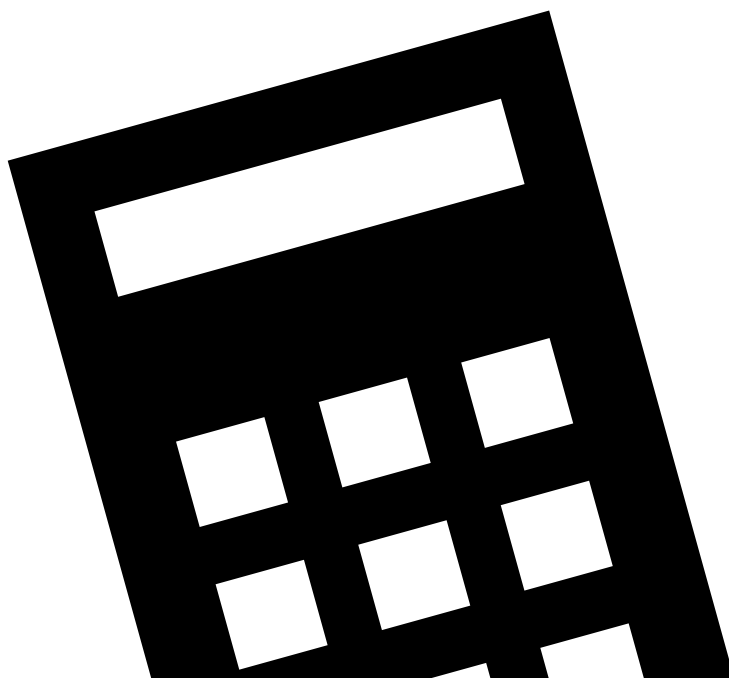
inkomensgelijkheid (bijvoorbeeld door lagere uitkeringen of beperkingen van de loonstijging) zijn de manieren om een hoger bbp en meer werkgelegenheid (of minder werkloosheid) te realiseren. Bij deze politieke beslissingen speelt de economische politiek of de sociale welvaartsfunctie van de verschillende partijen een doorslaggevende rol. Voor linkse partijen is 'meer inkomensgelijkheid' traditioneel belangrijk, waardoor deze partijen geregeld kiezen voor minder zuinige overheidsfinanciën om toch 'meer groei en werk' te realiseren. Voor de rechtse partijen zijn 'zuinige overheidsfinanciën' juist een doel, vandaar dat deze partijen vaak kiezen voor minder inkomensgelijkheid om 'meer groei en werk' te

realiseren. Veel (midden) partijen kiezen veelal voor een combinatie van beide.

2 Meer inkomensgelijkheid (*hoogte uitkeringen en koopkracht*).

Linkse partijen willen over het algemeen graag een gelijkmatigere inkomensverdeling met meer koopkracht voor de lage arbeidsinkomens en uitkeringsgerechtigden en minder koopkracht voor de hogere inkomens. Dit is echter lastig te bereiken zonder dat de partijen bereid zijn in te leveren op de doelstellingen 'meer groei en werk' en 'zuinige overheidsfinanciën'. Want meer inkomensgelijkheid door relatief hogere uitkeringen en verhoging van de koopkracht voor de lagere

matie moet worden vastgesteld. Gelet op de grote invloed van de doorrekening worden in dit akkoord idealiter alleen uitvoerbare en uitgewerkte voorstellen opgenomen waarvan duidelijk is welke gevolgen deze hebben voor de portemonnee en de schatkist. Na de verkiezingsuitslag blijkt *KiK* voor de politieke onderhandelaars en de informateur steeds weer het natuurlijke startpunt voor de formatiebesprekingen, waarin het CPB overigens opnieuw een belangrijke toetsingsrol heeft. Het bureau rekt op verzoek van de informateur het conceptregeerakkoord door en verstrekt de uitkomsten vertrouwelijk aan de →

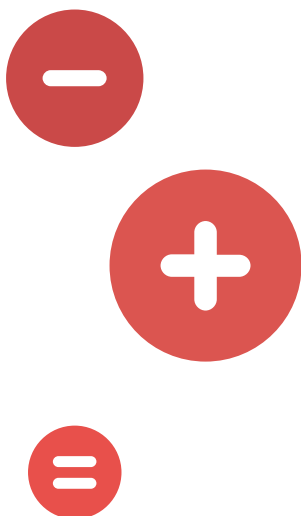
inkomens zijn politieke keuzes die ertoe leiden dat de financiële prikkels om te werken afnemen, wat negatief uitpakt voor de doelstelling 'meer groei en werk'. Ook leiden ze ertoe dat het overheidssaldo verslechtert door de betaling van de hogere uitkeringen, wat negatief uitpakt voor de doelstelling 'zuinige overheidsfinanciën'. Rechtse partijen zien op basis van overwegingen van eigen verantwoordelijkheid en een kleinere overheid minder in de herverdeling tussen arm en rijk. Een rechts economisch programma veroorzaakt daarom in de regel grotere financiële prikkels om te werken, onder andere door verlaging van de relatieve uitkeringshoogte, wat zorgt voor meer bbp-groei en

werkgelegenheid. Want meer mensen zullen zich aanbieden op de arbeidsmarkt en eerder werk accepteren, waardoor er een neerwaartse druk op de lonen – minder koopkracht – en arbeidskosten voor werkgevers ontstaat, en bbp-groei en werkgelegenheid gestimuleerd worden.

3 Zuinige overheidsfinanciën (overheidssaldo en staats-schuld).

Vooral de rechtse partijen hebben een voorkeur voor zuinige overheidsfinanciën. Dit is echter lastig te behalen zonder in te leveren op de politieke doelstellingen 'meer groei en werk' en 'meer inkomensgelijkheid'. Als partijen ervoor kiezen

om het overheidstekort terug te dringen (een kleinere overheidsimpuls) gaat dit ten koste van de bbp-ontwikkeling en werkgelegenheid op de korte termijn. Daarbij zullen bezuinigingen op de sociale regelingen tot gevolg hebben dat de inkomensongelijkheid in Nederland stijgt, omdat dit vooral effect heeft op lagere inkomensklassen. Linkse partijen kiezen daarom vaker voor een groter overheidstekort of een kleinere vermindering van het overheidstekort dan de rechtse partijen. Meer overheidsinvesteringen in de economie leiden op middellange termijn tot meer bbp-groei en werkgelegenheid. Een kleinere overheidsimpuls heeft precies het tegenovergestelde effect.

onderhandelaars. Opnieuw vragen deze politieke partijen hier weer vrijwillig het CPB voor en publiceert het bureau de definitieve doorrekening na hun goedkeuring tegelijkertijd met het regeerakkoord.

Als GroenLinks na de komende verkiezingen een serieuze kandidaat wil zijn voor de nieuwe regering, is (opnieuw) deelname aan *KiK* praktisch een must. Slechts één partij heeft ooit zonder doorrekening van het verkiezingsprogramma deelgenomen aan kabinetsformaties of aan een regering: de LPF in 2002. De durf om het eigen verkiezingsprogramma door te laten rekenen is in Den Haag een teken van interne geloofwaardigheid, die een potentiële regeringspartij nodig heeft. Hoewel vrijwillig, komen partijen die serieus genomen willen worden dus feitelijk niet onder de doorrekening uit. Dat brengt belangrijke dilemma's mee voor GroenLinks met betrekking tot het democratisch proces en tot het streven naar een brede opvatting van welvaart.

Democratisch tekort

Sinds 1994 publiceert het CPB de *KiK* nádat de conceptverkiezingsprogramma's openbaar zijn geworden en vaak al zijn bekrachtigd door partijleden op een congres. De doorrekening wordt dus uitgevoerd nadat de programma's zijn gepubliceerd, als 'service' aan de kiezer en de media in de periode voor de verkiezingsdatum. Daarmee is de oorspronkelijke functie van *KiK*, namelijk de mogelijkheid voor partijen om hun verkiezingsprogramma's te versterken of te herzien op basis van CPB-berekeningen, verdwenen. Bovendien geeft het ruimte aan een democratisch tekort: namelijk dat in de doorrekening andere beloftes komen te staan dan in het programma zoals het door het congres is aangenomen. In het voorwoord van *KiK* schrijft de CPB-directeur traditiegetrouw

daarom dat zijn bureau niet aansprakelijk is voor verschillen hiertussen en hier ook niet op gecontroleerd heeft.

In dit verband is opvallend dat sinds 1986 de financiële bijlagen en de eigen berekeningen in verkiezingsprogramma's van partijen steeds korter en beperkter worden. Dit is ook begrijpelijk. Eigen berekeningen zouden later immers publiekelijk kunnen worden gecorrigeerd door het CPB als het bureau ongeveer een maand voor de Tweede Kamerverkiezingen *KiK* publiceert; het opnemen van een eigen doorrekening in de financiële bijlage van het verkiezingsprogramma vormt daarom een mediarisico voor partijen. Partijen kunnen weliswaar zelf al een inschatting maken van de financieel-economische effecten van hun programma's door gebruik te maken van de zogenoemde 'spoorboekjes' van het CPB, zoals van het macro-economisch model Saffier II. Maar de eigen inschatting zal altijd grover zijn dan een raming die het CPB maakt op basis van zijn modelkennis. Daarbij is het voor de partijen fijn om de manoeuvreerruimte te houden om de uitkomsten van hun doorrekeningen te finetunen op wenselijke uitkomsten.

Een oplossing om het democratisch tekort te verminderen is dat het partijcongres duidelijke kaders meeg geeft waarbinnen doorrekeningen van het verkiezingsprogramma moeten blijven. Het congres kan bijvoorbeeld aangeven dat een lastenverhoging voor bepaalde groepen of een bepaalde bezuiniging onaanvaardbaar is.

Brede doorrekening

In de tweede plaats moet het voor GroenLinks frustrerend zijn dat partijen die besluiten om mee te doen aan de financieel-economische doorrekening van het CPB niet 'verplicht' deelnemen aan de groene doorrekening van het PBL. Dit betekent dat rechtse of populistische partijen niet met de

billen bloot hoeven over negatieve milieu-, klimaat- of welzijnseffecten van hun programma én dat financieel-economische effecten de ijkpunten blijven van verkiezingscampagnes. Helaas zal het 'enge' welvaartsbegrip bbp hierdoor in Nederlandse debatten een sterker richtpunt blijven dan een 'breder' welvaartsbegrip. Dit moet anders.

Bij KiK 2010 en 2012 werden de doorrekeningen van het CPB en PBL nog verplicht gecombineerd. Het centrale idee achter een doorrekening is immers om de uitruil tussen de politieke doelen inzichtelijk te maken. Over de klassieke uitruil tussen economische groei en natuur en milieu bestaat in ieder geval voor de korte en middellange termijn brede overeenstemming in economenland (maar zeker niet op lange termijn). Het CPB en PBL zijn na 2012 gestopt met de gezamenlijke doorrekening, omdat uit de evaluatie bleek dat deze te ingewikkeld, te groot en te intensief werd. Om het project organisatorisch behapbaar en inhoudelijk verantwoord te houden, is onder andere deze gezamenlijke productie afgebouwd.

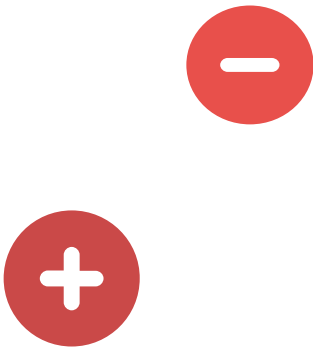
Het lijkt dan ook niet kansrijk om opnieuw te pleiten voor een gezamenlijke doorrekening, hoewel dit idealiter de mooiste vorm zou zijn. Voorwaarde voor een gezamenlijke doorrekening is dan wel dat politieke partijen bereid zijn om hun beloftes breder door te

laten rekenen dan alleen op de financieel-economische effecten; doorrekening gebeurt immers op vrijwillige basis.

Daarnaast zou het goed zijn als ook het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) aanhaakt bij de doorrekeningen om ook de gevolgen van verkiezingsprogramma's voor de sociale participatie, armoede- en schuldenproblematiek, eenzaamheid of (psychische) gezondheid in kaart te kunnen brengen.

Een verplichte combinatie – doe je als partij mee met het CPB, dan ook met PBL en SCP, en andersom – lijkt wel een kansrijke, logische stap vooruit om de politieke, journalistieke en electorale aandacht voor het brede welvaartsbegrip te vergroten. GroenLinks moet dan in de aanloop naar de verkiezingen van 2021 snel gaan pleiten voor deze invulling van het doorrekenproces en voor een grotere rol voor het SCP. Gezien de urgentie van het klimaat-, energie- en stikstofdebat, maar ook om de sociaaleconomische gevolgen van partijprogramma's inzichtelijk te maken, is het belangrijk dat alle partijen in Nederland hun verkiezingsbeloftes hierover langs een brede meetlat leggen. GroenLinks kan de planbureaus zo sterkere bondgenoten maken in de strijd voor een groener en eerlijker Nederland. ✕

De durf om het eigen verkiezingsprogramma door te laten rekenen is in Den Haag een teken van interne geloofwaardigheid, die een potentiële regeringspartij nodig heeft

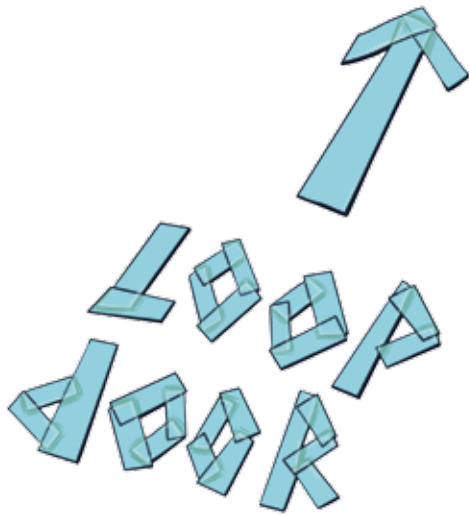
Eén IC-bed, twee patiënten. Wie krijgt er voorrang? Het veelbesproken leeftijdscriterium is een rechtvaardige manier om bij dit duivelse dilemma te kiezen tussen twee patiënten. Een ongezonde levensstijl daarentegen mag nooit een reden zijn om iemand achteraan in de rij te laten aansluiten. Dat neemt niet weg dat de overheid meer moet doen om gezond gedrag te bevorderen en zo iedereen een eerlijke kans te geven om gezond oud te worden.

door ROBIN BONGERS-KARMAQUI EN MAARTJE SCHERMER *illustratie* DAPHNE KUILMAN

Eén IC-bed, twee patiënten

---

*Ethische dilemma's
in de gezondheidszorg*

De uitbraak van het coronavirus zorgt voor grote, ingewikkelde vragen. Daarbij worden gedachtenexperimenten die ooit nog zo hypothetisch leken, spontaan realistisch. Een van de belangrijkste en meest actuele: als je maar één intensive care-bed beschikbaar hebt en twee patiënten, hoe bepaal je dan welke patiënt voorrang krijgt? De coronacrisis heeft laten zien dat het helaas niet ondenkbaar is dat we ooit voor een dergelijke loodzware keuze komen te staan. Maar wat is een rechtvaardige manier om een dergelijke keuze te maken? Wie moet of mag voorrang krijgen als artsen door een absolute schaarste aan medische middelen niet iedereen kunnen behandelen? Twee veelgenoemde antwoorden op deze vraag zijn het leeftijds criterium en het eigen-schuldprincipe. Het eerste criterium stelt dat jongere patiënten voorrang moeten krijgen op ouderen, die immers al een groot deel van hun leven hebben kunnen leven (het *fair innings*-principe). Het tweede stelt dat mensen die op de een of andere manier zelf 'schuldig' zijn aan hun toestand achteraan moeten aansluiten: zij hadden het immers zelf kunnen voorkomen. In dit essay zetten we uiteen waarom selectie op basis van leeftijd moreel te rechtvaardigen is, en waarom het eigen schuld-argument moreel onhoudbaar is.

Vervolgens beargumenteren we dat de overheid meer zou moeten doen om de gezondheid van burgers te bevorderen en om gezondheidsver-

schillen te verkleinen, zodat iedereen een gelijke kans heeft om gezond oud te worden en zo zijn *fair innings* te halen. Ook dát is namelijk een kwestie van rechtvaardigheid.

Selecteren bij crisis

De Federatie Medisch Specialisten (FMS) en de Artsenfederatie KNMG publiceerden in juni een draaiboek met als titel *Triage op basis van niet-medische overwegingen voor de IC-opname ten tijde van fase 3 in de COVID-19 pandemie*. Als titel niet heel pakkend, maar wel duidelijk: het draaiboek "beschrijft hoe artsen moeten beslissen over wie er wel en wie niet een IC-plek krijgt, als in een mogelijk volgende golf van de coronapandemie de druk op de IC landelijk zo hoog oploopt dat er tekorten ontstaan".

Voordat dit draaiboek van kracht wordt, selecteren artsen bij een landelijk tekort aan IC-plekken ('fase 3') eerst op basis van aangescherpte medische criteria. Deze medische criteria staan beschreven in het Draaiboek Pandemie. Dit betekent bijvoorbeeld dat patiënten met weinig overlevingskansen of een korte levensverwachting niet meer worden opgenomen. Pas als er dan nog steeds te weinig IC-plekken zijn, gelden niet-medische overwegingen voor selectie.

Volgens het draaiboek komen dan als eerste patiënten in aanmerking waarbij de opnameduur naar verwachting relatief kort is. Daardoor wordt de IC-capaciteit optimaal benut en kunnen artsen zoveel mogelijk levens redden.

Als er daarna nog steeds onvoldoende IC-bedden zijn voor alle zieken, krijgen zorgmedewerkers voorrang die beroepsmatig veelvuldig en risicovol contact met verschillende patiënten hebben gehad waarin zij aan COVID-19 werden blootgesteld, terwijl zij zich wegens landelijke of regionale schaarste aan middelen onvoldoende persoonlijk konden beschermen. Deze groep heeft immers – ten dienste van de zorg – hogere

risico's gelopen zonder mogelijkheden om deze risico's te ontwijken, zo is de redenering.

Leeftijd

Wanneer ook dit selectiecriterium niet genoeg blijkt, kijken artsen naar leeftijd. Het gaat hierbij niet om een jaar verschil, maar om generaties van twintig jaar, waarbij jongere generaties voorrang krijgen op basis van het *fair innings*-argument. Dit is een ethisch argument, dat erop neerkomt dat iemand uit een jongere generatie nog niet dezelfde eerlijke kansen heeft gehad om de vruchten van het leven te plukken als iemand van een oudere generatie. Een complex argument dat maatschappelijk veel discussie oproept.

Het is essentieel om te benadrukken dat dit argument geen oordeel velt over de waarde van personen van welke leeftijd dan ook. Evenmin →

–Robin Bongers-Karmaoui is wetenschappelijk docent medische filosofie en ethiek bij het Erasmus MC.
–Maartje Schermer is hoogleraar filosofie van de geneeskunde bij het Erasmus MC en was als adviseur betrokken bij het in juni gepubliceerde draaiboek Triage op basis van niet-medische overwegingen.

Elke tachtigjarige is ooit twintig geweest

betekent het dat bepaalde leeftijdsgroepen er minder toe doen dan andere. Het generatiecriterium sluit niemand bij voorbaat uit; er wordt geen absolute grens gesteld aan de leeftijd waarop iemand nog in aanmerking komt voor opname. Zo'n absolute leeftijdsgrens, die in een eerdere versie van het Draaiboek Pandemie als *medisch* criterium werd voorgesteld, was aanleiding voor de op 12 maart kamerbreed aangenomen motie van 50Plus en SP om "geen leeftijdsgrenzen te hanteren".

Het draaiboek *Triage op basis van niet-medische overwegingen* stelt dan ook geen absolute leeftijdsgrens voor, maar een relatieve. Alleen wanneer meerdere patiënten tegelijkertijd in aanmerking komen voor één IC-plek wordt gekeken naar het *verschil in leeftijd* (generatie) tussen deze patiënten. Dit sluit aan bij de intuïtie van veel mensen dat een jongere voorrang zou moeten krijgen op iemand die al een heel leven achter de rug heeft.

In deze situatie van absolute schaarste, waarin het niet mogelijk is om onderscheid te maken op medische

gronden, is immers de vraag of er nog relevante verschillen zijn tussen mensen die voorrang rechtvaardigen. Patiënten uit jongere generaties die overlijden, zijn in zekere zin 'slechter af' dan oudere, omdat zij een groter deel van hun leven verliezen en niet de kans hebben gehad alle levensfasen te doorlopen. Zij hebben daarom een sterkere morele aanspraak op levensreddende zorg. Je zou dit ook een vorm van intergenerationele solidariteit kunnen noemen.

Discriminatie

Het argument dat dit criterium discriminerend zou zijn, gaat niet op. Anders dan bijvoorbeeld bij sekse of etniciteit doorloopt iedereen gedurende zijn leven de verschillende leeftijden – elke tachtigjarige is ooit twintig geweest. Voor iedereen die door dit criterium geen voorrang krijgt, geldt dat zij dit in een eerdere fase van hun leven wel hadden gekregen. Zoals ethicus Eline de Jong stelde in *de Volkskrant*: "Als we vinden dat iedereen een gelijke kans zou moeten hebben op een normale levensduur, dan moeten we rekening houden met de levensfase". Dit criterium maakt niet zozeer onderscheid tussen mensen, als wel tussen verschillende fasen van mensen: iedereen heeft voorrang op

een bepaald moment in zijn of haar leven, en op een later moment niet. Het leeftijdsverschil is dus in deze specifieke, uitzonderlijke context een moreel relevant verschil dat gebruikt mag worden om onderscheid te maken.

Wanneer selectie op basis van de genoemde drie criteria niet verder mogelijk is, stelt het draaiboek een toevalscriterium voor: ofwel een loting als patiënten zich tegelijk aandienen, ofwel 'wie het eerst komt, die het eerst maalt'. In de praktijk zal dit waarschijnlijk neerkomen op loting. Bij het zwartste scenario gaat het immers om een overvloed aan patiënten waarbij meerdere patiënten min of meer tegelijkertijd binnenkomen bij de spoedeisende hulp en de ambulancediensten. Hoewel het pijnlijk is om in een zaak van leven of dood met een dobbelsteen te gooien, is dit niet onredelijk wanneer alle relevante overwegingen zijn uitgeput. Het alternatief is namelijk om geen enkel criterium beschikbaar te hebben. Het risico op oneigenlijke afwegingen is dan levensgroot.

Overgewicht

Er zijn ook factoren die geen enkele rol mogen spelen, en deze worden in het draaiboek ook expliciet benoemd. Het gaat dan om zaken als maatschappelijke positie, verstandelijke of lichamelijke beperkingen, persoonlijke relaties, financiële draagkracht, sociale status, etniciteit, nationaliteit, juridische status, sekse, voorafgaande kwaliteit van leven en 'eigen schuld'.

Van de meeste van deze categorieën is het voor iedereen duidelijk dat deze geen criterium voor toegang tot zorg mogen zijn. De laatste is echter niet altijd even onomstreden. Dit argument stelt dat wanneer de gezondheidsproblemen veroorzaakt zijn door het gedrag van de patiënt, deze minder aanspraak kan maken op zorg. Denk hierbij aan een automobilist die dronken tegen een boom rijdt, of een Covid-19-patiënt die de ziekte heeft opgelopen doordat hij zich niet aan de

anderhalve meter-maatregel heeft gehouden. Hebben deze patiënten recht op een schaarse IC-plek? Het draaiboek stelt dat dit soort 'eigen schuld' geen reden mag zijn om iemand minder kans te geven op een schaars IC-bed. De grenzen van eigen verantwoordelijkheid voor gedrag en eigen schuld aan ziekte zijn namelijk intrinsiek moeilijk te bepalen, zeker in de hectiek van een triage.

In het begin van de crisis werd het eigen schuld-argument ook in meer algemene zin besproken. Het feit dat specialisten een verband zagen tussen overgewicht en de mate waarin patiënten door Covid-19 werden getroffen, was aanleiding voor pleidooien om dit principe als verdelingscriterium te gebruiken bij schaarste in de zorg. Vooral in talkshows en columns werd impliciet maar ook expliciet de vraag opgeworpen of mensen met overgewicht wel evenveel recht hebben op dure en schaarse zorg als iemand die niet te dik is. 'Eigen schuld' of een ongezonde leefstijl mogen echter geen reden zijn om mensen zorg te ontfangen; de overheid zou juist meer kunnen doen om een gezonde leefstijl voor iedereen te bevorderen en daarmee ook sociaaleconomische gezondheidsverschillen te verminderen. Juist mensen uit lagere sociaaleconomische klassen en etnische minderheden hebben vaak een slechtere gezondheid en zijn daardoor vatbaarder voor het virus.

Het belangrijkste bezwaar tegen de eigen schuld-mentaliteit is dat deze geen recht doet aan de complexiteit van gezondheid. Lang niet alle gezondheidsproblemen worden een-op-een veroorzaakt door een ongezonde leefstijl, en een dergelijke leefstijl - denk aan roken, alcohol, te weinig bewegen en ongezonde voeding - is meestal geen bewuste keuze. Er zijn heel veel gezondheidsproblemen die met een gezondere levensstijl aanzienlijk minder groot zouden zijn, zoals obesitas, hart- en vaatziekten of longkanker en COPD. Maar voor de

meeste mensen geldt natuurlijk dat zij helemaal niet ongezond willen zijn. Zij besluiten niet om morbide obese te worden. Vaak is dit het gevolg van keuzes die voor een groot deel afhangen van onder meer het voorbeeld dat mensen als kind hebben gekregen, genetische aanleg, financiële draagkracht, maar ook de grote invloed van reclame voor junkfood, snoep, alcohol en – vroeger – tabak. Het concept van 'schuld' past dan ook niet bij dit soort gezondheidsproblemen. Daar komt nog bij dat veel gezondheidsproblemen worden veroorzaakt door factoren die echt buiten de directe invloed van mensen liggen: slechte woonruimte, ongezonde werkomgeving, slechte luchtkwaliteit, en stress door financiële of andere problemen. Ook dit was tijdens de coronacrisis zichtbaar, zoals bij de vele arbeidsmigranten die precies hierdoor ziek zijn geworden. Zij lopen in deze periode een veel groter risico omdat *social distancing* voor hen simpelweg geen optie is: zij worden gehuisvest met velen tegelijk op een kamer. Bij deze belabberde omstandigheden waar →

Als een portie broccoli twee-maal de prijs is van een diepvriespizza, hebben minima dan een reële mogelijkheid om gezond te eten?

zij, maar ook grote groepen Nederlanders met een lage sociaaleconomische status in verkeren, ligt een verantwoordelijkheid van de staat. De overheid dient voor randvoorwaarden te zorgen waardoor mensen in ieder geval de mogelijkheid hebben om hun leven gezond in te richten.

Positieve vrijheid

In het Verenigd Koninkrijk heeft, *of all people*, premier Boris Johnson – die laat zien dat een ongezonde leefstijl zeker niet is voorbehouden aan mensen uit lagere sociaaleconomische klassen – inmiddels het roer omgegooid, nadat hij zelf ernstig ziek werd door het virus en besepte dat zijn overgewicht daar een rol bij had gespeeld. De Engelse regering stelt nu een uitgebreid anti-obesitasbeleid voor, waarin twee miljard wordt uitgetrokken om wandelen en fietsen te stimuleren en aanbiedingen van en reclame voor ongezonde voeding aan banden wordt gelegd.

Deze maatregelen kunnen worden gezien als paternalistisch. Dat is een reëel bezwaar en we pleiten ook niet voor een overheid die mensen betuttelt. Aan de andere kant is het een verantwoordelijkheid van de overheid om mensen daadwerkelijk gelijke

kansen te bieden om er een gezonde leefstijl op na te houden. Daarbij is het onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid van belang. Negatieve vrijheid betekent dat je niet wordt tegengehouden of gedwongen om iets te doen, positieve vrijheid is de vrijheid om zelf te kiezen hoe je je leven inricht. Voor positieve vrijheid zijn echter wel reële mogelijkheden nodig om keuzes te maken en uit te voeren, en de overheid heeft de taak ervoor te zorgen dat alle mensen die mogelijkheden ook daadwerkelijk krijgen. Dit sluit aan bij de *capability approach* van filosofen Martha Nussbaum en Amartya Sen, die inhoudt dat mensen reële mogelijkheden dienen te hebben om hun welzijn te vergroten en hun leven in te richten op een manier die (voor hen) waardevol is. Gezondheid is een goed dat voor de meeste mensen grote waarde heeft en gezond leven moet dan ook voor iedereen binnen bereik liggen. Als een portie broccoli twee-maal de prijs is van een diepvriespizza, hebben minima dan een reële mogelijkheid om gezond te eten? Het gaat er bij de *capability approach* niet om die pizza te verbieden, het gaat erom dat die broccoli een werkelijk alternatief moet zijn. Wanneer de gezonde optie niet binnen bereik ligt, is 'kiezen voor gezond' een schijnkeuze. Mensen handvatten geven om hun leven naar wens in te richten, is iets wezenlijks anders dan betutteling of dwang. Er zijn ook voorbeelden waarbij dit al gebeurt, zoals gesubsidieerde en vrij toegankelijke sportparken, aangelegde fietssnelwegen of openbare drinkwaterpunten. Ook op andere gebieden kennen we in Nederland al veel maatregelen die de positieve vrijheid bevorderen, zoals het wettelijk collegegeld (dat dankzij overheidsfinanciering veel lager ligt dan het instellingstarief), sociale huurwoningen of de gratis Interrailpas die Europese acht-tienjarigen kunnen gebruiken om met de trein door Europa te reizen. Geen van deze maatregelen is betuttelend of dwingend, maar alle maatregelen

vergroten de reële opties van burgers.

Hoewel beperkingen die de negatieve vrijheid aantasten in specifieke gevallen goed te verdedigen zijn, bijvoorbeeld waar het gaat om autogordels, alcoholgebruik door jongeren of roken in openbare ruimtes, zou de politiek maatregelen moeten treffen die de positieve vrijheid voor een gezonde leefstijl vergroten, door meer reële mogelijkheden voor gezond leven te faciliteren. Te denken valt aan het afschaffen van btw op groente en fruit. Deze belasting is tijdens de huidige kabinetsperiode nog verhoogd, maar voor het bevorderen van een gezonde leefstijl zou deze beter afgeschaft kunnen worden. Een volwassen Nederlander eet nu gemiddeld slechts ongeveer de helft van de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid groente en fruit. De gezonde keuze moet écht de makkelijke keuze worden. Maar ook bijvoorbeeld goede huisvesting, voor Nederlandse burgers én arbeidsmigranten, zou in het kader van gezondheidsbeleid een prioriteit moeten zijn. Dit draagt bij aan gelijke kansen voor iedereen om zo gezond mogelijk oud te worden: *fair innings* voor iedereen. X

Literatuur

Beaufort, I. de. *Geef ongezonde patiënt niet de schuld*. NRC Handelsblad, 3 april 2020

Jong, E. de. *Juist het niet laten meewegen van leeftijd bij het besetten van een IC-bed zou oneerlijk zijn*. De Volkskrant, 21 juni 2020

Levi, M. *Het coronavirus discrimineert niet*. Het Parool, 10 mei 2020
Nederlandse Vereniging voor Intensive Care (2020). *Draaiboek Pandemie deel 1*

Sen, A. (2003). *Development as Capability Expansion*. In: Fukuda-Parr S, et al. Readings in Human Development. New Delhi and New York: Oxford University Press

Schaduw

De afgelopen maanden is de politiek er niet saaier op geworden. Achter de schermen van de bijna wekelijkse persconferenties over de gezondheidscrisis werden en worden beslissingen genomen waar ik met stijgende verbazing naar heb gekeken. Het meest in het oog springende voorbeeld is natuurlijk de miljardenlening voor de KLM terwijl er geen extra geld voor de zorg te vinden lijkt te zijn. Even pijnlijk vind ik hoe de coalitie op dit moment de kans op grotere veranderingen vergooit; steun gaat naar de fossiele sector, maar niet naar de zorg of het onderwijs. Concrete plannen voor radicale verandering, zoals MVO Nederland, Triodos en De Jonge Klimaatbeweging de overheid hebben aangereikt, worden nog niet opgevolgd.

De grote vraag in de maanden tot de verkiezingen is of we de vicieuze cirkel kunnen doorbreken waarin we alles waar niet direct groot geld aan te verdienen is, zoals zorg, onderwijs, internationale samenwerking, kunst en cultuur, niet of onvoldoende waarderen. Deze sectoren worden uitgehold waardoor ze minder goed functioneren, de waardering nog verder daalt en de politiek nog minder noodzaak voelt erin te investeren.

De huidige systeemkritiek is veel meer diffuus dan tijdens de financiële crisis van 2008. Toen was het helder dat ons financiële systeem faalde, met een hoofdrol voor banken en verzekeraars. Zo'n makkelijke schuldige ontbreekt nu en dus zijn er talloze meningen, ook vanuit groen en links. De strekking van alle analyses is echter dezelfde: we hebben nu de kans om de transitie naar een duurzame en eerlijke samenleving in te zetten. Internationaal wordt naar schatting 17 procent van het wereldwijde inkomen in de economie gepompt om de gevolgen van Covid-19 op te vangen. Een on-

gekend bedrag, dat overheden een prachtige kans biedt de problemen van vandaag aan te pakken die verder gaan dan de gezondheidscrisis – klimaat, ongelijkheid. Immers, we zien dankzij corona heel goed waar het nu misgaat én wat nodig is: investeren in duurzame steden, stopzetten van subsidies op fossiel, steunen van de duurzame koplopers in het bedrijfsleven, een overheid die de regie neemt over de energietransitie en verduurzaming van de landbouwsector.

Het klinkt allemaal zo logisch, en toch is het de politiek tot nu toe niet gelukt om daar de handen voor op elkaar te krijgen. Terwijl dat best mogelijk moet zijn, leerde ik uit de gesprekken die ik de afgelopen maanden voerde: met CDA-ers die zwaar willen inzetten op vergroening, D66-ers die pleiten voor een gefaseerde afbouw van fossiele geldstromen.

We hebben meer dan ooit de kans om de totale afbraak van de publieke sector door verregaande marktwerking te stoppen, om mondiale solidariteit weer op te bouwen en om fors te investeren in groene en duurzame steden, bedrijven en energie-infrastructuur. Daarvoor hebben we politici nodig die over hun schaduw heen durven stappen. En die in aanloop naar de verkiezingen niet alleen hun aantal zetels, maar vooral de toekomst van ons land en de planeet voor ogen houden. X

DANIËLLE HIRSCH

STUDEERDE

Milieueconomie aan de Universiteit van Amsterdam

WERKTE

Als internationaal milieuconsultant adviseerde zij lokale en nationale overheden in Nederland, Latijns-Amerika, Centraal en Zuid-Azië en Oost- en West-Afrika. Woonde in Kenia, Mexico en Paraguay.

IS NU

Directeur van milieu- en mensenrechtenorganisatie Both ENDS, dat met een wereldwijd netwerk van maatschappelijke organisaties werkt aan de transitie naar duurzame en eerlijke maatschappijen.

EN OOK

Bestuurslid van het Netherlands Water Partnership, Fellow bij het Donella Meadows Leadership Program en Member Sustainability Advisory Board ABN AMRO MeesPierson.

Hoe kan ons geldstelsel de overgang naar een duurzame samenleving ondersteunen in plaats van belemmeren, zoals nu het geval is? Onderzoek van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks laat zien dat hiervoor op korte termijn grondige hervormingen nodig zijn: van een Volksbank blijvend in publieke handen en minder kredietverlening tot meer investeringen in duurzame projecten met een onzeker rendement.

door DIRK VAN HOORN *illustratie* FARHAD FOROUTANIAN

Hoe een nieuw het klimaat

De coronacrisis is in meerdere opzichten een trendbreuk. Commerciële banken en financiële instellingen waren nu eens niet oorzaak van de ontstane crisis, maar onderdeel van de oplossing. Als de financiële sector namelijk één ding heeft laten zien, is dat zij een vangnet kan bieden aan een economie die plotseling keihard op de rem trapt. Commerciële banken vangen momenteel verliezen op en verdeLEN deze pijn over meerdere investeerders. Via kredieten en uitstel van betaling verschaffen ze de nodige financiële lucht aan noodlijdende bedrijven en andere schuldenaars.

Het is een gemiste kans dat de sector de maatschappij pas te hulp schiet nu we te maken hebben met een acute, zeer zichtbare crisis. Want ook bij de bestrijding van die soms minder zichtbare, maar minstens zo urgente klimaatcrisis kan de financiële sector een hoofdrol spelen. Helaas laat de sector het op dit punt afweten, met een dubbel eigen risico tot gevolg: zowel de klimaatverandering zelf als het beleid om klimaatverandering tegen te gaan,

bedreigen het huidige verdienmodel van financiële instellingen.

Door bij te dragen aan de klimaatopgave kan de sector echter nieuwe verdienmodellen aanboren en haar positie én reputatie versterken. Financiële instellingen kunnen er daarnaast voor zorgen dat overheden, bedrijven en huishoudens zo min mogelijk te lijden hebben onder de economische gevolgen van de klimaatverandering en het tegengaan ervan. Door de juiste kredieten te verschaffen en de financiële verliezen op te vangen en te verdelen onder de sterkste investeerders, kan de financiële sector de klimaattransitie bovendien zelfs versnellen in plaats van vertragen.

Klimaat kost geld

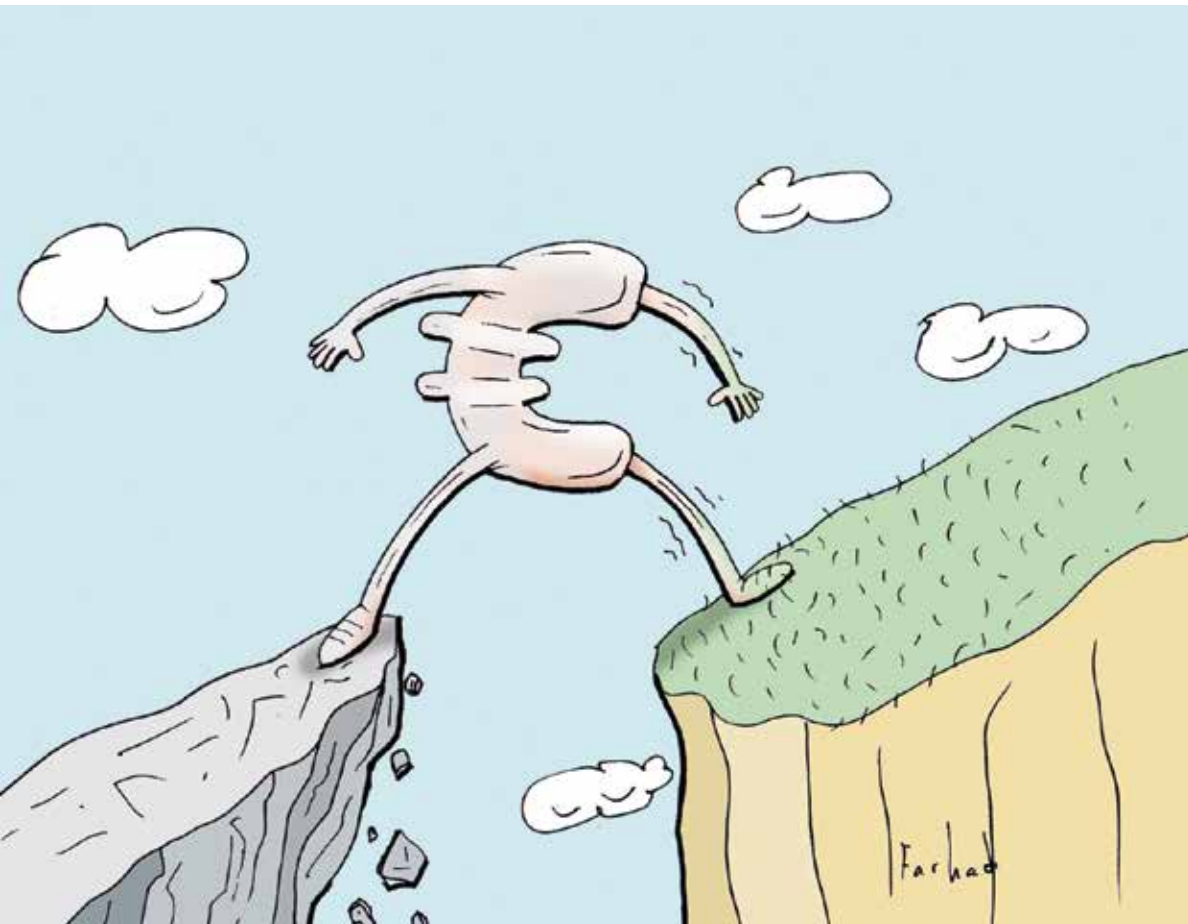
De transitie naar een duurzame samenleving is naast een maatschappelijke uitdaging ook een enorme financieringsopgave. Om de huidige klimaatdoelen te halen, is een substantiële toename van de hoeveelheid duurzame investeringen nodig: jaarlijks circa €30 miljard in Nederland en €260 miljard in de EU, becijferden het

Planbureau voor de Leefomgeving en de Europese Commissie. Voor een groot deel komt deze financieringsbehoefte voort uit duurzame initiatieven die nauwelijks marktconform te financieren zijn vanwege hoge risico's, kleine schaal of onbekende verdienmodellen. Denk hierbij aan het energieneutraal maken van koopwoningen of buurten die als coöperatie hun eigen energievoorziening verduurzamen. Overheidssubsidies zullen een deel van deze financieringsopgave kunnen invullen, maar ook private investeringen zijn hiervoor onmisbaar.

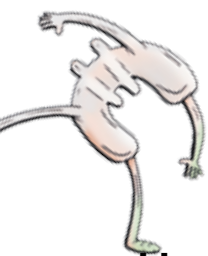
Fossiel is aantrekkelijker

Het huidige monetair-financieel systeem belemmert private partijen echter om duurzame te investeren. Deze belemmeringen bevinden zich op drie vlakken: een onwenselijke verdeling van investeringen, gebrekkige weerbaarheid van het systeem en het ontbreken van sturing op ontwikkelingen op de lange termijn. De problemen op het eerste vlak liggen het meest voor de hand: zonder een stevige prijs voor de gevolgen van CO₂-uitstoot →

geldstelsel kan redden

—Dirk van Hoorn is econoom. Hij leidde het onderzoek naar de herziening van ons geldstelsel van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

Houd de genationaliseerde Volksbank in publieke handen en gebruik deze als voorbeeld- en experimenteerbank

worden investeringen in fossiele activiteiten financieel aantrekkelijker dan maatschappelijk gezien wenselijk is. Tegelijkertijd zijn duurzame investeringen zoals innovatieve technologieën, kleinschalige initiatieven en projecten met een zeer lange terugverdientijd nog niet aantrekkelijk genoeg voor de doorsnee marktpartij. Voor de risicovolle investeringen is meer risicodragend vermogen nodig, voor kleinschalige projecten en projecten met nieuwe verdienmodellen meer maatwerk.

Niet weerbaar

Daarnaast is het huidige systeem onvoldoende weerbaar. Samen met kredietnemers en overheden overschatten financiële instellingen vaak de economische ontwikkelingen: zo verstrekken ze te veel kredieten in goede tijden en juist te weinig in slechte. Hierdoor stijgt de private schuldenlast enorm, waardoor bedrijven en huishoudens minder goed in staat zijn om zelf financiële klappen op te vangen en te investeren in verduurzaming. De afgelopen maanden zagen

we juist het tegenovergestelde. Wel moesten toezichthouders banken oproepen om te stoppen met het uitkeren van dividend om zo hun buffers te vergroten. Dit zou echter de normale gang van zaken moeten zijn.

Daarnaast zijn financiële instellingen kwetsbaar omdat zij nu collectief dezelfde risico's nemen. Om dit tegen te gaan, is een meer diverse financiële sector nodig, met instellingen die verschillen in grootte, locatie en specialisatie. Met hogere buffers, meer diversiteit en betere remmen op de kredietverstrekking in tijden van economische groei wordt het monetair-financieel systeem weerbaarder, zodat het overheden, bedrijven en huishoudens die willen investeren in verduurzaming beter kan beschermen tegen economische tegenvallers.

Waan van de dag

Terwijl de energietransitie bij uitstek om een langetermijnvisie vraagt, laten de belangrijke partijen in het huidige systeem zich steeds nadrukkelijker leiden door de waan van de dag op de financiële markten. Los van de grotere onzekerheid die marktpartijen ervaren bij investeringen die zich pas in de verre toekomst uitbetalen, lijken ook overheden en toezichthouders nauwelijks belang te hechten aan de lange termijn. Zo kijken financiële stresstests vaak niet verder vooruit dan een jaar of vijf. Ook de afgelopen maanden lijkt het erop dat overheden en toezichthouders financiële stabiliteit nastreven als een statisch in plaats van een dynamisch evenwicht: het crisisbeleid lijkt vooral gericht op de bescherming van de status quo in plaats van het faciliteren van een geleidelijke transitie. In crisistijd is overheidsbeleid er immers altijd op gericht om bestaande bedrijven overeind te houden op basis van hun vroegere verdienvermogen, zonder dit te toetsen aan bijvoorbeeld de klimaatdoelen. Dit zagen we in de financiële crisis, maar de kabinetsreactie op de coronacrisis gaat vooralsnog precies dezelfde kant op. Het probleem

is niet zozeer een gebrek aan vermogen dat voor lange termijn vaststaat (denk aan de pensioenen), maar dat zelfs deze zogeheten geduldige vermogens onderhevig zijn aan de prikkel om winst te maken op de korte termijn. Als zelfs pensioenfondsen voornamelijk sturen op de dekkingsgraad in het huidige jaar en overheden investeren in het behoud van bestaande sectoren en bedrijven, dan blijven er vrijwel geen geschikte fondsen over voor de financiering van duurzame projecten op de lange termijn.

Drie scenario's voor de lange termijn

Hoe zou een klimaatproof monetair-financieel systeem eruit kunnen zien? Globaal onderscheiden we drie mogelijke scenario's: grotendeels doorgaan op dezelfde weg, radicale hervormingen binnen het systeem en een fundamentele systeemwijziging.

1 Een fundamentele systeemwijziging kan de vorm krijgen van een variant op het publiekgeldsysteem zoals voorgesteld door onder meer het burgerinitiatief Ons Geld: mensen krijgen de gelegenheid hun geld veilig te stallen bij een publieke bank zoals de Volksbank, die niet speculeert met hun geld, die niet kan omvallen en waarbij het spaargeld in veilige handen is. In dit nieuwe systeem kunnen commerciële banken geen geld meer scheppen door schulden uit te geven, of wordt het publieke monopolie van de centrale bank juist losgelaten.

2 Radicale hervormingen binnen het huidige systeem kunnen bestaan uit sterkere remmen op de kredietverstrekking van financiële instellingen en meer sturing op private investeringen van bijvoorbeeld klimaatmaatregelen. Voorbeelden zijn de invoering van klimaatbuffers (extra buffers voor fossiele investeringen), het oprichten van een publieke depositospaarbank of betaalrekeningen bij de centrale bank, of het gelijktrekken

van de behandeling van eigen en vreemd vermogen.

3 Doorgaan op dezelfde weg zou voornamelijk hervormingen langs de huidige structuren betekenen, maar dan met iets andere prikkels. De voltooiing van de Europese bankenunie is een goed voorbeeld. Het lijkt zinnig om de risico's in de financiële sector op Europees niveau te delen zodat individuele staten niet ten onder gaan aan hun eigen falende sector. De structuur blijft echter vrijwel hetzelfde.

Korte termijn

Het is nog te vroeg om te bepalen welke van deze scenario's te verkiezen is en of een fundamenteel ander systeem daadwerkelijk nodig is. Daarvoor is nog veel verder onderzoek (en vooral experimenten!) nodig. Een fundamentele systeemwijziging brengt bovendien veel risico's met zich mee, risico's die de transitie naar een duurzame samenleving juist kunnen hinderen.

Op de korte termijn zijn echter enkele radicale hervormingen – binnen het huidige systeem – nodig om ervoor te zorgen dat het financieel-monetair systeem de klimaattransitie niet langer vertraagt.

1 Minder krediet, meer buffers

Ten eerste moeten we de kredietverlening van de financiële sector beperken. Enerzijds door ervoor te zorgen dat banken minder uit kunnen lenen, anderzijds door te zorgen dat bedrijven en huishoudens minder willen lenen. Voor dat eerste moeten de vereiste buffers flink omhoog; het liefst geleidelijk, zodra de economische omstandigheden het toelaten, met een verdubbeling van de huidige buffers als einddoel. Een deel van deze hogere buffers moet vervolgens afhankelijk zijn van de klimaatrisico's om fossiele investeringen minder aantrekkelijk te maken. Om het tweede te bereiken moet het voor zowel bedrij-

ven als huishoudens veel minder aantrekkelijk worden om schulden aan te gaan. Eigen en vreemd vermogen moeten op termijn dus volledig gelijk worden behandeld. Dankzij de lage rentes zijn de huidige omstandigheden hiervoor ideaal.

2 Diversiteit

Ten tweede moet de financiële sector diverser worden. Zo moeten overheid en toezichhouders actief ruimte bieden aan nieuwe financieringsvormen door hen zowel (tijdelijke) financiële voordelen te geven als meer proportioneel toezicht. Hoe minder (grote) activiteiten een instelling onderneemt, des te lichter moeten de toezichtlasten zijn. Daarnaast is op EU-niveau streng en proactief mededingingsbeleid van belang, zodat er geen onhoudbaar grote financiële instellingen ontstaan. Dit kan aan de hand van maatstaven voor het balanstotaal of het aandeel in bepaalde (deel)markten. Toezichhouders moeten dan instrumenten hebben om te sterke conglomeratie zowel te ontmoedigen (via belastingen of toezichtlasten) als achteraf terug te dringen (via het opbreken van conglomeraten). Juist nu sommige banken vroeg of laat verliezen moeten nemen op leningen aan huishoudens en bedrijven is de kans op een Europese fusiegolf groot. Europese toezichhouders moeten deze het hoofd kunnen bieden.

3 Publieke sturing

Ten derde moet er meer ruimte komen voor publieke sturing in het monetair-financieel systeem. Houd de genationaliseerde Volksbank in publieke handen en gebruik deze als voorbeeld- en experimenteerbank. Richt daarnaast een depositospaarbank op of experimenteer met het creëren van een rekening bij de Centrale Bank. Zo kan de overheid de publieke wensen en waarden verankeren in de sector. Daarnaast moeten publieke investeringen meer ruimte krijgen. De beoogde

rol van Invest-NL, het aangekondigde publieke investeringsfonds, is hier een goed voorbeeld van. Het is van groot belang dat overheden op grote schaal investeren in technieken voor de toekomst, zeker in de niet-marktconforme investeringen (want te risicovol, te klein of te nieuw). Het is juist goed als overheden hiervoor hun schulden laten oplopen: de markt schreeuwt immers om meer publieke investeringen en is inmiddels bereid om geld toe te leggen op leningen aan de Nederlandse en Duitse overheid. Een hogere publieke schuld geeft de overheid daarnaast ruimte om te blijven investeren, waardoor inkomsten voor huishoudens en bedrijven op peil blijven en zij de ruimte krijgen om hun schulden af te bouwen.

De overheid zou dit ook actief moeten stimuleren via investeringen in schuldhelpverlening of, wat radicaler, directe inkomenssteun voor mensen met relatief veel schulden. Uiteindelijk brengt de overheid de economie zo in rustiger vaarwater en plaveit ze de weg voor een stabielere, meer duurzame economie. X

Wetenschappelijk Bureau Groen-Links publiceert dit najaar een onderzoeksrapport met een aantal concrete voorstellen voor een duurzamer, stabielere geldstelsel. Houd onze website in de gaten: www.wbgl.nl

Utrechters Schuldenvrij

Het probleem

Naar schatting 14.000 tot 35.000 inwoners van Utrecht kunnen hun rekeningen niet meer betalen. Een exact cijfer is niet te geven: slechts een beperkt deel van de mensen met schulden zoekt hulp en is dus in beeld bij de gemeente. Wethouder Linda Voortman: "Gemiddeld doen mensen met schulden er vijf jaar over om hulp te zoeken, en het kost ongeveer een ton om iemand uit de schulden te krijgen. De totale schuld in Utrecht is naar schatting 40.000 euro en loopt als gevolg van de coronacrisis snel op – terwijl het aantal hulpvragen afneemt. Het probleem is dus niet alleen het aantal mensen met schuld, maar ook het gebrek aan hulpvragen. Toen ik nog in de Tweede Kamer zat, werd schuld vooral gezien als 'eigen schuld'. Dit is gelukkig aan het veranderen naar 'iets dat iedereen kan overkomen'. Een belangrijke ontwikkeling die de weg vrijmaakt voor betere hulp aan mensen met schulden."

BEDENKER: Linda Voortman, wethouder Werk en Inkomen voor GroenLinks in Utrecht.

Het experiment

Onder de naam 'Utrechters Schuldenvrij' lanceerde het gemeentebestuur van Utrecht in 2019 een omvangrijk actieplan. Enerzijds stimuleert de gemeente mensen om eerder hulp te vragen bij geldproblemen, anderzijds benadert ze proactief mensen bij wie er sterke aanwijzingen zijn voor schulden. Het bestuur trok vijf miljoen euro uit voor het plan.

Voortman: "Toen we begonnen, vroeg een journalist me hoeveel minder hulpvragen ik na vier jaar wilde hebben. Mijn antwoord was: ik wil er over vier jaar juist méér hebben. Zolang mensen zich niet melden, kunnen wij niets doen en worden die schulden er meestal niet minder op. Hoe meer mensen om hulp vragen, hoe beter. Daar draait deze aanpak om."

De nieuwe aanpak moest er een-tje worden die gedragen werd door de stad, vond Voortman. "Als wethouder word ik toch gezien als een instantie, die op een afstand staat. Ik wilde dat ook de mensen die het betreft zich in de aanpak kunnen vinden." Een online oproep aan stadgenoten leverde zeshonderd meer en minder bruikbare ideeën op. Een deel van de indieners werd vervolgens uitgenodigd om hun voorstellen te pitchen tijdens een stadsgesprek. "Veel mensen pleitten voor het inzetten van ervaringsdeskundigen, dus mensen die zelf uit de schulden zijn geraakt, en voor het betrekken van werkgevers. Voor sommige mensen is het laagdrempeliger om eerst met hun baas over schulden te praten dan direct met de gemeente. Die oproep vond gehoor: Rabobank en McDonalds deden al snel mee."

Daarnaast nam de gemeente drie ervaringsdeskundigen in dienst, voor-

'Ik wil niet minder, maar juist meer mensen in de schuldhulpverlening hebben'

Linda Voortman
wethouder Werk en
Inkomen in Utrecht

alsnog voor een periode van tweeën-half jaar. "Zij voeren gesprekken met mensen met schulden en kijken ook mee met onze communicatie. Ze adviseerden bijvoorbeeld om in een campagne rond deze aanpak mensen op te roepen om 'geldproblemen' bespreekbaar te maken, in plaats van 'schulden'. Dat klinkt laagdrempeliger. Ook was het idee om op de campagneposters foto's te zetten van mensen. Maar de ervaringsdeskundigen adviseerden dat niet te doen. Wie de foto's ziet, denkt al snel: ik lijk niet op die personen, dus dit gaat niet over mij. Toen hebben we gekozen voor getekende, niet-herkenbare gezichten in plaats van foto's."

De aanpak

De eerste stap is heel simpel: langs de deuren bij mensen die mogelijk schulden hebben. "We zijn gestart in de wijk Ondiep, samen met woningcorporaties. De huur is vaak het laatste dat mensen niet meer betalen. Is er sprake van een huurachterstand, dan belt iemand van de corporatie samen met een lid van het buurtteam aan. Sommige huurders zijn vergeten de huur over te maken. Sommigen zeggen geen hulp te willen. Dat mag, we kunnen niemand dwingen. Toch merkten we dat een deel van hen later alsnog bij ons aanklopt. Door het gesprek aan te gaan, wordt een zaadje geplant dat later leidt tot een hulpvraag. Een aantal mensen aanvaardt wel direct hulp.

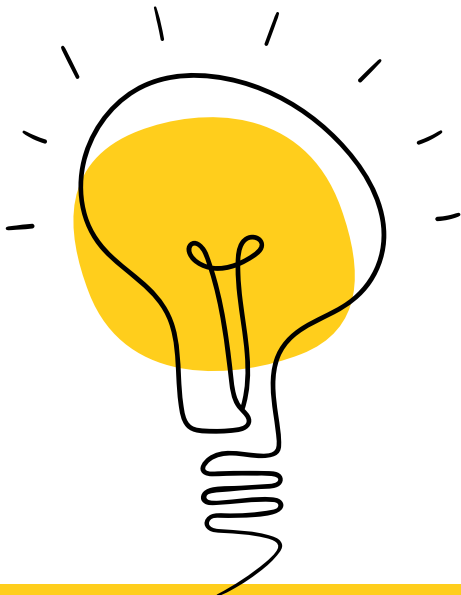
De volgende stap is een gesprek met een schuldhulpverlener en het buurtteam. Zodra alle schuldeisers in beeld zijn, neemt de gemeente de schulden over. Mensen hebben dan nog maar met één schuldeiser te maken in plaats van tientallen. Met

behulp van een huishoudboekje wordt een plan van aanpak gemaakt om de schulden af te lossen.

Dat gaat soms goed, maar een deel haakt toch af in het traject. Dan schakelen we een van onze ervaringsdeskundigen in, die zelf weet hoe moeilijk het is om uit de schulden te komen maar die het wel is gelukt. In een halfjaar tijd heeft hij tien huishoudens weer terug in de schuldhulpverlening gekregen. Het helpt ook erg dat hij er niet uitziet als een typische ambtenaar – grote kerel, altijd gekleed in een T-shirt en hij praat allesbehalve ambtelijk – en mensen hem daardoor sneller als één van hen zien."

Het resultaat

Tot nu toe heeft de gemeente met haar aanpak driehonderd huishouden bereikt. "Naast woningcorporaties werken we samen met onder meer energieleveranciers en zorgverzekeraars. Omdat we niet exact weten hoeveel mensen in Utrecht met schulden te maken hebben, hebben we ons geen hard doel gesteld in cijfers. De eerste resultaten zijn voor ons hoopgevend. Wel kunnen we de schuldhulpverlening nog beter toegankelijk maken. We merken dat het soms langdurige traject mensen nogal eens ontmoedigt. We gaan het daarom meer opknippen: eerst deze stap zetten, dan die. We nemen mensen echt bij de hand en gaan veel minder uit van zelfredzaamheid. Niet iedereen kan op eigen kracht uit de schulden komen, en dat is echt geen schande." X

Eerst een woning!

Er voltrekt zich een stil drama in Nederland. De afgelopen tien jaar is de dakloosheid meer dan verdubbeld. Waren er in 2009 nog zo'n 18 duizend geregistreerde dakloze volwassenen, in 2018 was dat aantal opgelopen tot bijna 40 duizend. Deze cijfers zijn bovendien een conservatieve raming: de werkelijke omvang van dakloosheid in al haar verschijningsvormen is aanzienlijk groter.

Nederland is hierin geen uitzondering. In bijna alle Europese landen nam de dakloosheid de afgelopen jaren fors toe. Naar schatting telt Europa iedere willekeurige nacht 700.000 dakloze mensen. Minimaal. Zij slapen op straat of in de opvang.

Ik doe veel onderzoek naar de woningmarkt en voor mij is dakloosheid onlosmakelijk verbonden met huisvesting. Vreemd genoeg is de koppeling tussen dakloosheid en woonbeleid echter bepaald geen vanzelfsprekendheid.

Sluitstuk

Nog steeds maken we van dakloosheid allereerst een volksgezondheidsprobleem dat daarom onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Volksgezondheid valt. Dit is geen symbolisch gegeven, maar bepaalt voor welk beleid gekozen wordt. Huisvesting is voornamelijk slechts het sluitstuk van de aanpak.

En dat terwijl de huidige woningnood en het gevoerde woonbeleid de belangrijkste

oorzaken zijn van dakloosheid. De afgelopen decennia is actief werk gemaakt van het terugdringen van de betaalbare sociale huurvoorraad. Sociale huurwoningen zijn in grote getale verkocht of gesloopt, en de huren verhoogd. Beleid als de verhuurderheffing – een in 2013 ingevoerde belasting voor sociale verhuurders die hen jaarlijks zo'n twee miljard euro kost – frustreert de bouw van nieuwe betaalbare woningen. Er zijn simpelweg minder woningen voor kwetsbare groepen, die vervolgens het risico lopen op straat te belanden.

Finland

Als woonbeleid het probleem is, dan kan het ook de oplossing zijn. Ervaringen uit Finland laten zien hoe zo'n oplossing eruit zou kunnen zien. Finland is het enige Europese land dat er het afgelopen decennium in geslaagd is dakloosheid structureel terug te dringen middels een ambitieus woonprogramma genaamd Housing First. Het kernidee van dit beleid is dat je dakloze mensen eerst aan een woning moet helpen voordat je hun andere problemen – denk aan psychische aandoeningen, verslavingen of schulden – kunt aanpakken. Huisvesting is niet het sluitstuk, maar de allereerste voorwaarde.

De Finse regering heeft daarom fors ingezet op de bouw van betaalbare huurwoningen, en geeft dakloze mensen een toeslag zodat ze de huur kunnen betalen. Het gaat bovendien om normale woningen in

CODY HOCHSTENBACH

Cody is postdoctoraal onderzoeker stadsgeografie aan de Universiteit van Amsterdam.

gewone buurten, met een permanent huurcontract. Dit moet een volwaardige en permanente terugkeer in de samenleving stimuleren.

Dit alles kost geld, zeker, maar is uiteindelijk vele malen goedkoper dan dakloosheid zelf.

Recht op huisvesting

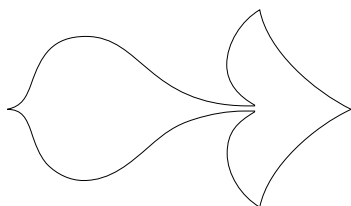
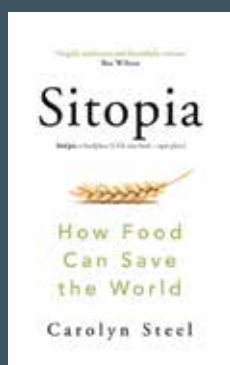
Dakloosheid is simpelweg een grove schending van het recht op huisvesting. Iedereen heeft recht op betaalbare, zekere, veilige en passende huisvesting. Dit recht moet het startpunt zijn van iedere effectieve én rechtvaardige aanpak. Onlangs kwam daarom ook de Nederlandse Raad voor Volksgezondheid en Samenleving met het dringende advies het recht op huisvesting centraal te stellen.

Toekomstige raadsleden, Kamerleden, wethouders en ministers die iets aan dakloosheid willen doen, moeten deze boodschap ter harte nemen: stel het recht op huisvesting centraal, en investeer in betaalbare woningen. Dat is het fundament waarop mensen kunnen bouwen aan hun toekomst. X

Lezen

59

DE HELING • NR 3 2020

***Democratie zonder sluiproutes* Pieter Pekelharing** pag. 60

• ***Eten is leven* Gustaaf Haan** pag. 62 • ***Strijd tegen leugens begint bij twijfel* Suzanne van den Eynden** pag. 65 • ***Kleine-bufferkapitalisme* Zander Evenberg** pag. 65

Democratie zonder sluiproutes

Christina Lafonts *Democracy Without Shortcuts* sluit naadloos aan bij het onderzoek binnen GroenLinks naar meer deliberatieve vormen van democratie. Hoewel ze nauwelijks met concrete oplossingen komt, doet dit boek beseffen hoezeer het succes van voorstellen om de democratie te versterken, afhangt af van de kwaliteit van deliberatie door de hele samenleving heen: in het gezin, op school en in de media.

Pels, “vindt een terugtrekkende beweging bij alle progressieve partijen plaats, die defensief aanschurken tegen het representatief-parlementaire stelsel”.

Terwijl het referendum door rechtspolulisten nog gevierd wordt als anti-parlementaire stem des volks en het instrument bij uitstek om de macht van de elites te breken, rijzen bij links juist steeds meer bedenkingen. In het GroenLinks-verkiezingsprogramma van 2010 wordt voor het eerst geen gewag meer van referenda gemaakt. De partij doet een stap terug en belooft een breed intern debat over nut en noodzaak van democratische vernieuwing. Op het partijcongres van 2017 wordt een motie aangenomen waarin GroenLinks verzocht wordt ‘nieuwe vormen van deliberatieve democratie’ te onderzoeken.

Sluiproutes

Christina Lafonts *Democracy Without Shortcuts* sluit naadloos aan bij het onderzoek binnen GroenLinks naar meer deliberatieve vormen van democratie. Ook zij vindt dat het in ons parlementaire stelsel ontbreekt aan manieren waarop politici en burgers via confrontatie, deliberatie en dialoog regelmatig publieke belangen kunnen afwegen. De *shortcuts* uit haar titel verwijzen naar een aantal sluiproutes die democraten soms volgen om sneller tot besluitvorming te komen, met als resultaat dat ze hun doel voorbij schieten en afbreuk doen aan het ideaal van democratie.

Democratie staat of valt volgens Lafont met de eis dat burgers zich kunnen herkennen in wetgeving die langs parlementaire weg tot stand komt. Dat betekent niet dat ze daar van A tot Z bij betrokken hoeven te zijn, maar wel dat ze het gevoel behouden dat het hún wetgeving is. Onenigheid is onvermijdelijk, maar acceptabel zolang van niemand blinde gehoorzaamheid wordt verwacht.

De afgelopen jaren verschenen veel studies over het falen van de democratie en manieren om deze te vernieuwen. Het rapport *Lage drempels, hoge dijken* van de staatscommissie onder leiding van Johan Remkes doet maar liefst 83 voorstellen om de ‘inhoudelijke representatie’ en ‘weerbaarheid’ van de democratische rechtsstaat te verbeteren.

Ook binnen GroenLinks zijn de opvattingen over democratie in beweging. In zijn essay ‘De burger aan de macht’ (*de Helling* 1, 2020) beschrijft Dick Pels hoe de opvattingen over democratie van GroenLinks na de opkomst van en de moord op Pim Fortuyn in een stroomversnelling geraakten. Aanvankelijk omhelsde GroenLinks het streven naar een fundamentele democratisering van maatschappij en politiek. Dat verandert als na 2002 de radicale democratiseringsagenda gekaapt wordt door populistisch rechts. Vanaf dat moment, aldus

-Pieter Pekelharing doceerde jarenlang filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds zijn emeritaat is hij publicist.

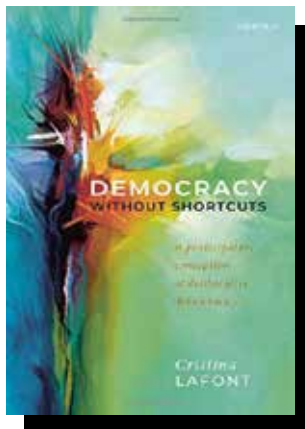
Algemeen belang

De eerste sluiproute werd volgens Lafont gecreëerd door democraten die ze *deep pluralists* noemt. Die zijn zo onder de indruk van de meningsverschillen en conflicten die zich in een moderne democratie voordoen dat ze 'procedurele rechtvaardigheid' – het feit dat een wet of besluit geheel volgens de afgesproken regels tot stand komt – de hoogst haalbare eis achten die je aan democratische wetgeving of besluitvorming kunt stellen.

Fout, meent Lafont. Want achter het ideaal van procedurele rechtvaardigheid en democratische meerderheidsvorming schuilt het idee dat de afspraken die zo tot stand komen het algemeen belang dienen en de vrijheid en gelijkheid van zichzelf besturende burgers waarborgen. Dat afspraken, wetten en regels aan eisen van procedurele rechtvaardigheid voldoen, is een belangrijk element. Een ander is de inhoudelijke beoordeling. Beide vallen onder de noemer 'democratie' en beide processen zijn volgens Lafont nodig om te voorkomen dat burgers de wet blind gehoorzamen.

Het is belangrijk om nabijheid en reflectie in te bouwen, ervoor te zorgen dat burgers, politici en experts geregeld met elkaar in gesprek gaan en de wetgevende macht dichterbij te brengen. Maar ook voorstanders van meer reflectie en deliberatie kunnen volgens Lafont zorgen voor een vorm van democratie die te kort door de bocht gaat en van (groepen) burgers blinde gehoorzaamheid verwacht.

Onenigheid is onvermijdelijk, maar acceptabel zolang van niemand blinde gehoorzaamheid wordt verwacht

Democracy Without Shortcuts: A Participatory Conception of Deliberative Democracy
Cristina Lafont
Harvard University Press,
2019

Minipubliekjes

Voorstanders van 'deliberatieve democratie' wijzen er terecht op dat het van belang is om representatief samengestelde burgerfora - minipubliekjes - te vormen waarin burgers tijd en ruimte krijgen om goed geïnformeerd en met kennis van zaken een collectief oordeel te vormen over heikele kwesties. Maar de vraag is wat er vervolgens gedaan wordt met de resultaten en inzichten. Als die niet breed genoeg worden gedeeld, kan ook deliberatieve democratie in een sluiproute veranderen, die afbreuk doet aan het ideaal van een meer participatieve democratie. Betere oordeelsvorming door een minipubliek is één ding, toezien op de spreiding van het verworven inzicht onder het brede publiek een ander ding.

Samenvattend leiden twee soorten argumenten tot een te beperkte

opvatting van democratie. In het eerste geval wordt van burgers gevraagd blind op het oordeel van de meerderheid af te gaan omdat 'burgers het toch nooit met elkaar eens worden en de meerderheidsregel de enige weg is om tot besluitvorming te komen'. In het tweede geval moeten burgers blind op de oordeelsvorming van representatieve minipubliekjes varen - 'want dat is het oordeel dat jullie hadden gevormd als jullie voldoende tijd en informatie hadden gehad'. In beide gevallen komt het ideaal van brede participatie er bekaaid van af.

Kwaliteit van deliberatie

Het boek is teleurstellend en inzichtrijk tegelijk. Teleurstellend is dat Lafont nauwelijks met concrete voorstellen voor verbetering komt. Maar als je haar leest, besef je hoezeer onze democratie afhangt van de kwaliteit van deliberatie in brede zin: binnen gezinnen, op scholen, op het werk, op sociale media, in discussiecentra, of op radio en tv. Deliberatie in representatief samengestelde burgerfora kan een feest zijn voor de democratie. Dat geldt ook voor het correctief referendum zoals voorgesteld door de commissie-Remkes. Maar of die voorstellen de democratie versterken, hangt af van de kwaliteit van deliberatie door de hele samenleving heen.

De breuklijnen tussen jong en oud, tussen laag- en hoogopgeleid en tussen ingezetenen en nieuwkomers maken het overleg tussen burgers soms lastig en frustrerend. Zelfs voorstanders van democratie kunnen soms de verleiding niet weerstaan te denken dat ze sneller betere resultaten kunnen behalen door andersdenkende medeburgers achter te laten. Burgers moeten hier niet aan toegeven en zich aan de lange democratische weg houden. Hen overtuigen van het belang en de urgentie van deze boodschap is het diepste doel van dit boek. X

Voedsel is geen voorwaarde om te leven; het is de essentie van het leven zelf, de bril waardoor we naar de maatschappij kijken. Deze gedachte vormt het uitgangspunt van het onderhoudende nieuwe boek van architect Carolyn Steel. Ook zonder doortimmerd voorstel voor een nieuw voedselbeleid is Sitopia absoluut inspirerend en de moeite waard.

door GUSTAAF HAAN

illustratie KLAAS VERPLANCKE

Eten is leven

Een collega nam eens een fles grijsbruine drap mee naar kantoor. Bij wijze van lunch schonk hij zichzelf een glas in van wat hij een voedselrevolutie noemde: een kunstmatige samenstelling van alle voedingsstoffen die zijn lichaam dagelijks nodig had. Vitaminen, vezels, energie: alles zat er in afgemeten hoeveelheden in, aangemaakt met water om het te kunnen doorslikken. Soylent, heette het spul. Wij wilden weten hoe het smaakte. Onze collega leegde zijn glas en glimlachte: "Dat doet er juist niet meer toe"

Soylent maakt eten overbodig. Dat was volgens onze collega niet alleen efficiënt maar ook heel

duurzaam én gezond.

Soylent bevat immers van alles precies genoeg en nooit teveel en is vrijwel eindeloos houdbaar. Terwijl wij kauwden op onze boterhammen met pindakaas ontspon zich een discussie. Dat Soylent op papier klopt, daar twijfelde niemand aan. En toch.

We voelden allemaal aan dat voedsel meer moet zijn dan een verzameling nutriënten. Het bleek lastig om uit te leggen wat eten nou zo fundamenteel en belangrijk maakt.

Stedelijke paradox

Precies daarover gaat Sitopia, het nieuwe boek van Britse architect en schrijver Carolyn Steel. De titel van het boek is een samenvoeging van *sitos* (voedsel) en *topos* (plaats), waarmee ze wil benadrukken dat voedsel onze wereld en ons leven vormgeeft. In haar vorige boek, *Hungry City*, beschreef Steel al hoe steden worden getekend door de relatie van mensen tot voedsel. Steel noemt dat de *urban paradox*: als sociale dieren hebben we steden nodig om boven op elkaar te kunnen wonen. Maar net als andere dieren hebben we ook voedsel nodig, en dat groeit in de stad juist niet. We halen dus allerlei toeren uit om voedsel op een plek te krijgen waar het eigenlijk niet voorkomt. Die merkwaardige verhouding tot voedsel tekent niet alleen onze steden maar ook ons lichaam, onze huizen en zelfs het denken over de dood.

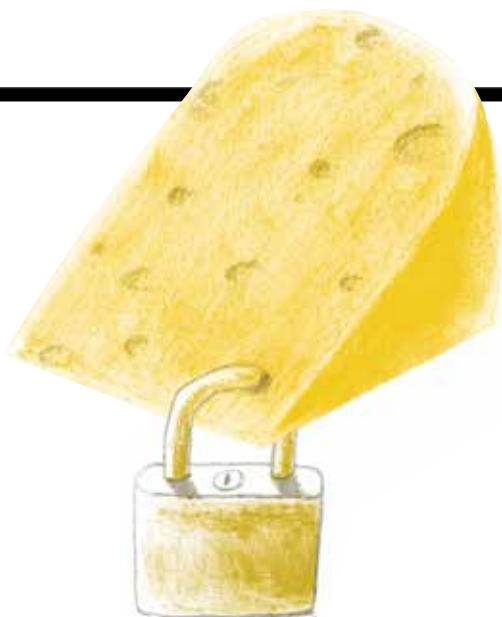
Voedsel als essentie

Sitopia gaat dus niet over voedsel, maar over mensen. Voedsel is volgens Steel de 'lens' waardoor we moeten kijken om de wereld goed te begrijpen. Want voedsel is geen voorwaarde om te leven: voedsel is de essentie zelf, of zoals Steel het zegt: "Voedsel is - vrijwel letterlijk - leven." In de Westerse maatschappij is die essentie uit het zicht verdwenen. Dat wat ons tot levende wezens maakt - op voedsel jagen, het verzamelen of verbouwen, voedsel klaarmaken, ervan proeven en genieten, ons lichaam voeden - hebben we zoveel mogelijk uitbesteed aan anderen of aan machines. We hoeven niet meer in een boom te klimmen om honing uit een bijennest te peuteren, want in de supermarkt zit het gewoon in een pot. Dat is handig, maar we verliezen zo ook een deel van de voldoening die bij eten hoort.

In plaats van voedsel hebben we de maatschappij ingericht rondom een andere waarde: die van geld. Niet lang geleden

We halen allerlei toeren uit om voedsel op een plek te krijgen waar het eigenlijk niet voorkomt

-Gustaaf Haan is hoofd onderzoek bij Questionmark, dat concurrentie op duurzaamheid in de voedselmarkt stimuleert.

werd iedere stad gevoed door een fysieke markt waar je vis kon ruiken en in tomaten kon knijpen. Tegenwoordig is de voedselmarkt grotendeels gedigitaliseerd en in handen van speculanten die, op grote afstand van het daadwerkelijke voedsel in kille distributiecentra, op hun schermen bepalen wanneer de marktprijs optimaal is voor een transactie. "We zijn vergeten wat voedsel eigenlijk is", schrijft Steel.

Daarmee doen we niet alleen onszelf te kort. We zien ook niet hoe voedselproductie wereldwijd leidt tot miserabele arbeidsomstandigheden, uitgeputte akkers, verlies van biodiversiteit en klimaatverandering. Steel somt de problemen terloops op en neemt aan dat de lezer al overtuigd is van de schaal en urgentie ervan. Haar boek gaat namelijk niet over symptomen, maar over de oorzaak: de verloren band tussen mensen en wat ze eten.

Sitopisch leven

De oplossing laat zich raden: we moeten voedsel meer waarderen. Op het eerste gezicht loopt Steel daarmee niet ver op de troepen vooruit. In het debat over duurzaam voedsel is rekenen met 'de echte prijs van voedsel' een populair ideaal. Onze eigen minister Schouten (LNV) liet twee jaar geleden al optekenen dat ze voedsel in het algemeen 'te goedkoop' vindt.

Maar Steel bedoelt iets anders. Voedsel waarderen gaat niet over prijzen. Volgens haar moeten we "voedsel gebruiken om te begrijpen wat het betekent om mens te zijn, en om samen met andere mensen en niet-menselijke wezens in de tijd te bestaan". Dat klinkt wat hoogdravend, maar gelukkig geeft ze ook voorbeelden van hoe een goed 'sitopisch' leven eruit ziet. Steel is een voorstander van stadslandbouw, van volkstuintjes en van tomatenplanten op het balkon. Ze weet

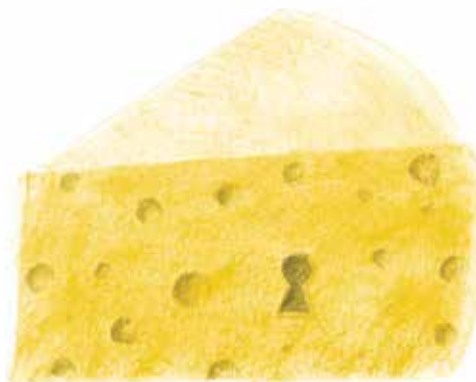
dat stadslandbouw nooit genoeg oplevert om een stad te voeden maar daar is het haar niet om te doen. De bedoeling is dat stedelingen (weer) gevoel krijgen voor waar hun voedsel vandaan komt, hoe het groeit, wat voedsel is. Wie geen groene vingers heeft, kan ook meedoen aan een lokaal groente-abonnement of zelf bermen plukken in een voedselbos. Of nog beter: eet ook eens wilde plantensoorten die niet in de supermarkt liggen, maar die misschien wel voedzamer en lekkerder zijn dan de beperkte selectie groenten die toegankelijk is op de markt.

Niet alle voedselhypes vindt Steel overigens geschikt. Verticale landbouw bijvoorbeeld - het binnenshuis telen van groente in gestapelde kweekbakken onder kunstlicht - is precies dat waar we volgens Steel van af moeten: doen alsof voedsel geen land nodig heeft. De blaadjes rucola die in Amsterdamse hippe lunchtentjes onder TL-licht achter de bar groeien, ontkomen niet aan Steels *urban paradox*. Want het voedsel

dat die plantjes zelf nodig hebben, moet net zo goed worden aangevoerd in de vorm van kunstmest. En kunstmest, schrijft Steel, is als Soylent voor planten. Steel pleit juist voor biologisch voedsel uit échte, levende grond. Slow food, lokaal gemaakt met gebruik van natuurlijke kringlopen. Ze pleit voor grotendeels zelfvoorzienende stadsstaten, waarin elke stad met zijn ommeland een nauwe band onderhoudt.

Voedsel als bril

Hoe overtuigend is dat pleidooi? Allereerst is het verfrissend om naar de maatschappij te kijken met voedsel als 'bril'. Dan valt bijvoorbeeld weer op hoezeer voedsel als beleidsterrein versnipperd is. In 2014 schreef de WRR al dat hoewel allerlei departementen zich met het voedselsysteem bezighouden, er geen sprake is van een voedselbeleid. Nog steeds zijn er voedselproducten waarvan we de consumptie willen ontmoedigen - om reden →

van gezondheid of milieu - terwijl de productie en vermarkting ervan economische steun krijgen. Dat zou misschien niet gebeuren als we voedsel als voedsel zien, in plaats van alleen als een verhandelbaar goed. En als niet alleen voedselbeleid maar eigenlijk de hele economie zou draaien om de intrinsieke waarde van voedsel, dan levert dat een complete transformatie van de maatschappij op, denkt Steel. Want van voedsel kun je, in tegenstelling tot van geld, genoeg hebben. Of zelfs te veel.

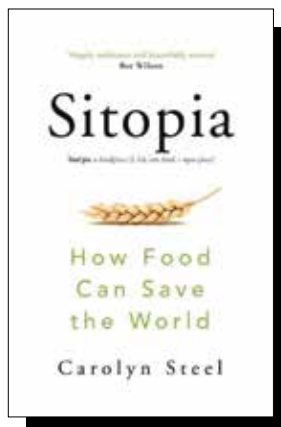
Romantische nostalgie

Sitopia is nadrukkelijk geen utopie, maar bedoeld als een praktisch en haalbaar streven. Toch krijg ik niet het gevoel dat Steel erg kritisch

heeft gezocht naar de haken en ogen van haar ideeën. Voedsel waarderen is volgens haar een "gastro-economische Steen der Wijzen", en zou een "onmiddellijk, revolutionair effect hebben."

Misschien is dat een kwestie van stijl en dus van smaak. Echt bezwaarlijk is dat Steel alles idealiseert wat niet technologisch, modern of westers is. Een halve eeuw geleden was huishouden nog ambachtelijk, schrijft ze, en "de meeste huisvrouwen konden nog taarten bakken en naaien". Honderd jaar daarvoor was het nog beter: "Hoewel het leven in een pre-industrieel huishouden hard was, had het ook kwaliteiten die het moderne leven vaak mist: een duidelijk gevoel van zingeving en thuiszijn". Over jager-verzamelaars meldt ze dat die zo in harmonie zijn met hun omgeving.

Met dat soort romantische nostalgie plaatst Steel zich aan één zijde van de waterscheiding die het debat over voedsel steeds sterker bepaalt. Aan de andere zijde van die scheiding vinden we wat Steel de 'industrialists' noemt; zij die geloven dat duurzaamheid een kwestie van technische oplossingen is. Een exponent daarvan zijn de zelfbenoemde 'ecomodernisten', waaronder ook een aantal Nederlandse journalisten en schrijvers. Als technologische vooruitgang al keerzijdes heeft, dan moeten we die volgens ecomodernisten opvangen

Sitopia
Carolyn Steel
Uitgeverij Chatto, 2020

met nog meer technologie. De oplossing voor onze verslaving aan goedkope fossiele brandstoffen bijvoorbeeld, is kernenergie. Onze onstillbare honger naar goedkoop voedsel, mogelijk gemaakt door de uitvinding van intensieve landbouw, kunnen we opvangen door landbouw verder te intensiveren.

Steel verzet zich daar hartstochtelijk tegen, maar die strijd levert behalve een onderhoudende polemiek uiteindelijk niet zoveel op. Want beide kampen worden al snel een karikatuur: alsof we moeten kiezen tussen vluchten in techniek of terug naar de natuur. Ik zou liever lezen dat er ook een richting is *vooruit* naar de natuur. Steel verzekert de lezer dat ze geen technofob is, maar hoe we de intuïtieve wijsheid van jager-verzamelaars kunnen combineren met voordelen van natuurwetenschappelijke kennis en technologie, blijft onduidelijk.

Een doortimmerd voorstel voor voedselbeleid moet je in dit boek dus niet zoeken, maar inspirerend is het zeker. Steel verbindt grote maatschappelijke onderwerpen op een verfrissende manier, weet veel en kan goed vertellen. Voedsel blijkt een goede bril om de menselijke conditie eens op een andere manier te bezien. De discussie die mijn collega's en ik over Soylent hadden, blijkt je net zo goed te kunnen voeren over de snackbar, de supermarkt en onze eigen boterhammen met pindakaas. X

Steel pleit voor groten-deels zelfvoorzienende stadsstaten, waarin elke stad met zijn ommeland een nauwe band onderhoudt

Literatuur

Visser, M. en Bodelier, R. (2017). *Ecomodernisme*. Uitgeverij Nieuw Amsterdam. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2014). *Naar een Voedselbeleid*. Den Haag: WRR.

Kies ook voor
VERDIEPING
en neem nu een
abonnement

Helling

*“De Helling
denkt verder waar
de waan van de
dag ophoudt.”*

— **Andrée van Es**, voormalig wethouder en Tweede Kamerlid
voor GroenLinks en columnist van tijdschrift de Helling

De Helling biedt vier keer per jaar achtergrondverhalen, interviews en essays over groene en linkse politiek. Het tijdschrift geeft een podium aan uiteenlopende en grensverleggende denkrichtingen en draagt bij aan verdieping van het groene en linkse gedachtegoed. De Helling behandelt vraagstukken op Europees, landelijk en lokaal niveau: van klimaat tot ongelijkheid, van buitenlandbeleid tot technologie.

NEEM NU EEN ABONNEMENT
en betaal het eerste jaar slechts €19,50,
inclusief online toegang tot alle artikelen.

Bent u al abonnee? Doe eens een abonnement op de Helling cadeau! Dit regelt u heel eenvoudig via www.wbgl.nl/actie

WWW.WETENSCHAPPELIJKBUREAUGROENLINKS.NL/ACTIE

Strijd tegen leugens begint bij twijfel

"De volgende uitspraak is waar. De vorige uitspraak is onwaar." Wordt hier nu de waarheid gesproken of niet? Met deze zogeheten leugenaarsparadox laat filosoof Alicja Gescinska in haar essay *Kinderen van Apate. Over leugens en waarachtigheid* zien dat filosofen al eeuwenlang hun hoofd breken over de vraag wat 'waarheid' nu precies betekent.

Gescinska laat die vraag grotendeels voor wat het is en richt zich op datgene wat – volgens haar ten onrechte – als het tegenovergestelde wordt gezien: de leugen. De harde kern van de leugen is volgens Gescinska namelijk niet onwaarheid, maar onwaarachtigheid: de wil om te manipuleren en het besef dat iemand aan het manipuleren is.

Toen mensen nog niet wisten dat de aarde rond was, logen zij dus niet wanneer zij het over de platte aarde hadden. Van bewuste misleiding was immers geen sprake. In tegenstelling tot waarheid is waarachtigheid een morele term, waarbij overigens lang niet altijd even eenvoudig te bepalen is of iemand inderdaad onwaarachtig is geweest of 'slechts' een onwaarheid vertelt.

Het gevaar van een gebrek aan waarachtigheid is dat het onze vrijheid in gevaar brengt: "Een leven waarin de leugen triomfeert, is een leven waarin de vrijheid crepeert". Wie naar vrijheid streeft, moet dan ook de strijd aangaan met onwaarachtigheid. Daarvoor hebben we volgens Gescinska meer behoefte aan filosofische twijfel dan aan factcheckers. Twijfel leidt immers tot zelfkennis en het besef dat we het ook wel eens bij het verkeerde eind zouden kunnen hebben.

Kinderen van Apate is een prikkelend, verhelderend en toegankelijk essay. Hier en daar gaat de auteur wat kort door de bocht, bijvoorbeeld met weinig filosofische termen als 'foute denkbbeelden' en 'geestelijke onzinnigheid'. Maar in tijden waarin de leugen soms letterlijk regeert, is het onmisbare kost. En dat is een waarachtigheid.

—Suzanne van den Eynden

Kinderen van Apate.
Over leugens en waarachtigheid
Alicja Gescinska
Stichting Maand van de Filosofie, 2020

Kleine-buffer-kapitalisme

De coronacrisis heeft bevestigd wat we eigenlijk al wisten: de manier waarop we onze economie hebben ingericht, werkt slechts voor een kleine

groep en is bovendien bijzonder fragiel. In *Een land van kleine buffers* legt Dirk Bezemer, hoogleraar economie van de internationale financiële ontwikkeling, uit waarom juist nú het systeem op de schop zou moeten.

De Nederlandse economie heeft al jaren de wind in de zeilen: sinds 2014 genieten we van economische groei. Hoe kan het dan dat lonen amper stijgen en de meeste Nederlanders slechts over een zeer kleine financiële buffer beschikken? Dat ligt volgens Bezemer niet aan een gebrek aan geld, maar aan de manier waarop we dat geld gebruiken. Hij legt overtuigend uit waar ons 'kleine-buffer-kapitalisme' om draait: de overmatige groei van de financiële sector en vermogensmarkten ten koste van huishoudens en de publieke sector. Dit leidde tot meer instabiliteit en lagere economische groei en staat haaks op wat we eigenlijk zouden moeten willen: een duurzame, stabiele economie die voor iedereen werkt. Zo is het nu voor bedrijven interessanter om hun eigen aandelen terug te kopen dan lonen te verhogen of te investeren. Onze economie heeft er op de lange termijn geen profijt van, maar het vermogen van de aandeelhouders wordt er wel groter van. Bezemer pleit ervoor de huidige crisis met twee handen aan te grijpen om de economie en het financiële stelsel structureel te hervormen en te verduurzamen; onder meer door het kwijtschelden van onbetaalbare schulden van bedrijven en huishoudens. *Een land van kleine buffers* geeft een interessante en ietwat technische inkijk in de werking van het financiële systeem en onze economie en laat overtuigend zien hoe het anders moet én kan.

—Zander Evenberg

Een land van kleine buffers
Dirk Bezemer
Uitgeverij Pluim, 2020

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

Immigratie en eerlijk delen

Literatuur

Burgoon, B., & Rooduijn, M. (2020). *'Immigrationization' of welfare politics? Anti-immigration and welfare attitudes in context.* West European Politics, 1-27.

Het politieke landschap in landen als Nederland is volgens politicologen sinds 2002 te begrijpen in termen van twee dimensies:

een economische die gaat over hoe we welvaart verdelen, en een culturele die gaat over integratie, immigratie, identiteit en de plek van de islam in onze samenleving. Vaak worden deze dimensies gezien als volledig van elkaar gescheiden: opvattingen over immigratie zouden geen voorspellers zijn van opvattingen over inkomensverdeling.

De opdracht voor linkse politici is dan simpel: benadruk sociaaleconomische thema's. Waar het gaat om het streven naar een eerlijke verdeling van inkomen, kennis, macht en arbeid staan de meeste kiezers namelijk aan de linkerkant. Wat betreft sociaal-culturele onderwerpen staan de meeste kiezers echter aan de conservatieve kant. Rechtse politici hebben er dan ook belang bij de verkiezingen over dergelijke thema's te laten gaan. Sinds 2002 weten zij zo keer op keer in een sociaaleconomisch links land, een meerderheid voor rechtse partijen te verzekeren.

Helaas is het niet meer zo simpel. In een recente studie laten politicologen Brian Burgoon en Matthijs Rooduijn zien dat in landen met veel immigranten, zoals Nederland, sociaaleconomische en sociaal-culturele vraagstukken steeds sterker vervlochten raken. Tegenstanders van immigratie zijn ook

steeds vaker tegenstander van herverdeling. De verklaring van Burgoon en Rooduijn is dat kiezers zonder migratieachtergrond denken dat niet zijzelf, maar met name inwoners met een migratieachtergrond profiteren van de verzorgingsstaat. Zo hebben veel mensen -ten onrechte- het idee dat het tekort aan sociale huurwoningen het gevolg is van de toewijzing van dergelijke woningen aan statushouders.

In de VS zijn culturele en economische vraagstukken al veel langer vervlochten. De Republikeinen beweren al jaren dat met name Afro-Amerikanen en Latino's profiteren van de beperkte Amerikaanse verzorgingsstaat. Als deze trend zich in Nederland doorzet, zal de steun voor onze relatief gulle verzorgingsstaat eroderen en zal links het electoraal nog moeilijker krijgen.

De opdracht voor linkse politici is dan ook om te laten zien dat een robuuste verzorgingsstaat zoals zij bepleiten, ervoor zorgt dat juist in tijden van globalisering en immigratie iederéén erop vooruitgaat. Wij weten dat juist in een samenleving waarin we eerlijk delen, iedereen ongeacht afkomst gezonder, veiliger en gelukkiger is. X

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKTE

als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

IS NU

wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.

**'Vreemd genoeg is de
koppeling tussen dakloosheid
en woonbeleid bepaald
geen vanzelfsprekendheid'**

**— *Cody Hochstenbach,
Stadgeograaf, p. 58***